

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI

ÖNCEKİ HUKUKUMUZDA VAKFA MÜDAHALE KAVRAMI:
18. YY. KUDÜS ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

ESMA NUR TOPCU

568117070

İstanbul, 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI

ÖNCEKİ HUKUKUMUZDA VAKFA MÜDAHALE KAVRAMI:
18. YY. KUDÜS ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

ESMA NUR TOPCU

568117070

Danışman: PROF. DR. MEHMET AKMAN

İstanbul, 2020

ÖZ

Vakıf hukuku sistemi, her yönüyle vakfın varlığının ve işleyişinin ebedi şekilde devam etmesi amacı üzerine bina edilmiştir. Bu amacın gerçekleşmesi, yalnızca vakfın hukuki yahut maddi varlığına yönelen her türlü müdahalenin engellenmesi ile mümkün olabilir. Ancak vakıf kurumu, az veya çok miktarda maddi varlığı idare eden ve mahiyeti gereği birçok kişinin farklı şekillerde menfaat sağlamasına olanak tanıyan bir oluşum olarak her dönemde müdahalelerin hedefi olmuştur. Bu çalışmada Osmanlı hukuk pratiğinde son derece geniş bir yer işgal eden, bununla beraber teorik düzlemde müstakil olarak incelenmemiş olan vakfa müdahale kavramı, hem şer'i hükümleri içeren fıkıh literatürü, hem fetva mecmuaları, hem de mühimme defterleri ile ahkam-ı şikayet defterleri detaylı şekilde incelenerek her iki yönüyle de anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın iki temel hedefi bulunmaktadır: i) Vakfa müdahale fiilinin unsurlarının, bu fiilin haksız fiil kimliği ekseninde hukuki analizinin yapılması. ii) Vakfa müdahale fiillerinin olası faillerinin ve gerçekleştirilme şekillerinin tespit edilerek söz konusu haksız fiilin Osmanlı hukuk pratiğindeki görünümünün örneklendirilmesi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı hukuku, Kudüs, vakıf, vakfa müdahale

ABSTRACT

The legal framework of the waqf system, in every aspect, is built upon the purpose of the continuing existence and functioning of the waqf. Achieving this purpose may only be possible by preventing any and all kind of intervention in the legal or material existence of the waqf. However, as an entity that manages a small or large amount of financial assets and that it allows many people to benefit in different ways by its very nature, the waqf institution has been subject to interventions in every period. In this study, the concept of intervention in the waqf which occupies a very large space in the Ottoman legal practice but has not been examined independently on the theoretical level is attempted to be understood in both practice and theory by examining the relevant both fiqh literature containing Shari'ah provisions, both fatwa journals, and muhimme and verdicts-complaints registers. The study has the following two main objectives that: i) to make a legal analysis of the elements of the act of intervention in the waqf on the axis of tort structure of this act. ii) to exemplify the views of the previously mentioned tort in the Ottoman legal practice by identifying the possible perpetrators and their realization methods of the acts of intervention in the waqf.

Keywords: Ottoman law, al-Quds, Jerusalem, waqf, intervention in the waqf

TEŞEKKÜR

Görüşleriyle bu tez çalışmasına değer katan danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Akman'a, tezimi titizlikle inceleyerek kıymetli tavsiyelerini benimle paylaşan Prof. Dr. Fethi Gedikli ile Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci'ye ve konu seçiminden başlayarak süreç boyunca yardımlarını benden esirgemeyen Dr. Osman Safa Bursalı'ya teşekkürlerimi sunarım. Elbette, ilimle iştigalime samimiyetle değer veren ve gündelik hayatın yükünü üzerimden alarak bu çalışmaya daha çok vakit ayırmamı sağlayan eşim Furkan Topcu'ya, kıymetli aileme ve dostlarıma da şükran borçluyum. Bu tez çalışmasında bulunması muhtemel tüm hata ve eksiklerin tarafıma ait olduğunu bildirir; çalışmamın tüm ilgililere faydalı olmasını dilerim.

Esma Nur Topcu

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
1. KUDÜS, VAKIFLAR VE KUDÜS’TE VAKIFLAR.....	10
1.1. Kudüs Şehri	10
1.1.1. İsmiyle Kudüs.....	10
1.1.2. Tarihiyle Kudüs	11
1.1.3. Coğrafi Konumuyla Kudüs	20
1.1.4. Semavî Dinlerdeki Değeri İtibarıyla Kudüs	20
1.2. Vakıf Kurumu.....	23
1.2.1. Tanımı	23
1.2.2. Menşei ve Mahiyeti	25
1.2.3. Rükünleri ve Hükümleri.....	27
1.2.4. Vakfın İdaresi	30
1.3. Vakıflar ve Kudüs: 18. Yüzyıl Kudüs’ünde Toplum ve Vakıflar	31
2. ÖNCEKİ HUKUKUMUZDA VAKFA MÜDAHALE KAVRAMI	36
2.1. Tanım ve Kapsam	36
2.2. Unsurlar.....	41
2.2.1. Hukuka Aykırılık Unsuru.....	41
2.2.1.1. Şer’i Hükümlere Aykırılık	41
2.2.1.2. Vakfiyeye aykırılık.....	46
2.2.1.3. Amel-i Kadime Aykırılık.....	55
2.2.2. Fiil Unsuru.....	58
2.2.2.1. İcraî (Müspet) Hareket ile Müdahale	60
2.2.2.2. İhmali (Menfi) Hareket ile Müdahale	60
2.2.3. Kasıt Unsuru	63
2.3. Müdahaleyi Meşru Kılan Haller	66
2.3.1. Vakfın geçerli olmadığı durumlar	66
2.3.2. Vakfın bağlayıcı olmadığı durumlar	69

2.3.3.	Vakfın yararının müdahaleyi gerekli kıldığı durumlar	69
2.3.4.	Vakıf Hukukunun İstisnaları	71
2.3.4.1.	Gayrisahih Vakıflar	71
2.3.4.2.	Vakıf Malın İstibdali	72
2.3.4.3.	İcareteynli Vakıflar	72
2.3.4.4.	Mukataalı Vakıflar	73
2.3.4.5.	Müstağna Anh Vakıflar	74
3.	VAKFA MÜDAHALE FİİLİNİN FAİLLER VE FİİLLER KAPSAMINDA İNCELENMESİ	75
3.1.	Olası Failler	75
3.1.1.	Vakıf Organizasyonu Haricinden Kimseler	76
3.1.1.1.	Ehl-i Örf Mensupları	78
3.1.1.2.	Vakıf Kurucusunun Alacaklıları	79
3.1.1.3.	Vakıf Kurucusunun Mirasçıları	79
3.1.1.4.	Diğer Vakıflar	80
3.1.1.5.	Beytümâl Görevlileri	80
3.1.2.	Vakıf Organizasyonu İçerisinden Kimseler	81
3.1.2.1.	Devlet Başkanı ve Hâkim	81
3.1.2.2.	Vakıf Kurucusu	85
3.1.2.3.	Vakıf Görevlileri	86
3.1.2.4.	Vakfın Mürtezikası	90
3.1.2.5.	Vakıfla Sözleşme Bağlı Olanlar	93
3.2.	Müdahale Şekilleri	95
3.2.1.	Vakıfların Mal Varlığına Yönelik Müdahaleler	96
3.2.1.1.	Vakıf Malın Aynına Yönelik Müdahale	96
3.2.1.2.	Vakıf Malın Menfaatlerine Yönelik Müdahale	100
3.2.1.3.	Vakfın Mal Varlığından Elde Edilen Gelire (Galleye) Yönelik Müdahale ...	104
3.2.2.	Vakıf Görevlilerinin Görevlerine Yönelik Müdahaleler	113
3.2.3.	Vakfın İşleyişine Yönelik Müdahaleler	121
SONUÇ		127
KAYNAKÇA		133

KISALTMALAR

A.DVNS.AHK.ŞM.d	Divan-1 Hümâyûn Şâm-1 Şerîf Ahkâm Defterleri
A.DVNS.MSR.MHM.d	Bab-1 Asafî Divan-1 Hümayun Sicilleri Mühimme-i Mısır Defterleri
age.	adı geçen eser
bkz.	bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	cilt
çev.	çeviren
def. / d.	defter
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed. veya der.	derleyen/ler
haz.	yayına hazırlayan/lar
h.	hicri
KŞS	Kudüs Şer'îye Sicilleri
m.	madde
MAA	Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye
ö.	ölüm tarihi
s.	sayfa numarası
S.	sayı
ss.	sayfa aralığı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
thk.	tahkik eden
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Y.	yıl/ year

GİRİŞ

Her vakıf kurucusu, vakfının ebediyete kadar varlığını sürdürmesini ummakta; şer'i hukuk da vakfın geçerli olarak kurulabilmesi için zaten bunu zorunlu tutmaktadır. Öte yandan vakıf kurucusu, vakıfta günlük hayatın idamesinin ve ortaya çıkabilecek olağan ve olağandışı problemlerin çözümünün sağlanabilmesi için detaylı bir “tüzük” hazırlamakta; hukuk ise vakıf işlerinin aksamadan ve hem vakfın hem de vakıftan yararlananların menfaatini koruyacak şekilde ilerlemesi için genel kaideler ortaya koymaktadır. Son olarak vakıf kurucusu, ebediyet şartı olan vakfın sürekliliğinin temin edilmesi ve kendi vefatından sonra da her devirde muhafazasının sağlanması için, insanların vicdanlarına seslenmekte; vakfının değiştirilmesine ve zarara uğratılmasına asla rızası olmadığını belirterek bunlara teşebbüs edecek kimselere ağır beddualar yöneltmektedir. Hukuk da vakfın herhangi bir şekilde değiştirilmesini kat'i hukuki prosedürlere ve izne tâbi kılmakta; vakfa zarar verecek her türlü fiili herkes için yasaklamakta ve bu türden fiiller mukabilinde çeşitli yaptırımlar belirlemektedir. Bu çalışma, zikredilen süreçle muhafazası hedeflenen vakfın, varlığını ve işleyişini tehdit eden veya zarara uğratan ve “vakfa müdahale” olarak isimlendirdiğimiz hukuka aykırı fiillere odaklanmaktadır.

Çalışmanın ana konusunu teşkil eden vakıf kurumu, birçok sosyal bilime konu üreten çok yönlü sosyal, tarihî, iktisadi ve hukuki bir müessesedir. Son yıllarda vakıf kurumunun özellikle sosyal, ekonomik, kültürel ve tarihî yönü üzerinde birçok çalışma yapılmış olsa da,¹ vakfı hukuki bir kurum olarak ele alan çalışmalar nicelik bakımından geri planda kalmış vaziyettedir. Van Leeuwen de son zamanlarda vakıflar üzerine çalışanların, kurumun hukuki yönünden ziyade sosyal ve ekonomik yönlerine eğildiğine işaret etmektedir.² Bu çalışma ise, bir hukuk tarihi çalışmasıdır. Tüm İslam toplumlarında olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu tarihinde de her yönüyle son derece önemli bir yer işgal eden vakıf kurumuna yönelen hukuka aykırı bir fiilin yapısını, hukuki bağlamda çözümlemeyi ve

¹ Vakfa ilişkin modern çalışmaları detaylı incelemek için bkz. Abdul Azim Islahi, **Waqf: A Bibliography**, Jeddah: Scientific Publishing Centre, King Abdul Aziz University, 2003; Hüseyin Çınar ve Miyase Koyuncu Kaya, **Vakıflar Kaynakçası**, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2015; Tahsin Özcan, “Osmanlı Vakıf Hukuku Çalışmaları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, İstanbul, 2005, C. 3, S. 5, ss. 513-552.

² Richard Van Leeuwen, **Bir Osmanlı Şehri: Şam Vakıflar ve Şehir**, İstanbul: Küre Yayınları, 2012, s. 22.

söz konusu fiilin tüm unsurlarını fıkıh kaynakları ve tarihî belgeler üzerinden örneklendirerek açıklamayı hedeflemektedir.

Vakfa müdahale, şer'i hükümlerde veya Osmanlı hukukunda unsurları, sınırları ve yaptırımları doğrudan belirlenmiş bir hukuka aykırı fiil tipi değildir. Vakfa müdahale fiillerini tafsilatlı ve müstakil bir şekilde ele alan modern bir çalışma da şu ana kadar yapılmamıştır. Bu nedenle bu çalışmada vakfa müdahale fiilinin diğer haksız fiiller gibi standart unsurlar çerçevesinde hukuki incelemesinin yapıldığı bölümler, aşağıda isimlerini zikredeceğimiz birçok farklı fıkıh kaynağından, vakfa yönelen ve müdahale kapsamında değerlendirilebilecek fiil tiplerine dair hukuki esaslar ayıklanarak oluşturulan bir kompozisyondan ibarettir. Vakfa müdahale fiilleri, teorik sahada hakkında derli toplu bilgiye ulaşabileceğimiz bir bölüme/başlığa sahip olmamasına karşın; gündelik hayatta son derece geniş bir alanı işgal etmiştir. Öyle ki, Osmanlı hukukunun pratikteki görünümü ve günlük hayattaki karşılığı ile ilgili birincil bilgi kaynaklarımız olan fetva mecmuaları ile şikayet defterleri, vakfa müdahaleyi konu alan soru ve şikayetler ile doludur.

Gerçekten de hukuki nazarla bakıldığında karışma, taşkınlık, el atma anlamlarına gelen müdahale,³ esasen kuralları norm kuvvetinde bir hukuki fenomen tarafından belirlenmiş bir işleyişe, bir sürece karışmak, el atmak demektir. Bu açıdan bakıldığında müdahale kavramı, birçok fiil tipini içine alan ve hukukun daha çok pratik sahasını ilgilendiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeptendir ki; vakfa müdahale fiilinin karakteristiğini belirlemek için aramakta olduğumuz cevaplar, fıkıh kitapları veya kanun mecmualarından çok, ahkâm-ı şikayet defterleri başta olmak üzere Divan'a yapılan başvurularda, fermanlarda, şer'iyeye sicillerinde ve fetva mecmualarında karşımıza çıkmaktadır.

Fetva mecmuaları bu çalışmanın ana kaynakları arasındadır. Vakfa müdahale kapsamında değerlendirdiğimiz haksız fiilleri iftâ makamlarının değerlendirmesine sunan kimselerin soruları ve aldıkları cevaplar, söz konusu fiilin maddi ve manevi unsurları ile hukuka aykırılık unsurunun sınırlarını belirlemek hususunda bize çok yardımcı olmuştur. Araştırma sürecinde Hanefî hukukçusu Kâdîhan'ın (ö. 592/1196) *el-Hâniyye* diye de bilinen *Fetâvâ Kâdîhan* isimli eseri, Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö. 1103/1692) fetvalarını bir araya getiren *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi'nin (ö. 1115/1703) fetvalarını bir araya getiren *Fetâvâ-yı Feyziyye*, Sultan Evrengzîb'in (ö.

³ İsmet Sungurbey (haz.), **Medeni Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1966, s. 28.

1118/1707) emriyle telif edilen *Fetâvâ'l-Hindiyye*, Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö. 1156/1743) fetvalarını toplayan *Behcetü'l-Fetâvâ*, Şeyhülislam Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi'nin (ö. 1215/1800) fetvalarını toplayan *Netîcetü'l-Fetâvâ* ve Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin fetvalarını bir araya getiren çeşitli eserlerin vakıfla ilgili bölümleri derinlemesine incelenmiştir.

Herhangi bir müdahale fiili nedeniyle mağdur konumuna düşen kişi, Osmanlı hukukunun kendisine tanıdığı hukuki enstrümanları kullanarak söz konusu fiilî durumu ve bu fiilî durum neticesinde oluşan mağduriyetini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu vakıaların kayıt altına alınıp günümüze kadar ulaşması, bizlere bu vakıaların şekillendirdiği hukuki süreçleri ve çalışmanın konusu ile alakalı Osmanlı hukuk pratiğini inceleme imkanı doğurmuştur. Bu enstrümanlardan birisi, Divan-ı Hümayun'a doğrudan şikayet etmektir ve mühimme defterleri ile 18. yüzyılın ortalarından itibaren vilayetlere göre ayrı bir defter serisi olarak tutulmaya başlanan ahkâm-ı şikayet defterleri, bizlere söz konusu şikayet mekanizmasını yakından inceleyebilme imkanı sunmaktadır. Mühimme defterleri, Divan-ı Hümayûn toplantılarında müzakere edilen dâhilî ve haricî meselelere ait önemli siyasi, askeri, içtimai ve iktisadi kararların kaydedildiği defterlerdir.⁴ Bu çalışmada, 1700-1799 yılları arasında verilen hükümleri kapsamına alan *111 ila 209 numaralı Mısır Mühimme Defterlerinin* Kudüs ile alakalı hükümleri taranmıştır. Söz konusu defterlerde hükümlerin ekseriyeti hac güvenliğini sağlanması, görevlilerin tayin ve azilleri, mukaddes bir şehir olarak Kudüs'ün ve ahalisinin ihtiyaçlarının görülmesi ve şehirdeki farklı dinlere mensup unsurların bir arada güven içinde yaşamasının sağlanması hususlarında kaydedilmiş olsa da, vakıflara ilişkin anlaşmazlıkların konu edildiği hükümler çalışmamıza katkı sağlamıştır.

Coşkun Üçok'un ifadesiyle "*imparatorluğun muayyen bir bölgesinden muayyen bir zaman için gelen şikayetleri toplayıp inceleyerek belli bir devirde bir bölgenin sosyal ve hukuki durumunu etraflıca öğrenmek mümkündür*".⁵ Bu nedenle 18. yüzyıl Kudüs'ünü örnekleyen bu çalışmada, *Şâm-ı Şerîf Ahkâm Defterleri*'nin incelenmesi uygun görülmüştür. Şâm-ı Şerîf Ahkâm Defterleri 1155-1326/1742-1908 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eden 9 defterden oluşmaktadır. Bu defterlerde Şam eyaletine bağlı Safed, Kudüs, Aclûn, Laccûn, Gazze, Nablus, Tedmür, Sayda, Beyrut, Kerek ve Şüveyk sancaklarına ait hükümler bulunmaktadır.⁶ Söz konusu defterler, merkez-taşra ilişkilerinin dinamiklerini ve yerel

⁴ Yusuf İhsan Genç ve Diğerleri, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü – Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul, 2000, s. 7.

⁵ Coşkun Üçok, "Türk Hukuk Tarihi Bakımından Devlet Arşivlerinden İstifade İmkanları", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 8, S. 1, (1951), s. 698.

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 40.

halkın mahallinde çözülemeyen hukuki problemlerini ortaya koymak bakımından oldukça önemlidir. Çalışmamız kapsamına giren 18. yüzyılda gönderilmiş olan ve ilk 5 defterde yer alan Kudüs vakıfları ile ilgili hükümler ayrıntılı incelemeye tâbi tutulmuştur. Söz konusu defterlerde şikayete en çok konu olan husus vakıflardır. Vakıflarla ilgili hükümlerin çok büyük bir kısmı ise vakfa müdahale fiillerini önlemek ve vakıfların şer'i hükümler, vakıf kurucusunun şartları, varsa konuya ilişkin alınan fetvalar veya daha önce verilen hükümler çerçevesinde işlemlerini temin etmek için gönderilmiştir. Bu tablo, vakfa müdahale fiilini daha yakından incelemek hususunda ilgi ve isteğimizi artırmıştır.

Şer'iyeye sicilleri çalışmamızın ana kaynakları arasında yer almamakla beraber, hem Kudüs mahkemesinin işleyişini ve en çok muhatap olduğu hukuki işlem ve anlaşmazlıkları daha yakından görmek, hem de davaya konu edilen vakfa müdahale fiillerine örnekler temin edebilmek için, çalışmamız kapsamında 1701-1703 yılları arasında verilen hükümlerin yer aldığı *201 numaralı Kudüs Şer'iyeye Sicili*'nin teferruatlı incelemesi yapılmıştır. Şer'iyeye sicillerinin niteliği gereği, bu sicillerde yalnızca anlaşmazlığa konu olmuş meseleler değil, vakıflarla ilgili tüm hukuki işlemlere ilişkin hükümler yer almaktadır.⁷ Bununla birlikte, 18. yüzyıl Kudüs'ünde mahkemeye taşınmış vakfa müdahale fiilleri ile alakalı hükümlerden örnekleri inceleyebilmek için, çalışmamızda zaman zaman diğer şer'iyeye sicillerinden de faydalanılmıştır.

Çalışmamızın bir haksız fiilin anatomisini hukuki çerçevede ortaya koymak gayesinde olduğunu belirtmiştik. Şüphesiz ki böyle bir çalışmanın fıkıh kitaplarından bağımsız gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Vakfa müdahale, daha önce ifade ettiğimiz gibi, fıkıh kitaplarında müstakil başlıklarla ele alınan bir konu olmadığından ve bu şekilde ele alınan diğer haksız fiil tipleri ile tam olarak bağdaşmadığından çalışmamıza ilişkin hükümleri ancak bu kitapların vakıfla ilgili bölümlerinin tamamını tarayarak elde etme imkanımız olmuştur. Ancak vakfa müdahale fiilinin muhtelif görünüşleri, örneğin vakıf malın gasp edilmesi yahut vakfa hıyanet edilmesi gibi başlıklar bu kaynakların bazılarında yer bulmuştur. Bu nedenle çalışma kapsamında hem erken dönem fıkıh kitapları, hem Osmanlı hukukçuları tarafından ortaya konulan hukuk eserleri, hem Osmanlı'nın son döneminde özellikle “ahkâm-ı evkâf” formatında oluşturulan vakıf hukuku kaynakları, hem

⁷ Örneğin vakıf görevlilerinin atamaları ve ücretlerini içeren hükümler için bkz. KŞS, 201: 88, 89, 105, 122, 135, 144, 150, 167, 193, 198, 210, 213, 216, 242, 255, 261, 268, 272, 280, 281, 287, 296, 299, 301, 302, 305, 307, 313, 316, 340, 403, 405, 411, 458; vakıf akarların tamir taleplerini içeren hükümler için bkz. KŞS, 201: 77, 84, 93, 108, 123, 139, 154, 215, 293, 205; vakıf akarların istibdali taleplerini içeren hükümler için bkz. KŞS, 201: 78, 362, 406, 432; vakıf akarların kiralınmaları taleplerini içeren hükümler için bkz. KŞS, 201: 80, 92, 166, 171, 387, 402, 425, 445; vakıfların muhasebelerinin görülmesi ile ilgili hükümler için bkz. KŞS, 201: 227, 228, 458, 461; aile vakfı akitleri için bkz. KŞS, 201: 85, 130, 145, 206, 231; para vakfı akitleri için bkz. KŞS, 201: 74.

de Cumhuriyet sonrası vakıfları konu olarak hazırlanan kitap, kitap bölümü ve makaleler derinlemesine incelenerek ilgili hükümlerin ayıklanması ile önceki hukukumuzda vakfa müdahale fiilinin unsurları ve görünüşleri ortaya konulmuştur.

Çalışmamız kapsamında Hanefi hukukçu el-Hassâf eş-Şeybânî (ö. 261/875) tarafından kaleme alınan ve vakıf hukukuna ilişkin en erken müstakil eserlerden olan *Kitab-u Ahkami'l-Evkâf*, Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebcut* ve Burhâneddin el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*, Mevsilî'nin (ö. 683/1284) Ebu Hanife'nin görüşlerini bir araya getirdiği *el-İhtiyâr* ve Zeylaî'nin (ö. 743/1343) *Tebyînü'l-haka'ik* ile İbrâhim b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 956/1549) *Mülteka'l-Ebhur* isimli eserlerinin ilgili kısımlarından faydalanılmıştır. İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* ve Ömer Nasuhi Bilmen'in (ö. 1971) *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu* isimli eserlerinin oldukça ayrıntılı olarak ele alınan vakfa ilişkin bölümleri de çalışmamızda son derece faydaladığımız önemli kaynaklardır.

Klasik fıkıh kitaplarının kendi sistematiği içerisinde ele alınan vakıflar konusu, 19. yüzyıl sonlarına doğru meydana gelen kanunlaştırma anlayışının da etkisiyle yerli ve İslâm hukukuna dayalı kanun yapma düşüncesi ile yapılan bazı çalışmalar arasında yerini almıştır. Bu çalışmalar resmî olarak yürürlüğe girmemiş olsalar da, uygulamada kendilerinden yargıda ve diğer alanlarda istifade edilmiştir.⁸ “Ahkâm-ı evkâf kitapları” olarak da isimlendirilebilecek bu formattaki eserler, araştırmamıza doğrudan kaynak teşkil eden müstakil vakıf hukuku eserleridir. Başta hazırlandığı dönemde vakıflarla alakalı her türlü hukuki sorunun çözümünde başvuru, Ömer Hilmi Efendi'nin (1842-1889) *İthâfû'l-ahlâf fî ahkâmi'l-evkâf* isimli eseri, ayrıca Mecelle şârihi Ali Haydar Efendi'nin (1853-1935) *Tertîbü's-sunûf fî ahkâmi'l-vukuf* isimli eseri, son Osmanlı şeyhülislamlarından Hüseyin Hüsnü Efendi'nin (1849-1912) *el-İhsâf fî ahkâmi'l-evkâf* isimli eseri ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın (1878-1942) Mülkiye Mektebi'nde okutmak üzere hazırladığı ders kitabı olan *İrşâdü'l-ahlâf fî ahkâmi'l-evkâf* isimli eseri, muhteviyatlarının hemen tamamı ile çalışmamıza ışık tutmuş çalışmalardır.

20. yüzyıl Türk vakıf hukuku literatürü de bize zengin kaynaklar sunmuştur. Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş döneminin hukukçuları da diyebileceğimiz Ali Himmet Berki ve Mehmet Fuad Köprülü ile birlikte Ömer Lütfi Barkan ve daha sonraki dönemde hem eski vakıflar hem de Medeni Kanun sonrası vakıflar hakkında önemli çalışmalar yapan

⁸ Ahmet Akman, “Ali Haydar Efendi’de Vâkıfın Şartları (Şart-ı Vâkıf)”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 3, (Aralık 2018), s. 46.

Hüseyin Hatemi ve İsmet Sungurbey'in eserlerini özellikle zikretmek gerekir. Ahmet Akgündüz, Nazif Öztürk, Bülent Köprülü, Bahaeddin Yediyıldız ve Murat Çizakça ise, son dönemde vakıf çalışmaları ile literatüre değerli katkılar sunan ve çalışmamızda istifade ettiğimiz isimler olmuştur.

Kudüs'ü daha yakından tanımak ve bu şehrin toplumsal dinamikleri içerisinde vakıfları konumlandırabilmek için ise daha çok yabancı kaynaklara başvurmamız zorunlu olmuştur. Başta Amy Singer ve Amnon Cohen olmak üzere; Oded Peri, Dror Ze'evi, Albert Hourani, Ilan Pappé, Arif el-Arif gibi isimlerin çalışmaları, özellikle araştırmamızın "18. Yüzyıl Kudüs'ünde Toplum ve Vakıflar" başlıklı bölümünde asli başvuru kaynaklarımız olmuştur. Kudüs vakıflarını kuruldukları döneme, mekana veya türlerine göre tasnif eden ve kurucuları, vakfiyeleri, gerçekleştirdikleri hizmetler, mal varlıkları gibi unsurları üzerinden teferruatlı bir incelemeye tâbi tutarak okuyucuya sunan çalışmalar da, bu çalışmanın arka planında bize yardımcı olmuştur. Bunlardan ilki, 18. yüzyıl Kudüs'ündeki vakıfları türlerine göre sınıflandırarak inceleyen Câsim Aziz Ali Cübûrî'nin "*Evkâf'ül-müslimin fi'l-Kudsi 'ş-Şerif hilâle'l-karni's-sâmin aşer el-miladi*" isimli eseridir. Diğer ikisi ise İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) tarafından yayınlanarak istifadeye sunulan, Mehmet İpşirli ve Muhammed Davud et-Temîmî'nin tahkik ettiği "*Evkaf ve emlakü'l-müslimin fi Filistin*" isimli çalışma ile Muhammed Haşim Guşe'nin hazırladığı "*el- Evkafü'l- İslamiyye fi'l-Kudsi 'ş-şerif*" isimli iki ciltlik çalışmadır.

Son olarak belgelerin transkripsiyon sürecinde Elif Kanat'ın "*Kudüs'teki İslâmî Vakıf ve Eserlerle İlgili Şam Ahkâm Defterlerinde yer alan hükümler (1742-1830): İnceleme-Metin*" isimli yüksek lisans tez çalışmasından faydalanmış bulunmaktayız. Ayrıca Şerife Eroğlu Memiş'in "*Osmanlı Taşra Toplumu ve Vakıf Kurumu: Kudüs, 1703-1831*" isimli doktora tez çalışması ile Alaattin Dolu'nun "*Osmanlı Kudüsü'nde Toplum ve Siyaset (1703-1789)*" isimli doktora tez çalışması, hem 18. yüzyıl Kudüs'ünü bütün toplumsal değişkenleri ile beraber yakından tanımamızı sağlamış, hem de vakıflara yapılan müdahaleleri inceledikleri müstakil bölümleri ile çalışmamız bakımından yol gösterici olmuştur.

Vakfın hukuki mahiyeti ile ilgili, çalışmamızı da ilgilendiren mühim tartışmalardan birisi, vakfın tüzel kişiliğe sahip olup olmadığı meselesi olup, "zimmet" ve "ehliyet" gibi kavramlar çerçevesinde erken dönemlerden beri tartışılmaktadır. Bu tartışma çalışmamızın

kapsamını aştığından yalnızca bazı kaynaklara işaret etmekle iktifa edeceğiz.⁹ Ancak kanaatimizce vakfın tüzel kişiliği kabul edilmediğinde, başta vakıf malın mülkiyeti ve vakıf adına yapılacak hukuki işlemlerde ehliyet olmak üzere birçok hukuki problemin cevabı muğlak kalmaktadır. Bu nedenle biz bu çalışmada vakfın bir tüzel kişiliğe sahip olduğu anlayışını benimseyerek değerlendirmeler yapmış bulunmaktayız. Esasen hukuk tarihçileri de vakfın tüzel kişiliğe sahip bulunduğunu ittifakla kabul ederler.

Son dönemde vakfın hukuki mahiyetini isabetli bir şekilde izah eden hukuk tarihçilerimiz ve bu alanda eser veren tarihçilerimiz az değildir. Onlardan birisi olan Barkan, vakıf kurumunun devletin dahi müdahalesinden uzak tutulması gereken, her bakımdan bağımsız hukuki şahsiyetini şu ifadelerle ortaya koymuştur:

“Her vakıf kendi sahasında muvaffakiyetle çalışabilmek için idâri ve mâli müstakil bir bütün teşkil etmekte ve vazifesinin en iyi şekilde ifası için, vaktiyle şart-ı vâkıflarla tayin edilmiş statüsü ve kaideler dâhilinde, müstakil olarak işlemekte ve çalışmaktadır. Bu bakımdan herhangi bir vakfın üzerine aldığı ve mahiyetine göre teşkilâtlandığı vazifeyi başarabilmesi için bu nevi bir bağımsızlık kendisi için lüzumlu görülmüştür. Gerçekten de, vakıfların idaresine devlet ve mahalli büyük idare âmirleri karışmadığı gibi; vakıf idaresi de her türlü icraata girişmek için merkeze danışmak, emir almak ihtiyacında değildir. Çünkü padişahlar bile vakıfların statülerini tebdil etmek, haklarını azaltmak, memurlarını değiştirmek hususunda kendilerini salâhiyet sahibi görmemektedir. Birçok vakıfların reayası her hususta devlete vergi vermek mecburiyetinden ve devlet memurlarının müdahalesinden korunmuşlardır. Şu halde vakıflar, idarî, mâli ve inzibatî bakımlardan ayrı ayrı her mânasile muhtariyeti olan ve bu bakımdan tetkike şâyân bulunan orijinal müesseselerdir. Bu itibarla onlar bize bugün mâli ve teknik işlerde Türkiye’de tesisini gördüğümüz az çok müstakil devlet müesseselerini hatırlatmaktadırlar. Onları tesis edenlerin hususî şahıslar olduğunu görüp de hususî menfaat müesseseleri olduğunu zannetmek doğru değildir.”¹⁰

⁹ Imran Ahsan Khan Nyazee, **Islamic Law of Business Organizations Corporations**, Islamabad: International Institute of Islamic Thought and Islamic Research Institute, 1998, ss. 97-101; Murteza Bedir, **Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında 10-15. Yüzyıl Orta Asya Hanefi Hukuku Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul: İSAM Yayınları, 2014, ss. 203-211; Hamdi Çilingir, **Vakıfta Amaç: Hanefi Hukuku Çerçevesinde Bir Araştırma**, İstanbul: İktisat Yayınları, 2018, ss. 125-131; Timur Kuran, “The Absence of the Corporation in Islamic Law: Origins and Persistence”, **American Journal of Comparative Law**, vol. 53, no. 4, (July 2005), ss. 785-834; Murtaza Köse, **İslam Hukukunda Anonim Ortaklıklar**, İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006, ss. 183-184; Murteza Köse, “İslam Hukuku ve Modern Hukuka Göre Tüzel Kişilik”, **EKEV Akademi Dergisi**, C. 1, S. 2 (Mayıs 1998), ss. 221-230; Yakup Akkuş, “Osmanlı Vakıflarının Tüzel Kişiliği Var mıydı?”, **İnsan ve İnsan Dergisi**, C. 6, S. 19, (Ocak 2019), ss. 9-31.

¹⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, **Vakıflar Dergisi**, C. 2, S. 2, 1942, ss. 357-358.

Barkan'ın, vakıfları idari-mâli özerkliğe sahip hukuki şahsiyetleri olan, imtiyazlı ve müstakil bir teşekkül olarak değerlendirdiğini başka çalışmalarında da görmekteyiz.¹¹ Ayrıca belirtmek gerekir ki vakıf, diğer tüzel kişiler arasında da oldukça kendine özgü/sui generis bir yapı arz eder. Vakfı hukuki bir yapı olarak ele aldığımızda söz konusu farklılığın özellikle vakıf organizasyonunun, vakfın sürekliliğinin sağlanması ve korunması amacı etrafında şekillendirilmiş olması ve kimsenin vakfın menfaati hilafına hareket etmesine izin verilmemesi gibi hususlarda kendisini gösterdiğini müşahade etmekteyiz. Bu nedenle vakfa müdahale fiilleri yalnızca söz konusu vakfı veya somut olaya dahil olan kişileri mağdur etmekten çok daha öte bir şekilde hukuka ve kamu vicdanına aykırılık oluşturmaktadır. Vakfa müdahale fiillerinin böyle bir mahiyete sahip olmasının sebeplerine kısaca değinelim:

- Vakıf, İslam hukukunda yalnızca bir özel hukuk kurumundan ibaret değildir. Aynı zamanda Allah hakkının, başka bir ifadeyle kamu yararının ağır bastığı bir organizasyondur. Bu nedenle Allah'ın mülkü kabul edilen vakıf mallarına ve kamu yararına hizmet eden vakıf kurumuna yönelen her müdahale, özel kişilerin ötesinde toplumsal eşitlik ve sosyal dayanışmayı temeline alan İslam toplum düzenine yönelmiş kabul edilmelidir.

- Vakıf kurucusu, mülkiyet hakkından, ebediyete kadar hayır işleme amacıyla ayakta kalmasını istediği bir sistem kurmak için vazgeçmektedir. Vakfa müdahale fiilleri, hukukun son derece büyük bir önem atfederek koruduğu bu iradeye karşı gelmekte; kurucusu tarafından yüzyıllarca İslam toplumuna hizmet etmesi kurgulanan bu sistemin ömrünü kısaltmakta, işleyişine zarar vermektedir.

- Vakıf kurumu ile ihtiyaçlarının karşılanması öngörülen kesim, çoğunlukla toplumun korunmaya muhtaç, ayrıcalıksız kesimidir. Vakfın gelirinin bu kesimden kişi veya gruplara tevcih edilmesi, aynı zamanda fıkhi bir zorunluluktur. Vakfa müdahale mahiyetindeki fiiller, birçok durumda, toplumun bu kesiminin menfaatlerine öyle ya da böyle zarar verici nitelik taşımaktadır.

- Vakıfların toplumsal fonksiyonları yalnızca hayri faaliyetler aracılığıyla toplumsal sınıfları birbirine yaklaştırmaktan ibaret değildir. Vakıflar aynı zamanda Osmanlı bürokrasisinin bir elementi, devletin merkezî teşkilatı ile yerel toplumun ileri gelenleri arasında bir uzlaşma aracıdır. Bu nedenle vakıfların özellikle görevlilerine ve işleyişine yönelik müdahaleler, devletin idare etmekle yükümlü olduğu bu hassas dengeler bakımından da tecavüz mahiyetindedir.

¹¹ bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdari - Mali Muhtariyeti Meselesi", **Türk Hukuk Tarihi Dergisi**, C. 1, (1941-1942), s. 19, 21 ve 25; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmarat Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 23, S. 1-2, (1962-1963), s. 241.

Osmanlı vakıflarının daha sonra tamamını daha etraflıca inceleyeceğimiz tüm bu özellikleri, bizim için “vakfa müdahale” kavramının müstakil ve ayrıntılı bir incelemeye konu edilmesini gerekli kılmıştır. İncelememiz üç bölümden oluşmaktadır. Giriş mahiyetindeki ilk bölümde, çalışmamızın mekansal sınırını oluşturan Kudüs şehri ve çalışmamızın ana konusunu teşkil eden vakıf kurumu ayrı ayrı tanıtılmış; sonrasında 18. yüzyıl Kudüs’ünde vakıfların siyasi ve toplumsal işlevleri daha yakından incelenmiştir. İkinci bölüm, vakfa müdahale fiilini, haksız fiil kimliği ile ele almaktadır. Fiilin tanımı ve kapsamı belirlendikten sonra yapılan, maddi ve manevi unsurlarının ortaya koyulduğu hukuki bir incelemeden ibaret olan bu bölümde, son olarak vakfa müdahale fiilini hukuka uygun hale getiren istisnai sebepler ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde, vakfa müdahale fiilini kimlerin ve ne şekilde meydana getirebileceği sorularına cevap aranmıştır. Fetva mecmuaları ve ahkâm-ı şikayet defterlerinin incelenmesi sonucunda vakfa müdahale niteliğindeki fiilleri sıklıkla işlediği tespit edilen kimseler, vakıf ile aralarındaki hukuki bağ çerçevesinde ele alınarak tek tek incelenmiştir. Vakfa müdahale fiilinin meydana getirilme şekillerini daha tafsilatlı olarak incelemeyi hedeflediğimiz üçüncü bölümün son kısmında ise, müdahale fiillerinin vakfın hangi unsuruna yöneldiği sorusu temel alınmıştır. Bu kapsamda fiiller, vakfın mal varlığına, vakıf görevlilerinin görevlerine ve vakfın işleyişine yönelik müdahaleler olarak gruplandırılarak örneklendirilmiş; böylelikle hem faili söz konusu fiili işlemeye yönlendiren saikin, hem de vakfın bu fiil nedeniyle zarara uğraması beklenen unsurunun daha yakından tayin edilebilmesi hedeflenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUDÜS, VAKIFLAR VE KUDÜS'TE VAKIFLAR

1.1. Kudüs Şehri

1.1.1. İsmiyle Kudüs

Tarihi oldukça eski olan Kudüs şehrinin adının geçtiği bilinen en eski belge milâttan önce XIX ve XVIII. yüzyıllara ait Mısır metinleridir.¹² Binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan bu kadim şehir, tarih sahnesinde görüldüğü andan beri her kavim tarafından kendisine atfedilen farklı isimlerin taşıyıcılığını üstlenmiştir. Evliya Çelebi bu şehre Yunancada İlya, Süryanîcede Makdine, İbrî dilinde Hâs, Arapçada Beyt-i Mukaddes ve Kudüs denildiğini belirtmektedir.¹³

Sayılan tüm bu isimlerin büyük bir kısmı aynı manaya gelmekte olup, bölge halkının inancına göre koyulan bu isimler şehrin kutsal bir şehir olma özelliğine uygundur.¹⁴ Şehrin İbranice'deki ilk adı olan Yerusalayim (Yeruşalem) kelimesinin '*barış şehri*' anlamına geldiği düşünülmektedir. Daha sonra Hristiyan ve İslam terminolojisinde de bu anlamı üzere isimlendirilmiştir. Öte yandan Kudüs'ün, tarih boyunca hakimiyeti üzerinde en çok hak iddia edilen şehir olarak, çoğunlukla savaşın ve karmaşanın da merkezinde olması, tarihsel bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹² Mehmet Aydın, **Ansiklopedik Dinler Sözlüğü**, Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005, s. 412; Ömer Faruk Harman, "Kudüs", **DİA**, C. 24, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, s. 323; Rabia Mert, "Tarihsel, Mitolojik ve Dini Bağlamda Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs", (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, 2017), s. 64.

¹³ Seyit Ali Kahraman (haz.), **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 9. Kitap, C. 2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 491. Kudüs'ün tarih boyunca aldığı isimlere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, 2005, s. 413; Acar Tanlak (çev.), **Kudüs (Tarihi Belge)**, Ankara: İslam Konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi Yayını, 1988, s. 18; Şerife Eroğlu Memiş, "Osmanlı Taşra Toplumu ve Vakıf Kurumu: Kudüs, 1703-1831", (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi SBE, 2016), s. 41; Mahmut Çay, "Çağdaş Arap Şiirinde Kudüs", (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), ss. 27-35; Fuat Aydın, "Yahudiler/ Yahudilik Açısından Kudüs", **Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi**, S. 37, Ankara, 2018, s. 111; Muammer Gül, "Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 11, S. 2, 2001, ss. 305-312.

¹⁴ Tanlak, s. 19.

1.1.2. Tarihiyle Kudüs

Filistin bölgesinin, üzerinde insanoğlunun kültür izlerine rastlanan toprak parçalarının en eskilerinden biri olduğu bilinmektedir.¹⁵ Kudüs'ün ise milattan önce en az 4. bin yıla uzanan bir geçmişi olduğunu kabul edilmektedir.¹⁶ Tarih boyunca istilalara uğramış olan Filistin bölgesinde bulunan Kudüs, kuzey ve güneyden gelen istila dalgaları altında kaldıktan sonra Fırat ve Nil boyunda kurulan imparatorlukların yüzyıllarca süren rekabetlerine sahne olmuştur. Bu mücadeleler neticesinde M.Ö. 2. bin yılın ortalarından itibaren Mısır Firavunları hâkimiyetine girmiş ve iki yüz elli yıl kadar Mısır hakimiyetinde kalmıştır.¹⁷

Yahudilerin Filistin'e yerleşmesi ilk defa Hz. İbrahim zamanında,¹⁸ bir devlet çatısı altında Kudüs'te hüküm sürmeleri ise ilk defa Hz. Davud zamanında¹⁹ olmuştur. Davud döneminde başkent olarak kurulan Kudüs, en ihtişamlı dönemini Hz. Süleyman zamanında yaşamış ve günümüze kadar süren kutsal dinî karizmasının zirvesine o dönemde kavuşmuştur.²⁰ Hz. Süleyman'ın vefatı üzerine krallık ikiye bölününce²¹ Kudüs, güneydeki Yahuda Krallığı'nın merkezi olmuştur.²²

Yahuda Krallığı'nın ömrü ise 587'de Nebukadnezar'ın (Buhtunnasır) şehri ele geçirip yakıp yıkmasına kadar sürdü. Hem Kudüs hem de Yahudi tarihinde önemli bir dönüm noktası teşkil eden bu olaydan sonra, Yahudiler Babil'e sürülmüş, Süleyman Mabedi yıkılmış ve Kudüs elli ila yetmiş yıl süreyle harabe halinde kalmıştır.²³ Filistin'in sonraki dönemi ise Perslerin Babil'i ele geçirmeleri ile başlamış ve yaklaşık iki asır

¹⁵ Güven Özen, "Osmanlı Hâkimiyeti Öncesinde ve Sırasında Makâmât-ı Mübareke Meselesi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, 2009), s. 13.

¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Ernst Axel Knauf, "Jerusalem in the Late Bronze Age and the Early Iron Age: A Proposal", **Tel Aviv Journal of the Institute of Archaeology of Tel Aviv University**, Tel Aviv, 2000, s. 1; Arif el-Arif, **el-Mufasssal fi Tarihi'l-Kuds**, Beyrut: El-müessesetül Arabiyye li-dirasat ve en-neşr, 2005, s. 37. Şehirde bulunan milâttan önce IV. binyıla ait çömlekler, bu binyılın son bölümünde şehrin güneydoğu kısmında bir kavmin yaşadığını; ilk ve orta Bronz çağına ait bulgular, III. binyılda ve II. binyılın ilk devirlerinde, Hiksoslar Dönemi ve öncesinde bu bölgede insanların bulunduğunu göstermektedir. bkz. Aydın, 2005, s. 413; Harman, s. 324; Tanlak, s. 18; M. Lütfullah Karaman, "Filistin", **DİA**, C. 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 89.

¹⁷ el-Arif, s. 43; Aydın, 2005, s. 414; Erdem Demirkol, "II. Abdülhamid Döneminde Kudüs'te Kilise İmar ve İnşa Faaliyetleri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007), s. 1.

¹⁸ Özen, s. 15; Mert, s. 65.

¹⁹ Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948 – 1988)**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994, s. 8; Aydın, 2005, s. 414; Mert, s. 81; Fuat Aydın, ss. 112-113.

²⁰ Şükran Yaşar, "Kudüs'ün Osmanlı Yönetimine Girişi ve Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Ermenilerine Tanıdığı İmtiyazlar", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 1, S. 2, 2003, s. 106; Mert, s. 82.

²¹ Simon Goldhill, **Kudüs Tapınağı**, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2011, s. 42; Yusuf Besalel, **Yahudi Tarihi**, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2003, s. 261; Fuat Aydın, s. 113.

²² Harman, s. 325; Tanlak, s. 21; Besalel, s. 261; Roger Garaudy, **İlâhi Mesajlar Toprağı Filistin**, Cemal Aydın (çev.), İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2014, s. 92; Fuat Aydın, s. 115.

²³ Garaudy, s. 94, 106; Aydın, 2005, s. 416; Fuat Aydın, s. 113.

sürmüştür.²⁴ Persler zamanında, Babil döneminde sürülen Yahudilerin topraklarına geri dönmelerine müsaade edilmiş ve Süleyman Mabedi yeniden inşa edilmiştir.²⁵ Bölge daha sonra sırasıyla Büyük İskender, Ptolemaioslar ve Suriye'deki Selevkosların eline geçmiştir.²⁶

M.S. 63 yılında Kudüs'te sahneye Roma İmparatorluğu çıkmış ve Roma adına Kudüs Krallığı'nın yönetimi Yahudi asıllı Herod'a tevdi edilmiştir.²⁷ M.S. 66-70 yıllarında fanatik Yahudiler tarafından oldukça alevli bir isyan başlatılmış; 70 yılında şehir, Eskiçağ dünyasının en görkemli ordusunun komutanı Titus tarafından yerle bir edilmiş, mabed ikinci kez yıkılarak geriye yalnızca bugün de ayakta olan Batı duvarı kalmıştır.²⁸ Yahudilerin çoğunluğu öldürülmüş, kalanlar da esir edilmiş veya sürülmüş ve şehrin bütün güzellikleri yağmalanmıştır.²⁹

İslam fetihleri başladığında Kudüs civarı Bizans yönetimindedir.³⁰ Tarih 638'i gösterdiğinde başkumandan Ebû Ubeyde bin Cerrâh önderliğindeki İslam orduları, Ecnadeyn (634) ve Yermuk (636) zaferlerinin ardından Kudüs'ü kuşatmış ve eman dileyen Kudüs halkı şehri bizzat Hz. Ömer'e teslim etmek istemiştir. Hz. Ömer, Ebû Ubeyde'nin daveti üzerine Câbiye'den Kudüs'e gelerek 638'de şehri Patrik Sophronios'tan teslim almış ve anlaşmayı imzalamıştır. Kudüs halkıyla yapılan bu anlaşma temelde cizye ve haraç karşılığında mal ve can güvenliğini, din ve ibadet hürriyetini öngörmektedir.³¹ Bu şekilde ilk kible, ikinci mescit ve üçüncü harem, sulh yoluyla İslam topraklarına dâhil edilmiştir.

Cohen, Peygamberden sonra Kudüs'ün, tarihsel ve dinsel önemini azaltmaya yönelik hiçbir şey yapılmamasına rağmen, siyasi açıdan ve diğer açılardan eski görkemini

²⁴ A. S. Rappoport, *Histoire de la Palestine*, Paris 1932, 125 vd.; A.L. Sachar, "Jewish History", XIII, 62 Aktaran: Ş. Yaşar, s. 107; Karaman, 1996, s. 90; F. Yaşar, S. Özcan, Z. Kor, *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin*, İstanbul: İHH Yayınları, 2010, s. 46.

²⁵ Tanlak, s. 22; Aydın, 2005, s. 417.

²⁶ Yaşar, Özcan ve Kor, s. 46; Özen, s. 18; Mert, ss. 97-98; Besalel, ss. 58-59; el-Arif, ss. 82-92; Fuat Aydın, s. 114.

²⁷ Karen Armstrong, *A history of Jerusalem: One City, Three Faiths*, London: Harper Collins Publishers, 1996, s. 126.

²⁸ Aydın, 2005, s. 416, 419; Hatice P. Erdemir ve Halil Erdemir, "66-70 Yılları Arası Kudüs'te Yahudi İsyanı ve Günümüze Yansımaları", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmalar Merkezi Uluslar Arası Dördüncü Orta Doğu Semineri*, Elazığ, 29-31 Mayıs 2009, ss. 190-197.

²⁹ Karaman, 1996, s. 90; Besalel, s. 263; Aydın, 2005, s. 419. 132 Yılında Yahudiler bu sefer de Hadrianus'a karşı ayaklandılar ve bu hareket, Roma tarafından öncekinden çok daha kanlı bir şekilde bastırılarak Yahudiler Filistin'den tamamen sürüldü. bkz. Erdemir ve Erdemir, s. 198; Mert, ss. 103-104.

³⁰ Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Hakkı Dursun Yıldız (çev.), 1979, s. 55; Aydın, 2005, 420.

³¹ Casim Avcı, "Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar Kudüs", *DİA*, C. 26, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 327; Besalel, s. 73; Çay, ss. 9-10; Cengiz Tomar, "Geçmişten Günümüze Kudüs Sorunu", *Üsküdar Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi*, 2017/2, s. 44. Bölgenin idaresinin Müslümanlara geçmesi cizye vermek şartıyla din ve yaşam özgürlükleri sağlanan halklar tarafından sevinçle karşılanmıştır. Yeni idare vergi ve diğer hususlardan Bizans yönetiminden daha olumlu bulunmuştur. bkz. Mert, s. 120; Tanlak, ss. 23-24; Garaudy, ss. 136-138; el-Arif, ss. 162-166.

büyük ölçüde yitirdiğini öne sürmektedir.³² Bu, birçok açıdan yanlış bir gözlemdir. Öncelikle Emevîler döneminde Muâviye b. Ebû Süfyan'ın devletin merkezini Dımaşk'a nakletmesi Suriye bölgesi gibi Kudüs'ün de önem kazanmasına sebep olmuştur. Ayrıca bu dönemde Muaviye, Abdülmelik b. Mervân ve Süleyman b. Abdülmelik gibi halifeler biat almak için Kudüs'ü özellikle tercih etmişlerdir.³³ Önemli bir nokta da, bu dönemde Kudüs'te imar faaliyetlerine hız verilmiş olmasıdır. Bugün Kudüs'ün sembolü haline gelmiş Kubbet-us Sahra Camii Abdülmelik b. Mervân zamanında, Mescid-i Aksa'nın ana camii olan Kible Mescidi de Abdülmelik veya oğlu Velid tarafından inşa edilmiştir.³⁴ Emevîler döneminde gerçekleştirilen imar ve iskân faaliyetleri neticesinde şehrin Arap nüfusu giderek artmıştır.³⁵ Abbasiler döneminde ise daha önce merkezi Remle olan Filistin, Suriye ile birleştirilerek tek bir eyalet haline getirilmiştir.³⁶ Bu dönemde başkentin Bağdat yapılması, doğu vilayetlerine daha çok önem verilmesi sonucunu doğursa da³⁷ Kudüs'te inşa, tamir ve tezyin çalışmaları durmamıştır.³⁸

Abbasi Devleti'nin yıkılmasından Kudüs Latin Krallığı'nın kurulmasına kadar geçen sürede, Kudüs topraklarının hâkimi sırasıyla Tolunoğulları, İhşîdîler ve Fatımîler olmuştur. Fatımîlerin hakimiyetinde geçen 11. yüzyılın son çeyreğinde Kudüs, Fatımîler ve Selçuklular arasında birkaç defa el değiştirmiş; Müslüman devletler arasında çıkan siyasi karışıklıklar, Haçlılara uzun zamandır hayalini kurdukları Kudüs'ü kuşatmak için yeterli imkânı sağlamıştır. 10. yüzyıldan itibaren İslam aleminde siyasi istikrarın bozulması, dini çekişmeler (Sünnî, Batınî ve Şîî) ve hilafet kavgaları (Abbasi-Fatımî) Doğunun zenginliği ve Hristiyan inanın bölgeye atfettiği kutsiyetle birleşince, Batının gözleri bu bölgeye çevrilmiş idi. Yaklaşık 40 günlük bir kuşatma sonrası 15 Temmuz 1099 tarihinde Kudüs'ü ele geçiren Haçlı ordusu, Latin Krallığı'nı kurarak Kudüs'te dört asrı aşan İslam hâkimiyetini sona erdirmiş oldu. Burada işaret edilmesi gereken nokta, Haçlıların şehri ele geçirdikten sonra, 461 yıl önce Hristiyanların can ve mal güvenliğini temin ederek şehri teslim alan Hz. Ömer'den ve 88 yıl sonra şehri yeniden İslam hâkimiyetiyle kuşatacak olan

³² Amnon Cohen, *The Guilds of Ottoman Jerusalem*, Leiden: Brill, 2000, s. 10.

³³ Casim Avcı, s. 327.

³⁴ El-Mugaddasi 10. yy'da Kubbetüs Sahra'yı şöyle anlatır: "Bu bir mucizenin gerçekleşmesidir ve böyle bir olay tüm İslam dünyasında benzeri görülmemiş bir şeydir; pagan dönemlerinde bile Kubbetüs Sahra görkemi ile rakip olabilecek bir etkinlik olmamıştır." Kubbetüs Sahra Hristiyanların büyük Kilisesi ile karşılaştırılmaktadır; bu dinsel politik açısından yaygın olarak yapılan bir şeydir. Yapılan binaların konumu ve heybeti temsil ettiği dinin büyüklüğünü ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Tapınak Tepesi'nin dinsel tarihi bu rekabet ortamı içinde belirlenmektedir. bkz. Goldhill, ss. 115-117. Aksi yönde bir yorum için bkz. Garaudy, ss. 142-143.

³⁵ Casim Avcı, s. 328.

³⁶ Yaşar, Özcan ve Kor, s. 47.

³⁷ Besalel, s. 73.

³⁸ Detaylı bilgi için bkz. Casim Avcı, s. 328; Demirkol, s. 5; Musa İsmail Basit, Hamza Zib Mustafa, Gassan Musa Muhibiş ve Said Süleyman Kik, *Beyt'ül Makdis Abre't Tarih*, İstanbul: Nida Yayıncılık, Ali Benli (çev.), 2011, s. 78.

Selahaddin Eyyubi'den farklı olarak, korkunç bir katliama imza atmış olmalarıdır. Kudüs'ü 1099'da ele geçiren Haçlılar, şehirdeki bütün Müslümanları ve Yahudileri öldürmüş, Müslüman eser ve yapılarını da yağmalamış ve tahrip etmişlerdir.³⁹

Haçlılar Kudüs'te 88 yıl hüküm sürmeyi başardılar. Ancak 12. yüzyılda, İslam coğrafyasında ele geçirdikleri diğer şehirler gibi Kudüs'ü de elde tutmaları kolay olmayacaktı. Kudüs'ü Haçlıların hakimiyetinden almaya talip olan Selahaddin Eyyubi'nin ise, Ortadoğu'da selefi Zengilerin inşa ettiği İslam birliğini ve zapt ettikleri bölgelerdeki hakimiyetini muhafaza etmenin yanında başka zor görevleri de vardı. Selahaddin Eyyûbî bu süreçte hem Haşhaşilerin isyanları ve suikast girişimleriyle hem Haçlılarla işbirliği içine giren Halep-Musul ittifakıyla, hem de bölgedeki irili ufaklı birçok siyasi figür veya grupla uğraşmak durumunda kalmıştır.⁴⁰ Elbette birden fazla cephede mücadele etmenin zorluğu taktiksel hareket etmeyi zorunlu kılıyordu. Bunun bilincinde olan Selahaddin, 1175, 1180 ve 1185 yıllarında Haçlılarla yaptığı antlaşmalarla onları bertaraf ettiği dönemlerde Musul ve Silvan hariç bütün Cezire bölgesinde hâkimiyetini tesis etmiş ve Halep'i almıştır.⁴¹ Halep'e hâkimiyet Suriye'de büyük oranda birliğin sağlanmasına vesile olduğu gibi, aynı zamanda Beyt-ül Makdis'in fethinin müjdecisiydi.⁴²

Hittin zaferinin ardından 2 Ekim 1187'de Kudüs'ü teslim alan Selahaddin, Kudüs tarihinde yaşanan tüm katliam ve yağma âmillerine medeniyet dersi verecek bir tutum sergiledi. Şehirde hiçbir binayı yağma etmedi, kimsenin canına dokunmadı, çok az bir fidye karşılığında halkın şehri terk etmesine izin vererek mal varlıklarına da müdahale etmezken, şehri arabalar dolusu altınlarla terk edenler vardı. Fidyelerini ödeyemeyen birçok kişiyi de serbest bırakan Selahaddin, adamlarından aksi tavır takınanlara ise ağır cezalar veriyordu.⁴³

³⁹ Detaylı bilgi için bkz. Aydın, 2005, s. 421; Işın Demirkent, "Kudüs- Haçlılar Dönemi", **DİA**, C. 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, s. 330; Besalel, s. 74; Goldhill, ss. 118-119; Garaudy, s. 151; el-Arif, ss. 254-256; Maalouf, s. 61; Tomar, 2017, s. 45. İbnü'l Esir hadiseyi şöyle nakleder: "Kutsal kentin ahalisi kılıçtan geçirildi ve Frenkler Müslümanları bir hafta boyunca katlettiler. Mescid-ül Aksâ'nın içinde altmış binden fazla insan öldürdüler." bkz. Âmin Maalouf, **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Ali Berkay (çev.), 2012, s. 60. Piskopos ve tarihçi olan Surlu William ise korkunç atmosferi şöyle betimlemişti: "Kılıçtan geçirilmiş binlerce cansız bedene korku ve dehşete kapılmadan bakmanın imkânı yoktu. Her yerde ölmüş insanların uzuvları vardı, yerler kanla kıvılcı boyanmıştı." bkz. Maher Y. Abû Munshar, "Hristiyan Tarihçilerin Gözünden Haçlı Vahşeti", **Derin Tarih**, özel sayı: 10, 2017, s. 71.

⁴⁰ Detaylı bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, "Selâhaddin-i Eyyûbî", **DİA**, C. 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, ss. 337-338; Özer, ss. 37-44; Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Fikret Işıltan (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986, C. 2, ss. 337- 390; İbnü'l-Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, İstanbul: Bahar Yayınları, Abdülkerim Özaydın (çev.), 1987, C. 11, ss. 380-440.

⁴¹ Detaylı bilgi için bkz. Ziya Polat, "Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs Haçlı Krallığıyla Yaptığı 581/1185 Yılı Antlaşması", **Journal of Islamic Jerusalem Studies**, No. 15, (Summer 2015), ss. 48-53.

⁴² Polat, s. 53.

⁴³ Detaylı bilgi için bkz. Özer, ss. 107-110; Demirkent, s. 331; Maalouf, ss. 183-185; Runciman, C. 2, ss. 390-391; İbnü'l-Esir, C. 11, ss. 433-435.

Onun bu merhamet ve iyiliği, ilk Haçlı Seferine iştirak eden Hristiyan gâliplerin kötülükleri ile garip bir tezat teşkil etmekteydi.⁴⁴

Kudüs, bundan sonra 1260 yılında Eyyubiler'in yıkılmasına kadar Memlûkler ile Eyyubiler arasında birkaç defa el değiştirmiş; 1260 yılındaki Ayn-ı Calut Savaşı sonrasında tamamıyla Memlûkler hâkimiyetine girmiştir.⁴⁵ Eyyubiler gibi sürekli düşmanlara sahip olmayan⁴⁶ Memlûkler'in yabancı oldukları bu topraklarda yer edinmeleri ve siyasi meşruiyet kazanmaları ulemâ ve halk nezdinde destek bulmalarını gerektiriyordu. Bu sebeple Memlûkler, Müslümanlar tarafından üçüncü mukaddes şehir kabul edilen Kudüs'e büyük önem vermişler ve şehri yeniden imar etmişlerdir.⁴⁷ Bu dönemde Kudüs'te mevcudiyetini günümüzde koruyan onlarca değerli eser inşa edilmiş, Kudüs'ün sembol yapıları büyük bir itinayla tamir edilerek yenilenmiş ve şehre İslâmî kimliğin yeniden kazandırılması yolunda son derece önemli adımlar atılmıştır. Dönemin bir diğer özelliği de Abbasilerle filizlenmiş olan vakıf sisteminin daha da gelişip yayılmasıdır. Özellikle Kudüs'te devlet görevlilerinin girişimiyle dinî ve sosyal amaçlı birçok vakıf kurulmuştur.⁴⁸

16. yüzyıla gelindiğinde, Kudüs'ün Osmanlı Devleti tarafından fethine giden süreç bağlamında ismini zikretmemiz gereken üç siyasi aktör bulunmaktadır: En güçlü dönemini yaşayan ve yönünü batıdan doğuya çevirmiş Osmanlı Devleti,⁴⁹ Şii propagandası yoluyla Anadolu birliğini tehdit eden Safevi Devleti ve artık güvenlik durumu kötüleştiği kadar politik ve ekonomik anlamda güçten düşen⁵⁰ Memlûk Devleti.⁵¹ Her adımını planlayarak hareket eden Sultan Selim, önce Çaldıran Savaşı neticesinde Safevi tehlikesini ortadan kaldırdı; sonra da bu savaşta Osmanlı kuvvetlerinin yanında yer almayı reddederek son hatasını yapan Dulkadiroğulları Beyliği'ne son verdi. Böylece Osmanlı Devleti, Memlûk toprakları olan Suriye'ye dayanmış oldu.⁵² Filistin bölgesi, Mısır ve Anadolu arasında

⁴⁴ Runciman, C. 2, s. 391; el-Arif, ss. 279-281.

⁴⁵ Demirkol, s. 8.

⁴⁶ Detaylı bilgi için bkz. R. Stephen Humphreys, "XIII. Yüzyılda Eyyûbîler, Memlûkler ve Latin Doğu", Mustafa Kılıç (çev.), **C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 11, S. 1, (2007), s. 371.

⁴⁷ Cengiz Tomar, "Kudüs-Memlûkler Dönemi", **DİA**, C. 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, s. 333.

⁴⁸ Karaman, 1996, s. 92; Albert Hourani, **A History of the Arap Peoples**, London: Faber and Faber, 1991, s. 136. Kudüs'te Memlûkler döneminde kurulan vakıflara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli ve Muhammed Davud et-Temîmî (thk.), **Evkaf ve emlakü'l-müslimin fi Filistin**, İstanbul: IRCICA, 1982, ss. 20-53; Muhammed Haşim Guşe, **el-Evkafü'l-İslamiyye fi'l-Kudsi's-şerif**, C. 1, İstanbul: IRCICA, 2009, ss. 142-330.

⁴⁹ Anadolu'ya geldiğinden itibaren yüzünü batıya dönen Osmanlılar Sultan Selim ile doğuya yönelmişlerdir. Doğu seferinin hedefinde siyasi ve ekonomik sebepler bulunduğu gibi, Mekke, Medine ve Kudüs kutsal mekânlara ve buradaki kutsal emanetlere de sahip olmak da bulunmaktadır. Nitekim kutsal mekânlar üzerindeki yönetim yetkisini ele geçirdikten sonra Osmanlı padişahları halife unvanını almış ve bütün Müslümanların temsilcisi konumuna yükselmiştir. bkz. Mert, s. 142.

⁵⁰ Besalel, s. 264.

⁵¹ Mahmud Şakir, **Hiz. Adem'den Bugüne İslam Tarihi**, İstanbul: Kahraman Yayınları, C. 6, 1994, s. 233. "Tahta geçen Sultan Selim, imparatorluğa yüzünü doğu cephesine çevirecek şekilde yeniden yön verdi ve iki zorlu rakibine meydan okudu: Safevi Devleti sultanı Şah İsmail ve Memlûk Sultanı Kansuh Gavri." bkz. Dror Ze'evi, **Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 1.

⁵² Ze'evi, s. 1; Demirkol, s. 8; Yaşar, s. 109.

bulunması sebebiyle stratejik öneme sahip olmakla, bu bölgeye sahip olan kimsenin Ortadoğu'yu kontrol altında tutacağı da bilinmekte idi.⁵³ Suriye Memlûkler nezdinde Mısır'ın anahtarı olarak görülüyordu.⁵⁴ Bu nedenle Yavuz Sultan Selim'in Suriye'yi ele geçirmesi fikri, Memlûklerin Safevilerle ittifakına⁵⁵ ve bu ittifak da iki Sünni rakibin kaçınılmaz savaşına sebep oldu.⁵⁶

Mercidabık Muharebesi'yle Memlûk Devleti bozguna uğratıldıktan sonra, Osmanlı kuvvetleri göz açtırmadan önce Halep'i sonra Şam'ı işgal eyledi ve Güney-Suriye ve Filistin'deki belli başlı şehirlerden Safed, Nablus, Kudüs, Aclûn, Gazze sancakları ve etraf kazaları alındı. Mısır'a yürüyüşünü devam ettirerek Ridaniye Savaşı ile Memlûk Sultanlığı'nı fiilen sona erdiren Yavuz Sultan Selim, artık Mısır, Hicaz ve Kudüs'ün de dâhil olduğu Suriye topraklarının tek hâkimi idi.⁵⁷ Böylece Kudüs topraklarında dört asır sürecek Osmanlı hâkimiyeti başlamış oldu.

16. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti en parlak zamanını yaşıyordu. Nitekim Kudüs de 1517'de bir unsuru olduğu imparatorluğun düzenli yönetiminden birçok yarar görmüş; Osmanlı ekonomik sisteminin bir parçası olarak nispeten daha refah ve güvenli bir ticaret ağına kavuşmuştu.⁵⁸ Osmanlı Devleti, Kudüs'ü yönetimi altına aldıktan kısa bir süre sonra ona atfettiği özel önemi gösterir icraatlara başladı.⁵⁹ Osmanlı idaresi altına girdikten sonra Kudüs'ün çevresi ile birlikte fethinin tamamlanması⁶⁰ ve tümüyle ihyâ olması Kanuni

⁵³ Mert, s. 141.

⁵⁴ Yavuz Ercan, **Kudüs Ermeni Patrikhanesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 3.

⁵⁵ Özen, s. 57.

⁵⁶ Ze'evi, s. 1; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara: Ankara Kültür, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, C. 2, s. 270. Keşif Mehmed Çelebi'nin selim-namesine göre "Kayseri'de askerleriyle buluşan Yavuz Sultan Selim, Mısır sultanı Kansu Gavri'nin askeri harekâtından haberdar olunca ulemadan fetva alarak sefer yönünü Mısır'a çevirmiştir. Bu fetva ile Mısır sultanı ve beraberindeki askerler, Peygamberin şeriatını yıkan ve savaşmaya layık kimseler olarak gösterilmiştir." bkz. Şefaettin Severcan, "Keşfi'nin Selim-namesi", (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Erciyes Üniversitesi SBE, 1988), s. 94 Aktaran: Kübra Ceren Kurşun, "Selimname ve Süleymannamelerde Kudüs", (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2019), s. 46.

⁵⁷ Uzunçarşılı, ss. 270-276; Aydın, 2005, s. 412. "Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır seferi ile Osmanlı Devleti, sınırlarını doğuya doğru genişlemiş; İslam dünyası için önemli ve özel pek çok şehir Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Başta Mekke, Medine, Kudüs olmak üzere kutsal topraklar ihya olmaya bu tarihten sonra başlamıştır." bkz. Kurşun, s. 104; Abula Said al-Muhtadi, **Osmanlı Padişahlarının Kudüs'e Yaptığı Bağışlar ve Bunların İktisadî Hareketliliğe Etkisi, Osmanlı Yönetiminde Arap Coğrafyası: İdarî, Siyasî ve Sosyal Yapı**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016, s. 83. Ayrıca bkz. Kudüs Sicilleri, no:3, s. 78-79, t.h. 21 Şevval 939 (m. 16/5/1533).

⁵⁸ Eroğlu Memiş, 2016, ss. 51-52; Yasemin Avcı, **Değişim sürecinde bir Osmanlı Kenti: Kudüs : (1890-1914)**, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004, ss. 39-40; Amy Singer, **Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008, ss. 9-10.

⁵⁹ Kamil Cemil el-Aseli, "Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)", **DİA**, C. 26, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 335.

⁶⁰ Karaman, 1996, s. 92; Singer, 2008, s. 8.

Sultan Süleyman dönemine rastlamakta olup bu dönemde Kudüs'teki imar faaliyetleri ile şehre Osmanlı damgası vurulmuştur.⁶¹

Bu dönemde önemle işaret edilmesi gereken çalışmalar Kubbet-üs Sahra başta olmak üzere kutsal mekanların titizlikle tamirat ve tezyinatı, şehir surlarının yeniden inşası ve şehrin temiz su ihtiyacının karşılanması için suyollarında yapılan yenilemelerdir. İthal edilecek ürünlerde sağlanan vergi muafiyeti, ihraç edilecek ürünlerin üretiminin desteklenmesi ve başta Haseki Sultan Vakfı olmak üzere hayır kurumlarının tesisatı gibi adımlar ile şehre ekonomik hareketlilik getirilmiştir.⁶² Sayılan faaliyetlerin en önemli niteliği, Memlûk yönetiminin son dönemlerinde ihmal edilen şehrin, Osmanlı yönetimi tarafından şehre verilen dinî önemle paralel olarak, orijinal karakterine yeniden kavuşturulmasını sağlamasıdır.⁶³

Bu noktada Osmanlıların Kudüs'ü yönetme, sahiplenme ve şehri imara yönelik faaliyetlerinin arka planındaki genel zihniyeti irdelemek gerekir. Kudüs, Osmanlılara kadar yaklaşık 10 asırlık bir süreç boyunca başka İslam devletleri arasında el değiştirmiştir. Kudüs'ün kutsiyeti, şehrin hamiliğini üstlenen bütün Müslüman yöneticilerin şehirde gözle görülür faydalı eserler bırakma ve bu yolla emir-ül mü'minin olarak meşruiyetlerini sağlama amacına matuf olmuştur. Kudüs'ün Sultan Selim tarafından fethi akabinde halifelik unvanının Osmanlı padişahlarına nakli, *zıllullah fi'l-arz* (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) varsayılan padişahın, mübarek mekanların hâkimi ve hâdimi olarak sorumluluğunu da ağırlaştırmıştır. Bunun bilincinde olan Osmanlı sultanları, dört asır boyunca Kudüs'te hem şehrin imarı ve güzelleştirilmesi, hem de şehirde yaşayanların ihtiyaçlarının giderilmesi için özel bir gayret içerisinde olmuşlardır. Ancak sözünü ettiğimiz Kudüs'ü imar ve ihya

⁶¹ Kurşun, s. 82; Singer, 2008, s. 10; Amy Singer, **Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004, s. 77.

⁶² Detaylı bilgi için bkz. Armstrong, ss. 323-325; Amnon Cohen, **Economic Life in Ottoman Jerusalem**, Cambridge: Cambridge University Press, 1989a, s. 2; Amnon Cohen, "The Walls of Jerusalem", **The Islamic World from Classical to Modern Times: Essays in Honor of Bernard Lewis** içinde (467-477), C.E. Bosworth ve Charles Issawi, (ed.) Princeton: The Darwin Press, 1989b, ss. 466-467; Yasemin Avcı, ss. 37-39; Ze'evi, ss. 4-5; Alaattin Dolu, "Osmanlı Kudüs'ünde Toplum ve Siyaset (1703-1789)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, 2017), ss. 41-43; Amy Singer, **Palestinian Peasants and Ottoman Officials**, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 25; Şerife Eroğlu Memiş, **Hurufat Defterlerinde Kudüs-i Şerif: Vakıflar, Görevler ve Görevliler**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017, ss. 103-105. 18. yüzyılda Kudüs kazasında bulunan vakıflara dair ayrıntılı bilgi ve bu vakıflara ilişkin hurûfat defterlerinde bulunan kayıtları incelemek için bkz. age., ss. 122-242. Kudüs'te Osmanlı döneminde kurulan vakıflara ilişkin detaylı bilgi için bkz. İpşirli ve et-Temîmî, ss. 20-53; Guşe, ss. 332-1134.

⁶³ Osmanlı yönetimine geçmeden önce Kudüs'ün ihmal edilmiş vaziyeti, incelediğimiz birçok çalışmaya konu olmuştur. bkz. Osmanlılar şehri ele geçirdiğinde şehir surları da, Kubbet-us Sahra ve Mescid-i Aksa gibi önemli kutsal mekânlar da harabe halinde olup şehirde temiz suya ulaşım ciddi bir problem teşkil etmekte idi. bkz. Dolu, s. 1, 41, 46. Memlûk Devleti zayıflayınca, şehir de ihmal edilmişti. Vakıfların durumu kötüleşmiş, ekonomi çökmüş ve yollar bedeviler tarafından terörike edilmişti. bkz. Armstrong, s. 323. Sultan Süleyman'ın tamirinden önce Kudüs Kalesi de harap halde idi: "Bütün milletler bu Kudüs'e malik olayım, diye nice yüz kere kuşatmalar göre göre kalesi harap idi. Tâ ki Selim Han oğlu Sultan Süleyman zamanında 12 sancak ile Lala Mustafa Paşa yeniden büyük bir kale yapılmasına memur olup taştan sağlam bir kale yapmıştır ki övgüsünde dil kısa kalır." bkz. Evliya Çelebi, s. 494. Ayrıca bkz. Cohen, 1989a, s. 2; Singer, 1994, s. 4.

faaliyeti, İslam kültüründeki kutsal mekanlardan daha büyük ve gösterişli binalar inşa etmeme geleneğine münasip şekilde yürütülmüş olup mimari yapılaşma yerine var olan eserlerin onarımı ve güzelleştirilmesi tercih edilmiştir.⁶⁴

16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren giderek belirginleşen Osmanlı merkez idaresinin zayıflaması Kudüs'ü de olumsuz etkilemiş⁶⁵ ve bölgedeki yol güvenliğinin sağlanamaması gibi yerel düzeyde güvenlik zafiyetlerine yol açmıştı. 17. yüzyıla gelindiğinde bölgede güvenliği sağlamaya talip ve belirgin askeri ve politik gücü uyarınca buna muktedir üç hanedanın yükselişine şahit olunuyordu: Rıdvan, Ferruh ve Turabay hanedanları.⁶⁶ Bu hanedanlar arasında yolları korumak, ortak düşmanlarla savaşmak ve hac kabilelerine öncülük etmek gibi ortak ihtiyaçlara binaen kurulan ilişki, başlarda zorlama olsa da siyasi ittifaklar, evlilik ve ortak ticari işler yoluyla giderek gelişmiş ve tek ve büyük bir hanedanlık ortaya çıkmıştır.⁶⁷

18. yüzyılda genel olarak Kudüs'ün şartları daha da ağırlaştı.⁶⁸ Bu yüzyılın Kudüs'te kaos içindeki bir ortama doğduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira 1703'de gerçekleşen Nakibü'l Eşraf ayaklanması,⁶⁹ kargaşa içinde bir toplum resmi çizmişti.⁷⁰ Ancak başta mezkur ayaklanma olmak üzere merkezî idarenin zaaflarına işaret eden hadiselerin sıklaştığı ve Kudüs'teki geçmişi Osmanlı'dan öncesine dayanan ailelerin politik nüfuzunun giderek arttığı bu zaman diliminde de Kudüs'te Osmanlı hayırseverliği her alanda devam etmiştir.⁷¹

19. yüzyılda başta Avrupalı devletlerin bölgedeki dini, kültürel ve ekonomik eksenli nüfuz mücadeleleri, muhtelif yabancı grupların misyonerlik faaliyetleri ve yüzyılın ikinci yarısında yoğun olarak ortaya çıkan Yahudi göçü, yüzyıllardır dinî ve manevi

⁶⁴ Kurşun, s. 95. Osmanlılar kendilerinden önce kurulmuş ve şehre İslâmî karakterini vermiş İslam devletlerinin kurumlarını yok saymadıkları gibi onların varlığını sürdürme ve koruma yolunu seçmişlerdir. Memlükler'den daha fazla inşa faaliyeti yapmasalar ya da daha fazla sosyal vakıf kurmasalar da eksik gördükleri yerleri tamamlamak en büyük amaçları olmuştur. bkz. Dolu, s. 43. Memlükler dönemi ve öncesinde kurulup Osmanlı döneminde muhafaza edilen vakıfların vakfiyelerine, amaçlarına, akarat ve gelirlerine dair detaylı bilgi için bkz. İpşirli ve et-Temîmî, ss. 20-53. Osmanlı Devleti'nin bölgede gerçekleştirdiği yenileme, yeniden inşa ve onarım çalışmalarına dair ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Feyza Betül Köse, "Osmanlı Dönemi Kudüs'ünde Mimari Çalışmaları", **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 29, (2017), ss. 29-38; Yasemin Avcı, 36.

⁶⁵ El-Aseli, s. 335; Singer, 2008, s. 12. Osmanlıların düzenli yönetimi, Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümüne kadar sürdü. bkz. Besalel, s. 264; Yasemin Avcı, s. 41.

⁶⁶ Singer, 2008, s. 12. Rıdvan, Ferruh ve Turabay hanedanları hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Ze'evi, ss. 44-65.

⁶⁷ Ze'evi, s. 45.

⁶⁸ El-Aseli, s. 335.

⁶⁹ Pappe, 2017, s. 23; Ze'evi, ss. 52-57, 56-72.

⁷⁰ Ze'evi, s. 5.

⁷¹ Detaylı bilgi için bkz. Alaattin Dolu, "Kudüs'te Hayırseverlik: 1700-1750", **İnsanlığın Kırmızı Çizgisi Kudüs** içinde (201-213), Mefail Hızlı, Ahmet Güç, Süleyman Sayar (ed.), Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, 2019, ss. 201-213. 1703-1831 tarihleri arasında Kudüs'te 300 vakıf kurulmuştur. bkz. Eroğlu Memiş, 2016, s. 117. 18. yüzyıl Kudüs'ündeki vakıflara ilişkin geniş bilgi için bkz. Câsim Aziz Ali Cübûrî, **Evkâf'ül-müslimin fi'l-Kudsî's-Şerif hilâle'l-karnî's-sâmin aşer el-miladi**, Amman: Darü'l Hamid, 2017, ss. 39-213.

değeriyle ön plana çıkan Kudüs'ün, dinî bir hüviyetten, siyasi bir hüviyete sürüklenmesine sebep olmuştur.⁷² Yüzyılın ilk çeyreğinde sıklıkla isyanlara sahne olan Kudüs, artık Osmanlı İmparatorluğu'nun bir taşra şehri olmakla sınırlı karakterinden sıyrılarak Batılı devletlerin uzaktan ilgilerinin somut ve bazen cüretkar adımlarla kendini gösterdiği bir rekabet ortamına dönüşmüştü.

Önceki yıllarda dinî sebeplerle ve bireysel olarak gerçekleşen az sayıdaki Yahudi göçleri⁷³ de, 1840'tan itibaren kayıt dışı olarak organize bir hal almaya⁷⁴ ve 1880'den itibaren ciddi artış göstermeye başlamıştır.⁷⁵ Başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletler ve Amerika hamiliğinde gerçekleşen Yahudileri Kudüs'te iskan faaliyetleri, Osmanlı Devleti için önemli bir iç ve dış sorun haline gelmiştir.⁷⁶ Ayrıca bu dönemde söz konusu devletlerin kültürel, dinî, siyasi kuruluşları Kudüs'teki yatırımlarını arttırarak sürdürdüler;⁷⁷ bölgede birçok okul, hastane ve mabet tesis ederek, bunları kendi emelleri doğrultusunda kullandılar.⁷⁸ Osmanlı hükümeti söz konusu müdahaleleri engellemek için siyasi ve idari birtakım düzenleme ve yaptırımları yürürlüğe koysa da⁷⁹ bu çabaların uzun vadede meyvesini verdiğini söylemek güçtür. Nitekim 1914'te Birinci Dünya Savaşı başladığında, 1500'lerin başında 5.000 olan yöre Yahudi nüfusu, 85.000'e ulaşmış idi.⁸⁰

Özetle Osmanlı Devleti 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında, hem Kudüs şehrini modernleştirmeye, hem ecnebi kültürünün giderek hâkim duruma geçtiği bu ortamda Osmanlı kültürünün devamını sağlamaya hem de yoğun bir şekilde Avrupa devletlerinin ve Amerika'nın müdahaleleri ile mücadele etmeye çalışmıştır. Ancak bu mücadelenin devamı, imparatorluğun savaşın sonundaki şartları dâhilinde mümkün olmamıştır. 11 Aralık 1917'de Kudüs, İngiltere hâkimiyetine girdiğinde, kutsal şehirdeki on iki asırlık İslam ve dört asırlık Osmanlı hâkimiyeti de sona ermiş oldu.

⁷² bkz. İhsan Satış, "19. Yüzyılda Kutsal Yerler Sorunu: Osmanlı Devleti, Kudüs ve Hristiyanlık", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, 2015), s. 32; İlan Pappe, **Modern Filistin Tarihi**, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007, s. 27; Aydın, 2005, s. 422.

⁷³ İbrahim Serbestoğlu, "19. Yüzyılda Filistin'de Yahudiler Üzerinde İngiliz ve Amerikan Himayesi", **History Studies**, C. 4, no. 1, 2012, s. 491.

⁷⁴ Osmanlı Devleti topraklarına yapılan kayıt dışı Yahudi göçlerinin 1840'tan sonra başladığı mutlaklıdır. Osmanlı kayıtlarına göre tespit edilen ilk göç 1297 (1879) tarihli dir. (BOA İrade-Meclis-i Mahsus 66: 3114) Aktaran: Taner Aslan, "Osmanlı Döneminde Filistin'e Yahudi Ziyaretleri ve Buna Dair Bir Belge", **Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi**, S. 2, (Ağustos 2012), s. 85.

⁷⁵ Hourani, 1991, s. 288; Taner Aslan, "Yahudilerin Filistin'e Göçü Üzerine Bazı Düşünceler", **Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 59, (2011), s. 57; Aydın, 2005, s. 422.

⁷⁶ Hourani, 1991, s. 323; Aydın, 2005, ss. 422-423.

⁷⁷ El-Aselî, s. 336.

⁷⁸ Aslan, 2012, ss. 87-88; Satış, s. 37; Pappe, 2007, s. 28.

⁷⁹ Detaylı bilgi için bkz. Aslan, 2012, ss. 89-95; Amer Abu Jableh, **Osmanlı Döneminde Kudüs'teki Yahudilerle İlişkiler: Kudüs Vesikası Örneği, Osmanlı Yönetiminde Arap Coğrafyası: İdarî, Siyasî ve Sosyal Yapı**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016, s.70, 78; Mim Kemal Öke, **Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar**, İstanbul: Çağ Yayınları, 1991, s. 85 ve ss. 93-97.

⁸⁰ bkz. Hourani, 1991, s. 289; Besalel, s. 264.

1.1.3. Coğrafi Konumuyla Kudüs

Kudüs şehri Filistin'in orta bölümünde yer almaktadır. Lut gölünün bulunduğu çukur alanın batısında ve bu alandan fay diklikleriyle ayrılmış olan Yahudiye platosunun dalgalı yüzeyi üzerinde kurulmuştur.⁸¹ Kudüs, kıyı ile bağlantısı olan liman kenti Yafa'dan başka Gazze, Halilürrahman, Birü's-Seb gibi merkezlerle komşudur.⁸² Mescid-i Aksa'yı da barındıran yaklaşık bir kilometrekarelik surlarla çevrili Eski Şehir, Doğu Kudüs'te bulunmakta olup kutsal Moriya Dağı üzerine inşa edilmiştir. Söz konusu Moriya Dağı, Hz. İbrahim'in Hz. İshak'ı kurban etmek için çıkardığı,⁸³ Hz. Süleyman'ın mabedini inşa ettiği,⁸⁴ Hz. Muhammed'in miraca yükseldiği dağdan başka bir yer değildir.⁸⁵

Kudüs coğrafyasından bahsederken Amerikalı tarihçi Breasted'ın "*Verimli Hilâl*" isimlendirmesine de değinmek gerektiğini düşünüyorum. Verimli Hilâl'den kasıt, Basra Körfezi'nden başlayan, Fırat vadisini, Asi Nehri'ni içine alan, Akdeniz sahilini takiben Nil deltasına uzanan alandır ve Filistin bu Verimli Hilâl'in batı boynuzunda yer almaktadır.⁸⁶ Garaudy'ye göre Filistin, kültür ve zihniyet planında da ifade edilebilen çok geniş organik bir birliğin sadece bir üyesidir ve kendilerine Amoriler, Kenanlılar veya ne ad verilirse verilsin bu alanda yer tutmuş bütün kavim ve milletler, aynı Sâmi⁸⁷ bir halkın üyeleridir. Verimli Hilâl'in bu medeniyet ve inanç birliği öyle güçlüdür ki O, Roma İmparatorluğu gibi kendisinden olmayanı aşağılamaya ve ötekileştirmeye ihtiyaç duymaz.⁸⁸ Konumu, yapısı ve coğrafi sınırları, tıpkı tarihi yerleşimcileri gibi, kendi kaderini tayin etmez, ama bütün bunlar "Verimli Hilâl"den hareketle insanın ruhî gelişimindeki çok özel bir rolün şartlarını oluşturur.⁸⁹

1.1.4. Semavî Dinlerdeki Değeri İtibarıyla Kudüs

Zecharia Sitchin Kudüs'ün manevî yükünü şöyle açıklar:

⁸¹ Harman, s. 323.

⁸² Demirkol, s. 2.

⁸³ Tekvin 15:18; 22:14.

⁸⁴ II. Tarihler, 3:1.

⁸⁵ Moriya Dağı'na dair ayrıntılı bilgi için bkz. Zecharia Sitchin, **Gökyüzüne Merdiven**, Y. Tokatlı (çev.), İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 2002, ss. 390-392; Lewis Bayles Paton, "Jerusalem In Bible Times", **The Biblical World- Chicago Journals**, Vol. 29, No. 5, (May, 1907), s. 333.

⁸⁶ Garaudy, s. 11.

⁸⁷ P. Hitti'ye göre Sami ırk, Arap ve Yahudilerden oluşmakta olup, Araplar bu ailenin karakteristiğini daha çok taşımaktadır. Ayrıca Hitti; Asurlu, Amûri, Babilli, Aramî, Kaldeli, Fenikeli, İbranî ve Arap kavimlerinin Sami ırka ait olduğunu ve birbirlerinden ayrılmadan evvel tek bir millet halinde aynı ülkede yaşadıklarını ileri sürmektedir. bkz. Philip Khuri Hitti, **Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi**, Salih Tuğ (çev.), İstanbul: İFAV, 1995, ss. 23-26.

⁸⁸ Garaudy, s. 16.

⁸⁹ age., s. 11.

*“Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar için aynı derecede kutsal sayılan bu şehrin atmosferi, açıklanamaz türden, dünyaya ait olmayan bir gizemle yüklü gibidir; daha Davud Peygamber bu şehri başkenti olarak kurmadan ve Süleyman peygamber Tanrı’nın Evi’ni inşa etmeden önce bile burası kutsal bir şehirdi.”*⁹⁰

Tanrı tarafından seçilmiş olması dolayısıyla Kudüs, Yahudiliğin en yüce değerlerinin ve ümitlerinin simgesi olmuştur.⁹¹ Yahudi hukuk ve kültürüne göre yeryüzünde, kutsal kitaplarında güzelliği, önemi ve kutsiyeti anlatılan, peygamberlerinin övgüyle bahsettiği ve kendilerine vaat edilmiş toprakların merkezini oluşturan Kudüs’ten daha değerli hiçbir yer yoktur. Öyle ki Yahudiler, dua ederken ve ibadetle meşgul olurken yönlerini buraya döner, kurban ve hac ibadetlerini burada gerçekleştirir, her hutbede, her kefarete gününde, her yemek duasında Kudüs’ü anar, yıl boyunca düzenledikleri ayinlerde Kudüs’ü zikreder, öldükten sonra buraya gömülmek isterler. Yahudilikte Tevrat’ın tam olarak uygulanabilmesi de Kudüs’te bulunmak ile ya da Kudüs’e hâkim olmak ile bağlantılı gösterilmektedir. Böylece Kudüs, kutsala olan inancın daha kuvvetli hissedildiği imanın mekanı haline gelmektedir.⁹² Kısacası Yahudilere göre dünyanın yaratılmasına bu topraklardan başlanmıştır ve ölümden sonraki hayatın başlangıç noktası da burası olacaktır. İkisi arasındaki zaman diliminde ise bu alan, Yahudilere aittir. Denilebilir ki Kudüs, Yahudiliğe hayat veren bir can damarı,⁹³ kendilerine tanrı tarafından vaat edilen toprakların tam ortası,⁹⁴ manevi ihtişamın sembolü ve şeriatın bedenleşmiş şekli,⁹⁵ Allah’ın evi⁹⁶ ve “Dünya’nın göbeği”⁹⁷ olmaktadır.

Hristiyanlar için Kudüs’ün önemi, Hz. İsa’nın hayat izlerini görebilme arzusundan ileri gelmektedir. Hz. İsa, Kudüs’ün 10 km güneyinde yer alan Betlehem’de doğmuş ve Kudüs’te dünya hayatına veda etmiştir. Ayrıca Süleyman Mabedi’nde vakit geçirmiş, havarileri ile son akşam yemeğini de Kudüs’te yemiştir. Gerek Hz. İsa’nın tebliğ dönemlerinde bu şehirde gördüğü baskı ve çektiği ıstıraplar, gerekse Hristiyanlığın ilk dönemlerinde sürekli takibe uğrayan ve baskı gören⁹⁸ bir yeraltı inanç olması dolayısıyla belirgin kutsal ibadet mekanlarının olmayışı, Hristiyanlık nezdinde Kudüs’ün manevi değerini ortaya koymayı güçleştirmiştir. Buna Yahudilerin MS 66-70 ve 132-135 yıllarında

⁹⁰ Sitchin, s. 389.

⁹¹ Harman, s. 326.

⁹² Mert, s. 5. Yahudilik’te Kudüs hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. age., ss. 157-178.

⁹³ Baki Adam, “Üç Dinde Kudüs”, **Vakıf ve Toplum Dergisi**, S. 5, Ankara, 2017, s. 16.

⁹⁴ Mert, s. 69.

⁹⁵ Harman, s. 326.

⁹⁶ Çay, s. 14.

⁹⁷ Sitchin, s. 395; Fuat Aydın, s. 116.

⁹⁸ Mert, s. 113.

Romalı idarecilere yaptıkları ayaklanmaların şiddetle bastırılması ve Yahudi asıllı Hristiyanlar da dâhil olmak üzere tamamının Kudüs'e girişinin yasaklanması da eklenince, ilk Hristiyanların dinlerini doğru biçimde öğrenip yayacak bir birlik kurmaları mümkün olmamıştır.⁹⁹ Ayrıca aynı dönemde yaşayan ve Yahudi asıllı olmasına rağmen Yahudi hukuk ve kültürünü reddederek Hristiyanlığa şekil veren gizemli kişilik Paulus'un söylemleri¹⁰⁰ de, Hristiyanlığın Yahudilik ile organik bağlarının kopmasına sebep olmuştur. Bütün bunların doğal bir sonucu şudur: Yahudi inancında dünyanın geri kalanından önemli olan Kudüs, Hristiyan inancında kutsiyetini Hz. İsa'nın şahsına devretmiştir.¹⁰¹

Ancak 4. yy.da Roma imparatoru Konstantin'in annesi Helena'nın inançlarının doğduğu ve İsa'nın yaşadığı toprakları görmek arzusuyla Kudüs ve çevresine gitmesiyle bu olumsuz algı değişmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra dünyanın her yerindeki Hristiyanlar kutsal kitaplarında tasvir edilen yerleri görmek için Kudüs'e akın etmeye başlamış ve zamanla bu yolculuğa dair güzergâh ve ritüeller hac ibadetine şekil vermiştir. Kilise de çeşitli sebeplerle bu gezileri olumlu karşılamaya, hatta desteklemeye başlamıştır.¹⁰² Böylelikle yüzyıllar sonra Kudüs, Hristiyanlık nazarında değerini yeniden kazanmış; hatta daha sonra yapılan Haçlı seferlerinde de Kudüs'ün dinî değeri öne sürülerek şehir ele geçirilmeye çalışılmıştır. Evliya Çelebi'nin deyişiyle *"Hristiyanların, Hazret-i İsa bu Kudüs-i Şerif'te anadan doğalı bütün savaşları, cenkleri ve çarpışmaları bu Kudüs-i Şerif içindir."*¹⁰³ Hristiyan inancının kaynağını ve ebedi merkezini oluşturan bu şehir, Mesih'in geri dönüşüne ev sahipliği yapacağı için umutlu bir bekleyişin de nesnesidir. Kudüs hala çeşitli mahallelerinde Hristiyanların ikamet ettiği, Hristiyan inancına dair son derece önemli kilise ve mekanları barındıran ve dünya Hristiyanlarının hac ibadeti için ziyaret ettiği şehirdir.

Müslümanlara göre Kudüs, yeryüzündeki en önemli iki toprak parçasından birisini, Mescid-i Aksa'yı barındırmaktadır. Müslümanlar nezdinde hak olan birçok peygamberin yolu buraya düş(ürül)müştür. Hz. İbrahim hayatının bir bölümünü burada geçirmiş, Hz. Zekeriya ve oğlu Hz. Yahya da burada yaşamış, Hz. İsa buradan göğe yükselmiştir. Burası Müslümanların ilk kiblesi olup, kutsal miraç hadisesi burada gerçekleşmiş ve Kur'an'da bu

⁹⁹ Ekrem Buğra Ekinci, **İslam Hukuku ve Önceki Şeriatler**, 2. Basım, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017, s. 92.

¹⁰⁰ Ekinci, ss. 82-84, 88 ve 92.

¹⁰¹ İncil yazarlarının aktardığı Hz. İsa'ya ait Kudüs'e sitem sözleri (Matta, 23:37-39, 21:12-13), ilk dönem kilise babalarının söylemlerinde ve Paulus'un mektuplarında yer alan ve mekân olarak Kudüs'ün değil, Tanrı Krallığındaki semavi Kudüs'ün değerli olduğu inancı (Adam, ss. 20-21) bu dönemlerde Kudüs topraklarının sadece İsa'ya ait izler taşıdığı için değerli görülmesine sebep olmuştur.

¹⁰² Detaylı bilgi için bkz. Runciman, C. 1, ss. 30-32.

¹⁰³ Evliya Çelebi, s. 491.

hadiseden bahsederken “*çevresini mübarek kıldığımız*” ifadesi kullanılmıştır.¹⁰⁴ Müslüman inancına göre Mescid-i Aksa, Mescid-i Haram ve Mescid-i Resulullah ile beraber ziyaret amacıyla seyahat edilebilecek üç mescitten biri ve yeryüzünde Mescid-i Haram'dan sonra inşa edilen ikinci mescittir.¹⁰⁵ Yahudiler için kutsal olan ve şu anda üzerinde Mescid-i Aksa bulunan tapınak sitesi, Müslümanlar için de kutsaldır. Zira peygamberin buraya yaptığı mucizevi yolculuk ile Mekke ve Kudüs sürekli olarak bağlantılı kılınmış; İslam'ın kurallarını Hz. Muhammed bu yolculuk ile getirmiştir.¹⁰⁶ Bu kutsal topraklar Müslümanlar tarafından, Peygamberin müjdesiyle ve vefatından yalnızca birkaç yıl sonra, Hulefa-i Raşidin döneminde fethedilmiş olup, Haçlı hâkimiyetine girdiği seksen sekiz yıl hariç, yaklaşık on iki asır boyunca İslam beldesi olarak kalmıştır. İslam coğrafyacısı el-Mugaddasi Kudüs'ü “*şehirlerin en yücesi*” olarak betimlemiştir.¹⁰⁷ Kudüs İslam toplumu nazarında taşıdığı kutsiyetin yanında, tarihsel ve kültürel anlamda da vazgeçilmez bir değerdir.¹⁰⁸ Bu nedenle İslamiyet'in doğduğu ilk asırdan bugüne, Müslümanları bu küçük toprak parçasından ayırmak mümkün olmamıştır.

1.2. Vakıf Kurumu

1.2.1. Tanımı

Vakıf, bir mülkün menfaatini insanlara tahsis edip aynını Allah-u Teâla'nın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten ebediyen men etmektir.¹⁰⁹ Ancak bu tanım İmam

¹⁰⁴ Kur'an, 17/1.

¹⁰⁵ Buhari, Fazlû's-salat fi mescidi Mekke ve'l-Medine, 6, Hac, 26, Enbiya, 8, 40, Müslim, Hac, 288, Mesacid, 2, Nesai, Mesacid, 3.

¹⁰⁶ Goldhill, s. 112.

¹⁰⁷ Goldhill, s. 109. Kudüs hakkında kaleme alınan Türkçe ve Arapça edebî eserler hakkında etraflı bilgi için bkz. Seyfullah Korkmaz, “Türklerin Gözünde Kudüs: Hüzün ve Elem”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 5, S. 61, (Şubat 2017); Mustafa Öztürk, “Türk Edebiyatında Kudüs Teması”, **Journal of Islamic Jerusalem Studies**, 2017, C. 17, S. 2, ss. 39-57; Menderes Coşkun, “Nâbi'nin Tuhfetü'l-Harameyn Adlı Seyahatnamesinin Edebî Kaynakları”, **İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri**, S. 12, 2001, ss. 63-72; Mahmut Çay, “Çağdaş Arap Şiirinde Kudüs”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi SBE, 2017); Salih Tur, “Nizar Kabbani'nin Şiirlerinde Filistin”, **Şarkiyat Mecmuası**, C. 1, S. 26, (Ocak 2015), ss. 157-192.

¹⁰⁸ Kudüs'ün hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar nezdindeki değerini görmek için İngiliz kralı Richard ile Selahaddin Eyyubi'nin kardeşi el-Adil arasında 1191 yılında gerçekleşen yazışmalara bakılabilir: Maalouf, s. 196.

¹⁰⁹ Zeylaî, **Tebyinü'l-hakâ'ik fi şerhi Kenzi'd-dekâ'ik**, Bulak: el-Matba'atü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1314, s. 325; Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr Merginani, **el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi**, Muhammed Muhammed Tamir ve Hafız Aşur Hafız (thk), Kahire: Dârü's-Selam, 2000, C. 2, s. 923; İbrahim Halebî, **Mülteka'l-ebhur**, Vehbi Süleyman Gaveci (thk.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989, C. 1-2, s. 400; İbn Abidin, **Reddül-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar**, Ahmed Davudoğlu (çev.), C. 9, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1983, s. 238; Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, İstanbul: Bilmen Yayınevi, C. 4, s. 284; Ali Haydar, **Tertibü's-sunuf fi ahkâmi'l-vukuf**, Bağdad: Matbuatu Bağdad, 1950, C. 1, m. 2; Ömer Hilmi Efendi, **İthafü'l-ahlaf fi ahkâmi'l-evkaf**, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977, s. 13; Nazif Öztürk (haz.) **Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 49.

Muhammed ve Ebu Yusuf'un tanımı olup, Ebu Hanife'ye göre vakıf, bir mülkün mülkiyeti sahibinde kalmak üzere menfaatinin bir cihete tasadduk edilmesidir.¹¹⁰

Vakıf hukukuna ilişkin meseleler, yalnızca farklı ekollere mensup İslam hukukçuları arasında değil, Osmanlı Devleti'nde cari olan Hanefi hukuku doktrininde de tartışmalı meselelerin başında gelmektedir. Van Leeuwenn vakıf kurumunu tanımlamanın hem kolay hem de zor olduğunu şu ifadelerle anlatmaktadır:

“Kolaydır; çünkü vakıf kavramı, çeşitli hukuk el kitaplarında belirsizlik ve yanlış anlamaların önüne geçmek için özenle seçilmiş bir terminoloji kullanılarak açıklanmıştır. Ayrıca bu metinler, yüzyıllarca varlığını sürdüren, mükellef, resmi hatta ilahi kabul edilen bir hukuk sisteminin parçası olma itibarına sahiptir. Bununla beraber, vakıf nedir sorusunu cevaplamak zordur; zira bu olgu hukuk teorisi veya hukuk kitaplarıyla sınırlı değildir. Vakıflar, aynı zamanda tarihsel gerçekliğin bir parçasıdır ve hukuk sistemlerinin ötesinde toplumların maddi ve manevi şartları ile ilişkilidir. Vakıf kurumunun, her zaman birbiri ile uyumlu olmayan iki yüzü vardır; biri metinlerdeki yüzüdür, diğeri ise gerçek dünyada kendini gösterir.”¹¹¹

İslam hukukunun başat hukuk kaynağı Kur'an-ı Kerim'de benzer kurumlarla özendirilse de¹¹² hukuki esasları ile doğrudan yer almayan ve hukuki anlamda son derece kendine özgü bir yapı teşkil eden vakıf kurumunun hukuki analizini yapmak kolay olmamıştır. Bu nedenle İslam hukukçuları arasında, bu sui generis yapı ile hükümleri bakımından özdeşlik kurmak için seçtikleri diğer hukuki kurumlar farklılık arz ettiği ölçüde ihtilaflar meydana gelmiştir. Ebu Hanife vakıf muamelesini ödünç vermeye,¹¹³ Ebu Yusuf köle azat etmeye,¹¹⁴ İmam Muhammed ise bağış yapmaya¹¹⁵ benzeterek değerlendirmiştir.¹¹⁶

¹¹⁰ Zeylaî, s. 325; el-Mavsilî, **el-İhtiyâr metn-i el-Muhtar li'l-fetvâ**, Celal Yeniçeri (çev.), İstanbul: Şamil Yayınevi, 2015, s. 318; Mülteka'l-ebhur, C. 1-2, s. 399; el-Hidâye, C. 2, s. 923; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 284; İbn Abidin, C. 9, s. 239.

¹¹¹ Van Leeuwen, s. 19. Gerber de er-Remli'nin dilinden İslam hukukunda vakıfla ilişkili birçok hususun hukukçular arasında tartışmalı olduğuna değinir. bkz. Haim Gerber, **Islamic Law and Culture 1600-1840**, Leiden: Brill, 1999, s. 73.

¹¹² Kuran-ı Kerim vakıf müessesesinden doğrudan bahsetmemiştir. Ancak vakfin temelini oluşturan iyilik yapmaktan, sadaka vermekten, Allah'a güzel ödünç vermekten, hayır işlemekten, infak, ihsan, it'am ve zekât kavramlarından sıklıkla söz etmektedir. bkz. Kur'an, 99/7, 2/ 3, 83, 110, 148, 177, 195, 215, 261, 262, 264, 265, 270, 271, 272, 273, 274, 276, 277, 3/ 57, 92, 134, 4/36, 39, 114, 124, 173, 5/ 9, 12, 48, 6/141, 9/58, 60, 75, 79, 99, 103, 104, 13/22, 14/31, 16/90, 22/35, 36, 77, 23/60, 28/54, 30/38, 33/35, 35/32, 42/38, 45/30, 46/15, 51/19, 57/7, 10, 11, 18, 58/12, 13, 63/10, 64/16, 17, 76/ 8-11, 89/18, 99/7, 107/3.

¹¹³ Zeylaî, s. 325; el-Hidâye, s. 923; Hüseyin Hatemi, **Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1969, s. 73; Ahmet Akgündüz, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2013, s. 109; Bahaeddin Yediyıldız, **18. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s. 8 ve 26; Necati Demirtaş, **Fetvalarla Osmanlı Vakıfları**, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2019, s. 26.

¹¹⁴ Zeylaî, s. 325; Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, **Mebsût**, Mustafa Cevat Akşit (ed.), İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008, C. 12, s. 46; el-Hidâye, C. 2, s. 924; İbn Abidin, C. 9, s. 259; Yazır, s. 62. İmam Şafîî dâhil olmak üzere Şafîî hukukçuların çoğu da bu görüştedir. bkz. Akgündüz, Vakıf Müessesesi, ss. 109-110; Bedir, s. 153 ve 158.

¹¹⁵ Zeylaî, s. 325; el-Hidâye, C. 2, s. 925 ve 930; İbn Abidin, C. 9, s. 259. Osmanlı Şeyhülislamlarının tercih ettiği görüş budur. bkz. Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 110; Bedir, s. 151.

1.2.2. Menşei ve Mahiyeti

Vakıf kurumunun başlangıcı hakkında net bir tarih göstermeye imkan bulunmamaktadır. İslam hukukundaki vakıf kurumunu, tarih boyunca diğer hayır işlerine yönelmiş tüzel kişiliklerden ayıran husus, vakfın kurbet, yani Allah’a yaklaşma amacı taşıyor olmasıdır.¹¹⁷ İmam Şafîî de “İslam’dan önce vakıf yoktur.” (el-Umm, 275-280) demekle, bunun tamamıyla İslami bir menşe’den geldiğini belirtmek ister.¹¹⁸ Bu nedenle çok eski dönemlerden beri genelde kutsal mekanlara veya aileye tahsis edilen hayri eserler yapıldığı bilinse de,¹¹⁹ hukuk tarihi İslamiyet’ten önce hukuki bir müessese olarak vakıf fikrinin mevcut olduğunu kaydetmez.¹²⁰ Sonuç olarak vakıf kurumuna, hukuk tarafından tüzel kişilik ve ebedi işlerlik sağlanması İslam hukukunun inşa ettiği bir sistemdir.

Hz. Muhammed, Medine’deki akarlarını vasiyet yoluyla vakfetmesi ve süknasını fakirlere şart ederek bizzat vakıf kurması,¹²¹ çeşitli sözleriyle sürekli hayır sağlayacak sadakaları öğütlemesi¹²² ve Hz. Ömer’in değerli meyve bahçesi ile ne yapacağını danışması üzerine “*Aslını habs ve semeresini tasadduk eyle.*” buyurması ile vakfın karakteristiğini şekillendirmiştir.¹²³ Bu ilk vakıfları ashab-ı kiramın vakıfları¹²⁴ ve sonrasında her dönemde

¹¹⁶ Ömer Nasuhi Bilmen’in konuya ilişkin tafsilatlı değerlendirmesi için bkz. Bilmen, Kamus, ss. 335-339.

¹¹⁷ Mebsût, C. 12, s. 52-53; İsmail Kurt, **Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti**, Azmi Özcan (der.), İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000, s. 219.

¹¹⁸ Ziya Kazıcı, **İslamî ve Sosyal Açından Vakıflar**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1985, s. 50. Bedir, bu sözün tarihsel bir bilgiye dayalı bir iddia mı yoksa polemik amaçlı söylenmiş bir söz mü olduğunu açık olmadığını belirtir. bkz. Bedir, s. 146. İbn Abidin ise kurbet maksadıyla yapılan vakıfların, Müslümanlarla başladığını ifade ettiğini aktarır. bkz. İbn Abidin, C. 9, s. 238.

¹¹⁹ Vakfın kökenine dair teferruatlı bilgi için bkz. Joseph Schacht, **Early Doctrines on Waqf**, In Mélanges Fuad Köprülü, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1953, ss. 443-452; Mosche Gill, “The Earliest Waqf Foundations”, **Journal of Near Eastern Studies**, vol. 57, no. 2 (Apr., 1998), ss. 125-140; Halim Baki Kunter, **Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd**, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939, ss. 19-20; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, ss. 58-61; Hatemi, 1969, ss. 12-17 ve 20-25; Hüseyin Hatemi, “Vakıf Kurumuna Hukuk Tarihi Açısından Genel Bir Bakış”, **İHFM**, C. 25, S. 4 (1997), ss. 111-114; İsmet Kayaoglu, “Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler”, **Vakıflar Dergisi**, S. 11, (1978), ss. 49-53; Kazıcı, 1985, ss. 45-53; Sipahi Çataltepe, **İslam-Türk Medeniyetinde Vakıflar**, İstanbul: Türkiye Milli Kültür Vakfı Yayınları, 1991, s. 13; Yediyıldız, 2003, s. 29; Singer, 2004, ss. 27- 31; Fuad Köprülü, **Vakıfların Hukuki Mahiyeti**, Yahya Kemal Taştan (haz.), Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013, ss. 194-198; W. Ruben, “Budist Vakıfları Hakkında”, **Vakıflar Dergisi**, S. 2, ss. 172-181; Nazif Öztürk, **Menşei ve Tarihî Gelişimi Açısından Vakıflar**, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983, ss. 30-40.

¹²⁰ Ali Himmet Berki, “Hukuki ve İctimaî Bakımdan Vakıf”, **Vakıflar Dergisi**, S. 5 (1962), s. 9. Karşı görüş için bkz. Yediyıldız, 2003, s. 29.

¹²¹ Hassâf, **Kitab-u Ahkamî’l-evkâf**, 261/875, Kahire: Mektebü’s-Sekafeti’d-Diniyye, ss. 3-4; Ömer Hilmi Efendi, s. 10; Ali Himmet Berki, Hukuki ve İctimaî Bakımdan Vakıf, s. 10; İpşirli ve et-Temîmî, s. 5; Magda Ismail Abdel Mohsin, “Development and Administration of the Institution of Waqf (Past and Present)”, **Financing the Development of Old Waqf Properties Classical Principles and Innovative Practices around the World** içinde (13-21), ss. 13-14; Ahmet Akman, **Eski Vakıflar Hukuku ve İdaresi**, Ankara: Adalet Yayınevi, 2019, s. 17; Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk**, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2008, s. 414.

¹²² Ebu Davud, Vesâyâ, 14; Tirmizî, Ahkâm, 36; Nesaî, Vesâyâ, 8; Müslim, Vasiyye, 14; Ahmel Bin Hanbel, 6, 447.

¹²³ Buharî, Şurut, 19, Vesaya, 22, 28, Eyman, 33; Müslim, Vasiyye, 15; Tirmizî, Ahkâm, 36; Nesaî, İhbâs, 2; Ebu Davud, Vesâyâ, 13; İbn Mace, Sadakat, 4.

¹²⁴ Hanefî hukukçu Hassâf, vakıflar hakkında yazılan en erken ve kapsamlı müstakil hukuk eserlerinden biri kabul edilen Ahkamî’l-evkâf isimli çalışmasının giriş kısmında önce Hz. Muhammed’in, daha sonra sırasıyla raşit halifelerin, bazı değerli sahabelerin sadakaları ve vakıflarından bahsetmekte, sonrasında diğer sahabelerin ve tabiiilerin bu anlamdaki tasarruflarına değinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hassâf, ss. 1-18. Ayrıca bkz. Bilmen, Kamus, C. 4, s. 304; Yazır, ss. 121-132, Hatemi, 1969, ss. 34-36; Berki, Vakıflar, ss. 4-5; Magda Ismail Abdel Mohsin, Development and Administration

ve İslam devletlerinin bulunduğu her coğrafyada kurulan vakıflar izlemiş; İslam medeniyeti toplumsal eşitlik ve sosyal dayanışmayı temeline alan, ebedi işlerlik ve dokunulmazlık vasıflarını haiz böyle bir müesseseyi hukuk literatür ve pratiğine kazandırmıştır.

Vakıf kurumu Osmanlılar tarafından icat edilmemiştir; ancak kentsel toplumun gereksinimlerini en iyi şekilde karşılamının aracı olarak Osmanlılar tarafından çok daha kapsamlı bir şekilde kullanılmıştır.¹²⁵ Denilebilir ki vakıf; Türklerin eski hayatında vücut bulan içtimai müesseselerin en önemlilerinden birisidir.¹²⁶ Vakıflar günümüzde devlet tarafından yerine getirilen çok sayıda kamusal görevi başarıyla ifa ettikleri gibi; servetin dolaşımını önemli ölçüde gerçekleştirerek toplumsal dengelerin kurulmasında, fert ve toplum arasındaki yabancılaşmanın azaltılarak sosyal bütünleşmenin sağlanmasında, sınıf çatışmalarının önlenmesinde, kamunun hizmet ve istihdam taleplerinin karşılanmasında merkezî hükümetlerin en büyük yardımcıları olmuşlardır.¹²⁷ Kuban, Anadolu-Türk şehirlerini incelediği çalışmada, pratikte aktif bir belediye teşkilatından yoksun olan bu şehirlerdeki insanların kendi devirleri için uygar bir yaşam sürebilmesini, Müslüman ve özellikle Türk toplumlarında diğer ülkelerdekine göre çok gelişmiş olan vakıf müessesesine bağlamış ve ancak bu kurum işlevini kaybetmeye başladığında, 19. yüzyılın ikinci yarısında, belediye teşkilatının kurulduğuna dikkat çekmiştir.¹²⁸

of the Institution of Waqf (Past and Present), s. 14; Hamdi Döndüren, **Günümüzdeki Vakıf Meseleleri**, İstanbul: Erkam Yayınları, 1998, ss. 26-31.

¹²⁵ Pape, 2017, s. 16.

¹²⁶ Kunter, s. 5.

¹²⁷ Detaylı bilgi için bkz. Gibb and Bowen, **Islamic Society and the West**, London: Oxford University Press, 1971, part: 2, s. 167; Hatemi, 1969, s. 135; Ebulûla Mardin, **Toprak Hukuku Dersleri**, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1947, s. 21; Sıddık Sami Onar, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, İstanbul: Marifet Basımevi, 1952, ss. 512-513; Mustafa Nuri Paşa, **Netâyic ül-Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, Neşet Çağatay (haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1979, s. 307 ve 310-313; İpşirli ve et-Temîmî, ss. 1-2; Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, ss. 143-144; **Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar**, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2012, s. 11; Yediyıldız, 2003, ss. 34-35, 41-53; Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, C. 2, İstanbul: Cem Yayınevi, 1974, s. 313; Kunter, s. 7; Eroğlu Memiş, 2017, ss. 89-90; Köprülü, 2013, s. 179, 222; İsmail Kurt, Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti, ss. 220-221; Murat Çizakça, **İslam Dünyasında Vakıflar**, Elif Süreyya Genç (çev.), Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, 2017, ss. 12-13; Hasan Basri Öcalan, "Dini-Sosyal-Ekonomik Kurumlar", **İslam Tarihi ve Medeniyeti: İslam Medeniyeti-2, Osmanlı Dönemi** içinde (509-558), Seyfettin Erşahin (ed.), İstanbul: Siyer Yayınları, 2018, ss. 494-500; Mehmet Genç, "Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar", **Vakıflar Dergisi**, S. 42, (2014), ss. 15-16; Ahmet Akman, "Eski Vakıflar Hukuku Kapsamında Vakıf Müessesesi ve Günümüzdeki Etkileri", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 26, S. 2, 2018, ss. 200-209; Magda İsmail Abdel Mohsin, The Role of Waqf in Modern Economic Development, s. 22; Adnan Ertem, "Osmanlıdan Günümüze Vakıflar", **Divan Dergisi Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları**, S. 6, 1999, ss. 33-47; Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıfların Şehirlere Kattığı Değerler", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. 10, S. 1, (2008), ss. 61-72; Ahmet Gökçen, "Vakıfların Ekonomik Yönü ve Vakıf Müesseselerinin İktisadi Tesirleri", **2. Vakıflar Haftası Tebliğleri**, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 3-9 Aralık 1984, ss. 124-126; Oded Peri, "Waqf And Ottoman Welfare Policy: The Poor Kitchen of Hasseki Sultan in eighteenth-century Jerusalem", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, vol. 35, ss. 167-168. Kudüs vakıflarının sosyal ve beledi fonksiyonlarına dair bilgi için bkz. Eroğlu Memiş, 2016, ss. 6-7 ve 108-116.

¹²⁸ Doğan Kuban, "Anadolu - Türk Şehri: Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", **Vakıflar Dergisi**, S. 7, (1968), ss. 67-68. Ayrıca bkz. Onar, s. 560, 1. dipnot.

1.2.3. Rükünleri ve Hükümleri

Vakfın rükünleri vâkıf, mevkuf, mevkufun aleyh ve irade beyanıdır.¹²⁹ Hanefilere göre ise vakfın tek bir rüknü vardır; o da irade beyanıdır.¹³⁰ Vakfın kurucu unsurları olarak da ifade edebileceğimiz rükünlerini, sahip olmaları gereken geçerlilik unsurlarıyla birlikte kısaca inceleyeceğiz. Zira bu unsurlar, hukuken geçerli ve bağlayıcı bir vakfın vücut bulması için zorunlu olmaları sebebiyle çalışmamız açısından önem taşımaktadır.

Vakıf kurucusunun, hür, akıl baliğ ve borçlandırııcı işlemleri yapmaya ehil, borçluluk veya sefeh gibi sebeplerle kısıtlanmamış bir kimse olması gerekir.¹³¹ Öte yandan kadın veya erkek olması arasında bir fark yoktur. Nitekim hayır işleri yapmak, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınlar için en önde gelen etkinlik biçimiydi.¹³²

Mevkufun (vakfedilen malın) mütekavvim, yani İslam hukuku uyarınca kendisiyle muamele edilmesi mübah olan bir mal olması gerekir.¹³³ Söz konusu malın, vakıf muamelesi esnasında vakıf kurucusunun mülkiyetinde olması gerekir.¹³⁴ Ayrıca bu malın muayyen ve malum bir mal olması şarttır. Vakfedilecek malın açıkça tayin edilmemesi durumunda vakıf sahih olmaz.¹³⁵ Mevkufun ayn olması da şarttır; henüz elde edilmemiş bir borcun veya salt menfaatlerin vakfedilmesi geçerli değildir.¹³⁶

Mevkufun aleyh, vakfın menfaatinin kendisine şart edildiği kimseler/ hükmi şahsiyetler/ hayvanlar veya şeylerdir. Vakfın ciheti de denilen bu unsurun, belirli ve sonu olmayan bir yöne bağlanması gerekir.¹³⁷ Ek olarak mevkufun aleyhin, vakıf kurucusunun kurbet kastını yansıtacak türden olması şarttır; aksi takdirde vakıf geçerli olmaz.¹³⁸

¹²⁹ Bilmen, Kamus, C. 4, s. 297; Tertîbu's-Sunuf, m. 151.

¹³⁰ Hüseyin Hüsnü, s. 6; Yazır, s. 53, Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 113.

¹³¹ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, **Fetâvâ-yı Feyziyye**, Süleyman Kaya (haz.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, m. 983; İbn Abidin, C. 9, s. 245; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 297, 311; Ömer Hilmi Efendi, s. 19; Tertîbu's-Sunuf, m. 152, 203; Hüseyin Hüsnü, s. 6; Yazır, ss. 63-72.

¹³² Singer, 2004, s. 85. İkinci, Osmanlılarda vakıf kuranların %36'sının kadın olduğunu belirtmektedir. bkz. İkinci, 2008, s. 415. İslam tarihindeki hayırsever kadınlara dair geniş bilgi için bkz. Singer, 2004, ss. 94-96. Osmanlı Kudüs'ündeki hayırsever kadınlara dair detaylı bilgi için bkz. Eroğlu Memiş, 2016, ss. 212-219.

¹³³ İbn Abidin, C. 9, s. 243; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 297; Ömer Hilmi Efendi, s. 18; Hüseyin Hüsnü, s. 6.

¹³⁴ İbn Abidin, C. 9, s. 245; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 314; Tertîbu's-Sunuf, m. 234; Yazır, ss. 74-75; Hatemi, 1969, ss. 90-91; Ahmet Akgündüz (haz.), **Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2018, s. 312; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 96, 99, 123.

¹³⁵ Bilmen, Kamus, C. 4, s. 314; Ömer Hilmi Efendi, s. 23; Tertîbu's-Sunuf, m. 251; Yazır, s. 81.

¹³⁶ Bilmen, Kamus, C. 4, s. 313; Ömer Hilmi Efendi, s. 21; Hüseyin Hüsnü, s. 5; Tertîbu's-Sunuf, m. 232; Yazır, ss. 76-77.

¹³⁷ Bu şarta dair görüş birliği söz konusudur. Ancak Ebu Yusuf, vakıf ve sadaka kelimelerinin zaten sonsuzluk ifade etmekte olduğundan, başka bir deyişle öyle ya da böyle fakirlerin yararlanacağını kesin olmasından, bahisle vakfın sonu olmayan bir cihete bağlanmasının zaruri olmadığı görüşündedir. Zira vakıf, malın özel mülkiyete geçmeden vakfedenin mülkiyetinden ebadiyen çıkması olduğundan, vâkıf vakfın menfaatinin geçici bir cihete bağlamış olsa dahi bu cihet kesildiğinde menfaat fakirlere nakil olur ve vakıf işlemeye devam eder. Ebu Hanife ve İmam Muhammed ise, sonsuzluk unsuru içermeyen bir kayıtlı vakıf muamelesinin gerçekleştirilmesi durumunda, malın vakfedenin mülkiyetinden geçici olarak çıkması sonucu doğacağından ve özel olarak belirtilmedikçe vakfın cihetinin fakirler gibi zenginlerin de olabileceği

Vakıf sigası ise irade beyanı anlamında olup, vakfın tesisine işaret eden sözlerdir. Vakıf, kelime anlamı itibarıyla haps etmek, alıkoymak, engellemek, tutmak, durdurmak anlamlarına gelmektedir.¹³⁹ Vakıf muamelesi esnasında da ya açıkça vakfetmek, hapsedmek gibi kelimeler kullanılacak veya tasadduk etmek, te'bid etmek, tahrim etmek gibi lafızlar, vakıf niyetine işaret edecek bağlamda kullanılacaktır.¹⁴⁰ Vakıf iradesinin, herhangi bir koşul, vade veya zamanla kayıtlı olmadan ortaya konulması yani vakfın münecciz olması şarttır.¹⁴¹ Bu şart, vakfın ebedi olması gerekliliğinin kaçınılmaz bir sonucudur.

İslam hukukunda önemli olan maksat ve anlam olup, kelime ve üslup şekilleri olmadığından¹⁴² İslam özel hukukunun akitlere ilişkin genel tutumuna uygun olarak vakıf kurulmasında da yazılı bir şekil veya resmi bir işlem şartı aranmamaktadır.¹⁴³ Ancak vakfın bağlayıcılık kazanması için, teslim ve yetkili hâkim tarafından gerçekleştirilecek tescil işleminin gerekli olup olmadığı hususu tartışmalıdır. Bahsedilen rükünler mevcut ise, Ebu Yusuf'a göre, vakfedilen malın mülkiyeti salt irade beyanıyla vakıf kurucusundan çıkar ve vakıf bağlayıcı hale gelir.¹⁴⁴ İmam Muhammed ise vakıf kurma iradesinin ortaya konulmasını yeterli bulmamakta; vakfın lüzumu için mevkuf malın mütevellîye teslimini şart koşmaktadır.¹⁴⁵ Öte yandan Ebu Hanife, vakıf sözleşmesinin kategorik olarak bağlayıcı akitlerden olmadığını ve geçerli bir biçimde kurulmuş bir vakfın mütevellîye teslim edilmiş, hatta yıllardır işlemiş olsa dahi vakıf kurucusunun bundan dönebileceğini ifade etmiştir. Başka bir ifade ile Ebu Hanife'ye göre vâkıfın mülkiyeti, vakfettiği mal üzerinden, vakıf

ihtimalinin kalkmayacağından bahisle vakfın geçersiz olacağı kanaatine sahiptirler. Detaylı bilgi için bkz. Hassâf, s. 112; Zeylaî, s. 326; Mülteka'l-ebhur, C. 1-2, s. 400; el-İhtiyâr, s. 318; Mebsût, C. 12, s. 71; el-Hidâye, C. 2, s. 925; İbn Abidin, C. 9, s. 244, 259; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 313; Yazır, s. 58, 97.

¹³⁸ Örneğin herhangi bir ihtiyacı olmayan zenginlere yapılan vakıf geçersizdir. bkz. İbn Abidin, C. 9, s. 239; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 315; Ömer Hilmi Efendi, s. 52; Hüseyin Hüsnü, s. 7; Yazır, s. 63, 103-111; Hatemi, 1969, s. 121; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, ss. 238-249. Kurbet kastına ilişkin ayrıntılı bir inceleme için bkz. Çilingir, ss. 71-83.

¹³⁹ Mülteka'l-ebhur, C. 2, s. 397; Mebsût, C. 12, s. 45; el-Hidâye, C. 2, s. 923; İbn Abidin, C. 9, s. 238.

¹⁴⁰ Ebü'l-Mehasin Fahreddin Hasan b. Mansur b. Mahmûd Kadîhan, **Fetâvâ Kadîhan**, Kahire: Muhammed Şahin Efendi, 1865, C. 3, ss. 278-279; İbn Abidin, C. 9, s. 242, 260; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 308; Ömer Hilmi Efendi, s. 18; Hüseyin Hüsnü, s. 6; Tertîbu's-Sunuf, m. 153-165.

¹⁴¹ İbn Abidin, C. 9, ss. 247-248; Çatalcalı Ali Efendi, **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, H. Necati Demirtaş (thk.), İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2014, s. 345, m. 18; Bilmen, Kamus, C. 4, ss. 311- 315; Ömer Hilmi Efendi, s. 23; Tertîbu's-Sunuf, m. 275; Yazır, s. 59.

¹⁴² MAA, m. 3; Tertîbu's-Sunuf, m. 207.

¹⁴³ Vakıf kurma muamelesinde yazılı şekil şartı aranmamakla beraber, özellikle Hanefi Hukukundaki vakfın bağlayıcılığına ilişkin ihtilaflar nedeniyle, Osmanlı uygulamasında hemen daima vakfiye yapılmış ve hâkime tescil ettirilmiştir. Hatemi, 1969, s. 50. Ayrıca bkz. Gibb and Bowen, s. 174.

¹⁴⁴ Zeylaî, s. 325; Fetâvâ Kadîhan, C. 3, s. 278; Mülteka'l-ebhur, C. 1-2, s. 400, 403; Mebsût, C. 12, s. 61; el-Hidâye, C. 2, s. 924; İbn Abidin, C. 9, s. 244; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 330; Tertîbu's-Sunuf, m. 564. Osmanlı uygulaması da bu şekilde idi. bkz. Singer, 2004, s. 24; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 26; Yazır, s. 6.

¹⁴⁵ Zeylaî, s. 325; Fetâvâ Kadîhan, C. 3, s. 278, 282; Mülteka'l-ebhur, C. 1-2, s. 400; el-Hidâye, C. 2, s. 923; İmam Tahâvî, **Mukayeseli Hanefi Fikhi Tahavî Muhtasarı**, Soner Duman (çev.), İstanbul: Beka Yayıncılık, 2013, s. 277; Tertîbu's-Sunuf, m. 563; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 331; Yazır, s. 62. İmam Malik de tıpkı İmam Muhammed gibi vakıf işleminin teslim olmadıkça bağlayıcı olmayacağı görüşündedir. bkz. Bedir, s. 157.

kurmakla zâil olmamaktadır.¹⁴⁶ Ancak vakfın bağlayıcı hale geldiği, dolayısıyla vâkıfın geri dönme hakkının ortadan kalktığı istisnai durumlar da söz konusudur.¹⁴⁷

Osmanlı hukukçuları kendilerinden önceki dönemlerde oluşmuş zengin bir hukuk külliyyatı devralmış ve bu külliyyat içinde bir mesele hakkında birbirinden farklı veya birbirine zıt görüşler arasında birini diğerine tercihte zorlanmışlardır.¹⁴⁸ Ancak Osmanlı vakıf hukuku pratiğinde, hem Hanefî mezhebinin bu büyük hukukçuları arasında tercih yapma zorunluluğunu bertaraf edecek hem de vakıf kurumunun ve vakıftan yararlananların menfaatlerinin korunmasını sağlayacak oldukça ilginç bir çözüm yolu geliştirilmiştir. Öyle ki; kişi önce malını vakfedip mütevellîye teslim eder, daha sonra bu vakıftan rücu edeceğini söyler. Rücuya razı olmayan mütevellî —yahut vakıftan yararlanan herhangi bir kişi— ile vakıf kurucusu durumu yetkili bir hâkime arz ederler. Hâkim de, mevcut işlemlerin vakfın bağlayıcılığı için yeterli olduğunu savunan hukukçuların görüşüne dayanarak vakfın bağlayıcı olduğuna hükmeder. Bu tescil tiyatrosunun ardından vakıf, tüm hukukçular nezdinde bağlayıcı niteliğe ulaşmış olur.¹⁴⁹ Tescil, vâkıfın ölümünden sonra vâkıfın varisleri yahut borçlularının vakıf mallarını terekeye dahil etmek istemesi sonucu, bu kimselerle mütevellî arasında görülen davada da söz konusu olabilir.¹⁵⁰

Vakıf sıhhatli bir şekilde kurulduktan sonra vakfedilen mal, vâkıfın mülkiyetinden çıkmış; ancak başka birisinin mülkiyetine de girmemiş olur.¹⁵¹ Aynı, yani rakabesi durdurulacak, satılamayacak, bağışlanamayacak ve mirasla intikal edemeyecek şekilde muhafaza edilecek olan vakfın menfaati ise, vakıftan yararlananlara ait olacaktır. Böylelikle vakıf, *şahsiyeti maneviye* denilen hukuki bir varlık, fertlere ait olmayan bir mülkiyet usûlü

¹⁴⁶ Fetâvâ Kadîhan, C. 3, s. 278; el-İhtiyâr, s. 318; Mülteka'l-ebhur, C. 1-2, s. 400; el-Hidâye, C. 2, s. 923; İbn Abidin, C. 9, s. 239; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 26.

¹⁴⁷ Detaylı bilgi için bkz. İbn Abidin, C. 9, s. 240, 251-256, 267, 315; Bilmen, Kamus, C. 4, ss. 329-330; Hatemi, 1969, s. 73; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, ss. 159-166; Tahsin Özcan, **Osmanlı Para Vakıfları: Kanunî Dönemi Üsküdar Örneği**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, ss. 50-51. Terekenin üçte birini aşılıyor olsa dahi, bütün mirasçılarının icazetiyle bağlayıcı hale gelir. bkz. Akgündüz, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, s. 319.

¹⁴⁸ Ahmet İnanır, “İbn Kemal’in ‘Risâle Fî Duhûlî Veleddî'l-Bint Fi'l-Mevkûf Ala Evlâdî'l-Evlâd’ Adlı Risalesi Bağlamında Osmanlı Zürrî (Evlatlık-Evladiye) Vakıf Uygulamasında ‘Evlâd’ül-Evlâd’ Meselesi”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, vol. 2, (2012), s. 45.

¹⁴⁹ Detaylı bilgi için bkz. Zeylaî, s. 326; Mülteka'l-ebhur, C. 1-2, s. 400; Mebsût, C. 12, s. 79; İbn Abidin, C. 9, s. 251; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 332; Ömer Hilmi Efendi, s. 33; Ömer Hilmi Efendi, **Eski Vakıfların Temel Kitabı**, İsmet Sungurbey (yay. haz.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978, s. 39; Ertuğrul Düzdağ, **Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983, no: 299; Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1994, ss. 364-365; Akgündüz, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, s. 316. Osmanlı uygulamasında bu şekilde hüküm verilmeyen istisnai bazı örneklerin incelendiği bir çalışma için bkz. Fethi Gedikli, “Osmanlı Uygulamasında Vakıftan Geri Dönülebilir mi?”, **1. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri** içinde (497-502), Fethi Gedikli (ed.), İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014.

¹⁵⁰ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, **Behcetü'l Fetâvâ**, S. Kaya, B. Algin, Z. Trabzonlu ve A. Erkan (haz.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2011, m. 1195; Bilmen, Kamus, C. 4, ss. 332-333; Tertîbu's-Sunuf, m. 560.

¹⁵¹ Hassâf, s. 19, 22; Zeylaî, s. 325; Mebsût, C. 12, s. 46; el-Hidâye, C. 2, s. 786; İbn Abidin, C. 9, s. 241; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 336.

ortaya çıkarmış olmaktadır.¹⁵² Vakfın hükmü, görüldüğü üzere diğer hukuki kurumlarla karşılaştırıldığında oldukça kendine özgü bir niteliktedir.

1.2.4. Vakfın İdaresi

Adı “vakıf” olan kurum, yüzyıllar süresince kendine düşen görevleri yapacak bir kurulu düzen halinde olduğundan, kurumun giderleri için gerekli ödentileri karşılamak üzere, kurucunun buraya bağladığı nakit parayı ya da öteki gelir kaynaklarını, vakıf senedinde belirtilen şartlara uygun biçimde idare edecek bir yönetim düzeni gerekli idi; ki bu kuruma “vakıf idaresi” adı verilmiştir.¹⁵³ Vakıflar üzerinde biri genel biri özel olmak üzere iki çeşit velayet söz konusudur. Vakıflar özel velayete (velayet-i hâssa) sahip müteveli tarafından idare edilir; genel velayete (velayet-i âmme) sahip —başta hâkimler olmak üzere— devlet görevlileri tarafından denetlenir.¹⁵⁴ Vakıf kurucusu, kurduğu vakfın tevliyetini kendisine şart edebilir.¹⁵⁵ Aynı şekilde, hayatta iken veya ölümünden sonra kimin tevliyet yetkisine veya müteveli tayin etme yetkisine sahip olacağını da belirleyebilir.¹⁵⁶ Mütevellinin tam ehliyetli, âdil ve güvenilir, vakfın işlerini görebilecek iktidara sahip ve Müslüman olması gerekir.¹⁵⁷ Kadınların müteveli olmasının önünde hiçbir kısıtlama yoktur. Müteveli emanet aldığı vakfı, vakfiyedeki esaslara göre idare etmek mecburiyetindedir. Bu şartlara müdahale niteliğinde tasarruflarda bulunması veya buna ilişkin haklı bir şüphenin bulunması durumunda, muhasebesi denetlenebilir, verdiği zarar tazmin ettirilebilir, yanına naib veya nazır atanabilir, azledilebilir.¹⁵⁸

İncelediğimiz dönemde Evkâf Nezareti (1826) henüz kurulmamış olduğundan; vakıflar merkezî bir idare ve denetim teşkilatından yoksundu. Ancak devletin ve onu temsil eden hâkimin, vakıflar üzerinde genel velayeti bulunmakta ve hâkimin devreye girmesini gerekli kılan durumlar hariç, vakıflar mütevellileri tarafından vakıf kurucusunun şartlarına göre idare edilmekte idi.

¹⁵² Bilmen, Kamus, C. 4, s. 339. Aksi görüş için bkz. Tahâvî, s. 278.

¹⁵³ Akdağ, s. 313.

¹⁵⁴ Berki, Vakıflar, s. 37; Köprülü, 2013, s. 205.

¹⁵⁵ Zeylâî, s. 328; Fetâvâ Kadîhan, C. 3, s. 282; Mülteka'l-ebhur, C. 1-2, ss. 400-401; el-İhtiyâr, s. 320; Mabsût, C. 12, s. 77; el-Hidâye, C. 2, s. 930; İbn Abidin, C. 9, s. 290.

¹⁵⁶ Mabsût, C. 12, s. 77; İbn Abidin, C. 9, s. 351.

¹⁵⁷ İbn Abidin, C. 9, ss. 294-295; Ömer Hilmi Efendi, s. 85; Yazır, s. 179; Ali Himmet Berki, “903 Sayılı Vakıflar Kanun ve Nizamnamesine Göre Vakıflar İdare ve Uzuvarının Vazife ve Mesuliyetleri”, **Vakıflar Dergisi**, S. 10, (1973), ss. 63-64; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, ss. 317-323.

¹⁵⁸ el-İhtiyâr, s. 320; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1341; İbn Abidin, C. 9, s. 299; Yazır, s. 171 ve 185; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 76; Ömer Hilmi Efendi, ss. 88-89; Tertîbu's-Sunuf, m. 843; Ebû Muhammed Gıyaseddin Ganim b. Muhammed Ganim el-Bağdadi, **Mecmaü'd-damânât fi mezhebi'l-İmami'l-A'zam Ebî Hanife en-Nu'man**, 1032/1623, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987, s. 324; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 244, 260, 274 ve 297-299; George Makdisi, **Ortaçağda Yüksek Öğretim: İslam Dünyası Hristiyan Batı**, Ali Hakan Kuşoğlu (çev.), İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004, ss. 107-108.

1.3. Vakıflar ve Kudüs: 18. Yüzyıl Kudüs'ünde Toplum ve Vakıflar

Kudüs'ün Osmanlı yönetimine girmesi, hem Osmanlılar için hem de Kudüslüler için birçok açıdan önemli bir hadise idi. Zira Kudüs, Avrupa sahnesinde en etkin olan siyasi aktörlerden birinin ve geniş bir bölgenin en kudretli askerî gücünün egemenliği altına girmişti.¹⁵⁹ Buna mukabil art arda fetihlerle İslam'ın üç kutsal şehrini de Osmanlı topraklarına dâhil eden ve halife titrini uhdesine alan yaman padişah Selim ve sonrakiler artık bütün Müslüman dünyanın hükümdarı olacaktılar. Öyleyse Müslümanlar için kutsal olan bu şehirleri korumak ve geliştirmek de onların vazifesiydi. Kudüs, Osmanlı padişahları için İslam coğrafyasında iktidarlarını meşrulaştırmak ve Kudüs'ü elinde tutamasalar da hak iddiaları bitmemiş olan Haçlılar ve şehre periyodik olarak hac ziyaretlerinde bulunan tüm Hristiyanlar nezdinde siyasi imajlarını tazelemek için etkili bir araç niteliğinde idi.

Peki, Kudüs'ü Osmanlılaştırmanın, en sağlam ve uzun soluklu aracı ne olabilirdi? Bu sorunun cevabı vakıflar olacaktır. Cevabın, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet kurduğu başka bir şehir için sorulduğunda farklılık arz edecek olmasının belki de en önemli sebebi, Kudüs'ün dinî niteliği ile öne çıkıyor olmasıdır. Gerçekten de Kudüs, ne ticari etkinliği ile, ne endüstriyel faaliyetleri ile, ne de coğrafi konumu veya büyüklüğü ile önem arz eden bir şehirdi.¹⁶⁰ Kudüs bir *din kenti* idi.¹⁶¹ Her üç semavi din açısından da kutsallığın merkezi olan bu kentte yüzyıllarca varlığını devam ettiren İslam vakıfları, aynı zamanda kente *vakıf şehir* kimliği kazandırmıştı.¹⁶²

Vakıflar aracılığıyla Osmanlı yöneticileri tebaaya dini, kültürel ve sosyal hizmetler ile gereken diğer kamu hizmetlerini sağlamaktaydı. Tam da bu nedenle yetkililerin vakıf kurumunu nüfuzlarını artırmak ve yerel halk ile bağlarını kuvvetlendirmek için, sahip oldukları resmî iktidarları çerçevesinde başarabileceklerinin çok daha ötesinde, kullanmaları mümkün idi. Kudüs'teki durumun da bu olduğu farz edilebilir.¹⁶³

Osmanlı muktedirleri Kudüs vakıfları aracılığıyla hem ayrıcalıksız tebaanın ihtiyaçlarını gideriyor, hem yerel elitlere görev karşılığında veya karşılıksız şekilde vakıf gelirlerinden pay tahsis ederek onlarla uzlaşa sağlıyor, hem de kutsal şehrin hamisi olma sıfatlarını pekiştirecek şekilde hizmetlerini görünür kılıyorlardı. Vakıfların bu işlevini

¹⁵⁹ Cohen, 1989b, s. 468.

¹⁶⁰ Cohen, 1989a, ss. 5-6; Pappe, s. 18; Singer, 1994, s. 4; Yasemin Avcı, s. 32; Dolu, s. 39.

¹⁶¹ Yasemin Avcı, ss. 13-24; Dolu, s. 39; Eroğlu Memiş, 2016, ss. 9-12.

¹⁶² Eroğlu Memiş, 2017, s. 89.

¹⁶³ Peri, s. 174.

Filistin’de o güne kadar kurulmuş en büyük vakıf olan¹⁶⁴ Haseki Sultan Vakfı özelinde isabetli bir şekilde açıklayan Singer’e göre; “*imparatorluk iktidarının meşruiyet kazanması ve temsil edilmesinin temel unsurlarından olan saltanat hayırseverliği, yiyecek dağıtımında kendisini gösteriyor ve tebaasına yiyecek temin edip dağıtma becerisinin karşılığı olarak Osmanlıların gücü de besleniyordu*”.¹⁶⁵ Öte yandan Haseki Sultan Vakfı gibi büyük bir vakfı idare edebilmek veya bu vakıftaki görevlere sahip olabilmek ve bu yolla hem vakfın muazzam seviyedeki gelirleri hem de reaya üzerinde söz sahibi olabilmek imkanı, Kudüs’ün güçlü ailelerini devlet ile organik bağlar kurmak konusunda teşvik ediyordu.

18. yüzyıl Kudüs’ünü ve bu dönemde şehirdeki vakıfların işleyişini anlayabilmek için Kudüs toplum yapısının unsurlarını belirlemek ve her bir unsurun merkezî yönetimle ilişkisini irdelemek gerekmektedir. Osmanlı toplumu iki ana sınıfa ayrılıyordu. Askerî denen ilki, padişah beratı ile padişahın dinsel yetki ya da yürütme yetkisi tanıdığı kimseleri, yani saray memurları, mülki memurlar ve ulemayı içine alıyordu. İkincisi reaya olup, vergi veren, fakat hükümete katılmayan bütün Müslüman ve Müslüman olmayan uyrukları içine alıyordu.¹⁶⁶ Reaya sınıfı ise hem ticaretle uğraşan şehirlileri hem de tarımla uğraşan köylüleri içine alıyordu.¹⁶⁷ Kudüs’te köy yaşamı aileyi merkeze almaktaydı ve her ailenin faaliyetleri, ait oldukları aşiret (*hamula*) tarafından yönetiliyordu.¹⁶⁸

Kudüs, manevi ve buna bağlı olan siyasi değeriyle tezatlık oluşturacak şekilde küçük ve merkezden uzak bir taşra şehriydi. Üstelik binlerce yıllık bu şehrin, yönetimi defalarca el değiştirmesine rağmen muhafaza edilen kendi iç dinamikleri ve gelenekleri de göz ardı edilecek gibi değildi. Son olarak Kudüs’teki varlığı ve söz hakkı Osmanlı Devleti’nden öncesine dayanan soylu yerel aileler, şehirdeki güç ilişkileri ağının önemli bir aktörü konumundaydı. Kudüs toplumunda askerî sınıfın yanında toplumsal yapı ve karar mekanizmaları üzerinde nüfuz sahibi olmak bakımından yerel elitlerin daha çok öne çıkmasının müsebbibi, muhtemelen şehrin bu nitelikleri idi.¹⁶⁹ Nitekim Toledano da aşağıda bahsedeceğimiz denge değişikliklerinin, Osmanlı yönetiminin sistematik bir politikasının

¹⁶⁴ Ze’evi, s. 31.

¹⁶⁵ Singer, 2004, ss. 151-152.

¹⁶⁶ Halil İnalcık, “**The Nature of Traditional Society, Turkey**”, Robert Ward ve Dankwart Rustow, (ed.), Political Modernization in Japan and Turkey (Princeton, 1964) s. 44 Aktaran: Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, no. 275, 1969, s. 85.

¹⁶⁷ Akdağ, s. 119.

¹⁶⁸ Pappe, 2017, ss. 3-8.

¹⁶⁹ Ancak imparatorluğun en parlak dönemi olan 16. yüzyılda geri planda kalan yerel elitlerin, 17. yüzyıldan itibaren merkezî iktidarın zayıflamasıyla, başka bir deyişle adem-i merkezileşme eğiliminin ağır basar hale gelmesiyle yerel yapılanma içerisinde yükselme imkânına sahip olabildiği unutulmamalıdır.

sonucu olmaktan ziyade, kademeli ve sahadaki somut olaylara yanıt veren bir tavır neticesinde oluştuğuna işaret etmektedir.¹⁷⁰

Osmanlı Devleti'nin askerî sınıf ile reayayı iki tabaka halinde korumak yönünde gelişmiş genel tavrı¹⁷¹ ile uyumlu olarak, Kudüs toplumunun tabakaları arasında da dikey geçiş pek de sık görülen bir olay değildi.¹⁷² Kudüs, 16. yüzyılda Osmanlı imparatorluğunun idari çerçevesine girmiş ve siyasi otorite sağlanmış;¹⁷³ yüzyılın sonlarında Osmanlı düzeni belirginleşmişti.¹⁷⁴ 17. yüzyıl Kudüs'te Osmanlılaşmanın tam olarak yaşandığı dönem olmuştur.¹⁷⁵ Bu dönemden itibaren “yerel elitler” veya “taşra seçkinleri” olarak ifade edilebilecek toplumsal grup ön plana çıkmaya başlamıştır. Singer de 17. yüzyılda Kudüs sancağını “çeşitli mülkiyet katmanları arasında bir muharebe alanı” olarak betimliyor ve toplumu üçe bölüyordu: askerî-idari elit, yerel elit ve üretici köylüler.¹⁷⁶

18. yüzyıl ise merkez ile taşra seçkinleri arasında sağlanan ekonomik, toplumsal ve muhtemelen, aynı zamanda ideolojik bütünleşmenin düzeyinin zirveye ulaştığı dönem oldu.¹⁷⁷ Bu dönemde Osmanlı yöneticileri yerel elitlerin işbirliğine giderek daha fazla ihtiyaç duydular ve yerel halk üzerindeki etkilerini devam ettirmek için çaba gösterirken bu işbirliğine ciddi ölçüde bel bağladılar.¹⁷⁸ Böylelikle toplumsal sınıflar arası geçişin aksine yerel halkın temsilcileri¹⁷⁹ ve şehrin karar mekanizmasının belkemiği konumunda olan “mekanın elitleri”, “bürokrasinin elitleri” diyebileceğimiz askerî sınıfa entegre olabilmektedir. Peki, Kudüs'te merkezî teşkilat ile yerel unsurlar arasında uzlaşmayı sağlayan en önemli âmil ne olmuştur? Bu soruya da cevabımız vakıflar olacaktır. Bunu çeşitli sebepler üzerinden açıklamaya çalışalım.

¹⁷⁰ Ilan Pappé, **The Rise and Fall of a Palestinian Dynasty: The Husaynis (1700-1948)**, London: Saqi Books, 2017, s. 13.

¹⁷¹ Hasan Yüksel, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)**, Sivas: Dilek Matbaası, 1989, s. 27.

¹⁷² İki elit arasındaki birbirine geçebilmeyi sağlamasına karşılık, ileri gelenlerle ayrıcalıksız halk arasındaki çizgi katı ve aşılması zordu. bkz. Ze'evi, s. 91; Eroğlu Memiş, 2016, s. 199.

¹⁷³ Singer, 2008, ss. 8-9; Amnon Cohen, **Economic Life in Ottoman Jerusalem**, Cambridge: Cambridge University Press, 1989, s. 2.

¹⁷⁴ Ze'evi, s. 7; Singer, 2008, s. 12; Yasemin Avcı, s. 33.

¹⁷⁵ Ze'evi, ss. 4-5.

¹⁷⁶ Singer, 2008, s. 168. Singer bu ifadedden hemen sonra aynı durumun 16. yüzyılda da olduğunu, ama çekişen taraflar arasında güç dağılımının farklı olduğunu ve yerel elitin çatışmada önemsiz bir rol oynadığını söylemektedir. 18. yüzyılda ise dengeler yerel elit lehine değişecekti.

¹⁷⁷ Eroğlu Memiş, 2016, s. 180. Benzer bir yorum için bkz. Hourani, 1991, ss. 251-254.

¹⁷⁸ 18. yüzyılda Osmanlı yöneticileri ile taşra seçkinleri arasındaki etkileşimin daha da artmasının sebebi, Osmanlı iktidarı güç kaybederken, taşradaki âyanın gücünün artması idi. bkz. Pappé, s. 174.

¹⁷⁹ Yerel elitlerin politik gücü, toplum adına konuşabilmelerinden ve yönetime bağlı olmayan kabul görmüş ve doğal liderlik özelliklerinden kaynaklanıyordu. bkz. Albert Hourani, **The Emergence of the Modern Middle East**, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1981, s. 41.

Öncelikle Kudüs sancağının gelirleri içinde en büyük pay, vakıfları desteklemeye ayrılıyordu.¹⁸⁰ Ayrıca bu sancakta vakıf arazileri ekili toprağın büyük bir bölümünü, kimilerine göre yaklaşık %60 olarak tahmin edilen belki de en büyük kategoriyi oluşturuyordu.¹⁸¹ Bunların yanında çevresine göre daha aktif bir şekilde işleyen Kudüs vakıf ağı, vakıf görevleri üzerinden hem köylü halkı yerel elite, hem de yerel eliti merkeze bağlayan önemli bir araç konumundaydı. Bunun bir sonucu olarak yerel elit, vakıflar sayesinde devlet ile toplum arasında aracı konumuna taşınmış oluyordu.

Kudüs sancağındaki ileri gelen ailelerin başlıca zenginleşme kaynağı, vakıflardı. Çoğu durumda, imparatorluk merkezinden ileri gelenler ve ulemanın, yöneticiler ve hanedanlarının, yerel ekâbirin kurdukları dinî ve eğitim amaçlı vakıflar servetin köşe taşı oluşturuyordu. Pek çok yönetici elit, ileri gelenleri, desteklenmesi ve bakılması gereken önemli müttefikler olarak görüyor ve vakıf bağışlarını onlara yönlendiriyordu. Yerel elitin, vakıf gelirini yardım olarak almasının yanında; ulema, eşraf ve sufiler aynı zamanda vakıflara idareci, mütevellî veya müfettiş olarak da atanıyor; böylece karar çevrelerinde nüfuz ve güç sahibi oluyorlardı.¹⁸² 18. yüzyılda Osmanlı merkezî idaresi, vakıfları kendisi ile uzlaşan yerel aileleri ödüllendirme mekanizması olarak kullanabileceğinin idrakine varmıştı.¹⁸³

Kudüs'te yerel elit sınıfının en önemli unsurunu ulemanın oluşturduğunu söylemek mümkündür. Merkezî yönetimin ulema ile arasındaki ilişkinin geliştiği bir dönem olan 18. yüzyıldaki uygulamaların gözle görünür olduğu yerlerden birisi de Kudüs'tür. Özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren varlıklarını etkinleştiren yerel aileler devlet için sosyal ve siyasi istikrarı takviye ederek saltanatın meşruiyetini sağlamlaştırma görevini üstlenmiştir.¹⁸⁴ Osmanlı Devleti, Kudüs'te var olan dinî kurumları ve eğitim-öğretim kurumlarını muhafaza etmiş, aralarına yenilerini eklemiş ve sayıları oldukça fazla olan bu müesseselerin önemli bir kısmı da vakıflar yoluyla tesis edilmiştir.¹⁸⁵ Kudüs'teki nüfuzlu ailelerin ekonomik güçlerinin kaynağını da çoğunlukla bu dinî ve eğitim amaçlı vakıflar oluşturuyordu.¹⁸⁶ Zira Kudüs'te ulema taifesinin etkinliğini arttırmasındaki önemli nedenlerden birisi, medreselerin

¹⁸⁰ Singer, 1994, s. 25; Dolu, s. 83.

¹⁸¹ Ze'evi, s. 3.

¹⁸² Ze'evi, ss. 94-95; Pappe, 2007, s. 10; Pappe, 2017, s. 16; Hourani, 1991, s. 253; Hourani, 1981, s. 45. Detaylı bilgi için bkz. age., ss. 36-66.

¹⁸³ Pappe, 2017, s. 16.

¹⁸⁴ Dolu, s. 3.

¹⁸⁵ Kudüs Kazasında 18. yüzyılda bulunan vakıflara dair ayrıntılı bilgi ve bu vakıflara ilişkin hurûfat defterlerinde bulunan kayıtları incelemek için bkz. Eroğlu Memiş, 2017, ss. 122-242.

¹⁸⁶ Ze'evi, s. 94.

aktif faaliyetleriydi.¹⁸⁷ Yerel ailelerin dinî eğitim almış fertleri, dinî ve hukuki hizmetlerde gittikçe daha fazla görev almaya ve bu yolla —kutsal şehrin ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan çok kazançlı sultan vakıfları dâhil olmak üzere— vakıfların kontrolünü ele geçirmeye başladılar.¹⁸⁸ Tüccarların, esnafların, yeniçerilerin ve kasabaların da güçlü desteğine sahip olan ulema, aynı zamanda vakıflarda yöneticilik yapmakta idiler.¹⁸⁹

Özetle, şehir hayatının düzenlenmesinde rol oynayan ulema, vakıflar sayesinde nüfuzunu ve etkisini sağlamlaştırdı. Devlet ise vakıf alanındaki kontrolünü arttırmakla iktisadi anlamda bir merkezileşme sağlamıştır.¹⁹⁰ Böylece Kudüs'ün hem sayı hem de faaliyetlerinin niteliği bakımından 18. yüzyılda bulunduğu coğrafyaya nazaran öne çıkmasını sağlayan dinî ve eğitim amaçlı vakıfları, karşılıklı menfaatler üzerinden devlet ile ulema sınıfı arasındaki ilişkinin inşasında ve kuvvetlenmesinde önemli rol oynamıştır. Eroğlu da 18. yüzyıl Kudüs'ünde vakıflara yapılan görevli atamalarını konu aldığı çalışmasında, hurûfat defterlerinde vakıflara yapılan görevli atamalarında önde gelen bazı ailelerinin isimlerinin sıklıkla geçtiğini ortaya koymuş ve bu ailelerin ekonomik güçlerinin kaynağını dinî ve eğitim amaçlı vakıfların oluşturduğunu belirtmiştir.¹⁹¹ Tüm bu nedenlerle Musul ve Şam gibi siyaset pratiği birbirine çok benzeyen şehirlerde geniş mukataalara sahip olan yerel güçler evlilik ve miras yoluyla imtiyaz alanlarını genişletirken, Kudüs'te bu, vakıflar yoluyla tesis edilmiştir.¹⁹²

¹⁸⁷ Dolu, s. 82.

¹⁸⁸ Hourani, 1991, s. 254; Gibb and Bowen, s. 174.

¹⁸⁹ Pappe, 2017, s. 13, 15.

¹⁹⁰ Dolu, s. 78.

¹⁹¹ Eroğlu Memiş, 2017, ss. 295-298.

¹⁹² Dolu, s. 83.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖNCEKİ HUKUKUMUZDA VAKFA MÜDAHALE KAVRAMI

2.1. Tanım ve Kapsam

Vakfın hukuki yapısının diğer hukuki kurumlara ve tüzel kişiliklere nazaran farklılık arz etmesi, müdahale fiilinin olası faillerini ve gerçekleştirilme şekillerini belirlerken kapsamı geniş tutmamızı gerekli kılmıştır. Çalışmamızda müdahale fiilinin, yalnızca “vakıf teşkilatına” yahut “vakıf organizasyonuna” değil; “vakıf tüzel kişiliğine” yönelik olarak da gerçekleştirilebileceği kabul edilmiştir. Bu da öncelikle vakfa müdahale fiilinin fail sınıfının, başta müteveli olmak üzere vakıf organizasyonunda yer alan herkesi kapsayacak şekilde teşekkül etmesi sonucunu doğurmuştur. İkinci olarak, ebediyen devam etmesi kurgulanan vakfın tüzel kişiliğine/maddi ve hukuki varlığına yönelik zarar verici fiillerin tamamının vakfa müdahale kapsamında değerlendirilmesini gerektirmiştir. Vakfa müdahale fiilinin unsurlarını incelemeye geçmeden önce, farklılık arz eden ve kapsamı bu şekilde belirlememizi gerekli kılan hususları daha geniş bir şekilde ele alalım:

1. Vakıf kurumu özelinde öncelikli kural koyucu vakıf kurucusudur. Kitap ve sünnete aykırı olmadıkça, vakıf kurucusunun belirlediği şartlar hilafına hareket edilemez. İslam hukukunun genel prensipleri arasında bu kaide “*Şart-ı vâkıf, nass-ı şâri’ gibidir.*” şeklinde ifade edilmiştir. Yani, vakfedenin şartları, vakıf hukuku özelinde, âyet ve hadis gibi kat’î ve bağlayıcıdır. İlgili bölümde vakıf kurucusunun şartlarının hukuki değer olma özelliğine ve yaptırım kuvvetine ilişkin teferruatlı bilgi verilecektir. Bu noktada değinmek istediğimiz durum; vakıf kurucusunun dahi bazı istisnalar dışında vakıf kurulduktan sonra bu şartları değiştiremiyor olması ve vakıf kurucusu hayatta iken veya vefatından sonra, onun dışındaki kimsenin de kural olarak bu şartları değiştirme yetkisinin olmamasıdır. Onar’ın ifadesi ile “*vakıf tekemmül ettikten sonra bu kaideler, vakfedeni, vakfî idare edecek organları ve şahısları, vakıftan yararlanacak kimseyi (mürtezika), üçüncü şahısları ve devleti bağlar; yani devleti de bağlayan tam ve kuvvetli bir hukuk kaidesidir. Bu yüzden vakıfname hükümlerini kimse değiştiremez.*”¹⁹³ Önceki hukukumuz uyarınca kurulan

¹⁹³ Onar, s. 519.

vakıfları, şirket ve benzeri tüzel kişiliklerden ayıran en önemli husus da budur. Zira vakfın, değişen şartları ve kurumun güncel tercihlerini dikkate alarak vakıf şartlarında değişiklik yapabilecek belirgin, aktif ve tam yetkili bir “karar organı” yoktur. Mütevellî, yalnızca vakıf şartlarına uygun olan ve olağan nitelikteki kararları almakta yetkilidir. Aşağıda örneklerini inceleyeceğimiz gibi, vakıf şartlarına aykırı hareket edilmesini icap ettiren durumlarda, karar alma yetkisi hâkimde olup bazı durumlarda ise devlet başkanının da onayı gerekmektedir. Tüm bu isimlerin ise karar alma yetkisi, yalnızca vakfın menfaatine uygun durumlarda söz konusu olup; vakfa zarar verecek bütün kararları hukuken geçersizdir. Bu nedenle mütevellîyi, vakıf hükmi şahsiyetinin ayrılmaz bir parçası ve karar organı olarak değerlendirmek yerine, bu hükmi şahsiyet adına temsil ve icra işlerini gerçekleştirilmesi için varlığı madden zorunlu olan gerçek şahsiyet olarak değerlendirmek gerekir.

2. Söz konusu vakıf olduğunda, hiç kimse vakfa zarar verecek bir tutum içine girmeye muktedir olmadığı gibi, vakfın korunmasında herkes sorumluluk sahibidir. Yazır’ın deyişiyle “*vakfın zararına olacağı kesin veya tahmin olunan hususların icrası kimsenin salahiyet dairesinde değildir. Buna bizzat, şeriat mani olur*”.¹⁹⁴ Başka bir ifadeyle; söz konusu vakıf olduğunda, vakıf için en faydalı olanın tercih edilmesi, bununla hüküm verilmesi zorunludur.¹⁹⁵ Zira vakıf, diğer tüm para ve mal topluluklarından ve tüzel kişiliklerden farklı olarak, varlığını ebediyete kadar sürdürmesi için kurgulanmış ve bu özelliği ile karakter bulmuş bir kurumdur. Vakfın sonsuza kadar muhafaza edilmesi, mevcudiyetinin muhafazasına, mevcudiyetinin muhafazası ise, vakfın zarardan korunmasına bağlıdır. Bu sebeple vakfın zarardan korunması için gerek vakıf görevlileri gerekse bütün halk bir bütün halinde görevlidir.¹⁹⁶ Vakıf kurucusunun, vakfın menfaatlerine zarar verecek şartları geçerli olmayacağı gibi, vakfı kurduktan sonra da vakfa zarar verecek tasarruflarda bulunamaz. Öyle ki, bir kimse vakıf kurup bu vakfın tevliyetini kendisine şart etse ve daha sonra bu vakfa hıyanet niteliğinde fiiller gerçekleştirse, bu kimse dahi kendi kurduğu vakıftan azledilerek vakıf korunacaktır.¹⁹⁷ Devletin de vakıflar üzerinde siyasi tercih/tasarruf sayılabilecek kararlarını uygulamaya yetkisi yoktur. Devletin vakıf hakkında uygulama yetkisi olan yegâne kararlar, vakfın menfaatine olan kararlardır. Mütevellînin ve hâkimin tasarrufları, vakfın yararına uygun olmak zorunda olup, vakfın yararına muhalif hareketleri geçerli olmaz.¹⁹⁸ Vakıf görevlileri de, hangi kısımdan olursa olsun kendi yetki

¹⁹⁴ Yazır, s. 170.

¹⁹⁵ Bilmen, Kamus, C. 4, s. 351.

¹⁹⁶ Yazır, s. 174. Ayrıca bkz. a.g.e., ss. 209-213; Döndüren, s. 47.

¹⁹⁷ İbn Abidin, C. 9, s. 290 ve 354; Bilmen, Kamus, C. 5, ss. 87-88; Ömer Hilmi Efendi, s. 89; Tertîbu’s-Sunuf, m. 11, 30.

¹⁹⁸ Bilmen, Kamus, C. 4, s. 344, C. 5, s. 79; Yazır, s. 170; Tertîbu’s-Sunuf, m. 10.

alanları haricindeki tasarruflarında, yabancı kimseler gibi sayılır.¹⁹⁹ Görüldüğü üzere vakfa zararı olan bir karar almak veya fiilen zarar vermek gibi hususlarda kimse yetkili değildir.

3. İslam hukukunda haklar temelde Allah hakları (*hukukullah*) ve kul hakları (*hukuk-ı ibad*) olarak ikiye ayrılır. Hukuki fiillerin, işlemlerin ve kurumların kamusal alanı ne derece ilgilendirdiği, bu ayrıma binaen belirlenmektedir. Vakıftan yararlananların belli bir özel şahıs veya cemaat olması gibi durumlarda hukuk-ı ibâd baskın olsa da, vakıfta esasen *hukukullah* söz konusudur.²⁰⁰ Vakfı diğer hukuki kurumlardan ayıran önemli farklardan birisi de budur. Esasen bu farklılık en başta, vakfedilen malın mülkiyet statüsünün belirlenmesinde ortaya çıkmıştır. İmameyne göre vakfedilen mal artık Allah-u Teâlâ'nın mülkü hükmündedir.²⁰¹ İslam hukuku ve felsefesinde, var olan her şey hakikatte Allah'ın mülkü olmasına rağmen vakıf malda bu durumun ayrıca belirtilmesinin, vakıftaki *hukukullahı* ve vakfın menfaatinin tahsis edildiği kamu yararını vurgulama amacı taşıdığı yorumu yapılabilir. Döndüren vakıf hukukunda bu kadar titizlik gösterilmesinin, “*Allah'ın mülkü*” sayılan ve İslam toplumunun elinde bir emanet olan vakıf mal varlıklarını korumak için olduğunu belirtmiştir.²⁰² Bedir'e göre ise vakıf, İslam hukukundaki Allah haklarının en iyi örneklerinden birisi olarak kabul edilir ve hem dinî bir yükümlülük hem de toplumsal vicdan açısından vakıf mallarına kutsal bir dokunulmazlık zırhı getirilmesinin sebebi, bir yandan vakıfta kamusal hakların söz konusu olması, diğer taraftan hayır yollarını koruyan ve gözeten anlamında bu hakların Allah'a nispet edilmesidir.²⁰³ Bizim bu çalışmada vakıf malı satmak, rehnetmek, miras bırakmak, vakfı iptal etmek yahut vakıf mala zarar vermek gibi vakıf malın aynına yönelen fiilleri de müdahale kapsamında değerlendirmemizin sebebi, bu tip fiillerin Allah'ın mülküne ve toplumun söz konusu vakıf mal üzerindeki menfaatlerine müdahale niteliği taşımasından kaynaklanmaktadır.

4. Müdahale esasen “karışma, el atma, araya girme” gibi anlamlara sahiptir. Yani bir kişinin fiilini müdahale olarak nitelendirmek için, o kişinin “yetkisiz olduğu bir alana” ve “dışardan” bir fiil yöneltmesi gerekir. Bu nedenle vakfa müdahale fiilinin vakıf kurucusu ve vakıf yöneticileri tarafından icra edilemeyeceği düşünülebilir. Ancak müdahale fiilinin yönelebileceği unsuru, vakfın teşkilatı/organizasyonu ile sınırlamamaktayız. Daha ötesinde, onun hukuki şahsiyetinin/tüzel kişiliğinin de müdahale fiiline konu olabileceğini kabul etmekteyiz. Nitekim bu hukuki şahsiyet, vakfın bağlayıcılık kazanması ile beraber vakıf kurucusunun tasarruf alanından çıkmakta; vakıf kurucusu dâhil hiç kimse vakfı sona

¹⁹⁹ Yazır, s. 205.

²⁰⁰ Yazır, s. 209; ayrıca bkz. İbn Abidin, C. 9, s. 333.

²⁰¹ bkz. Zeylaî, s. 325; el-Hidâye, C. 2, s. 923; Mülteka'l-ebhur, C. 2, s. 400; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 284; İbn Abidin, C. 9, s. 238; Tertîbu's-Sunuf, m. 2; Yazır, s. 49.

²⁰² Döndüren, s. 123.

²⁰³ Bedir, s. 215.

erdiremediği gibi, kural olarak vakıf şartlarında değişiklik yapamamakta, vakfın işleyişine müdahale edememektedir. Özetle ebediyete kadar işlemesi öngörülen vakfın idare esasları, vakıf bağlayıcı hale geldikten sonra, onları tayin eden vakıf kurucusunu da bağlar hale gelmekte; vakıf tüzel kişiliği kurucusunun tasarruf alanının dışında bağımsız bir hukuki şahsiyete bürünmektedir. Müteveli de vakıf için çok önemli bir idareci olsa da, daha önce belirttiğimiz gibi vakfa dair karar alma yetkisi son derece kısıtlıdır. Müteveli hem vakıf şartlarına, hem vakıfla ilgili şer'î hükümlere, hem vakıfta cârî olan teamüle, hem de vakfın yararına uygun hareket etmek mecburiyetinde olan bir emanetçidir. Başka bir ifadeyle vakfın hem yazılı şartlarına, hem de ruhuna uygun hareket etmesi beklenmektedir.²⁰⁴ Mütevellinin vakfın bu sıkı sıkıya koruma altına alınmış ruhuna, mahiyetine, hukuki şahsiyetine müdahale etme, yukarıda belirtilen ve uymakla yükümlü olduğu esasların dışına çıkma yetkisi söz konusu değildir. Ancak yetkisi dışındaki bu tasarrufları gerçekleştirmeye en yakın kişidir. Belki de bu nedenle, incelediğimiz vakfiyelerin son kısımlarında vakıf kurucularının beddualarla men etmeye çalıştığı fiillerin bir kısmının yalnızca mütevelliler veya vakıf görevlileri tarafından gerçekleştirilebilecek eylemler olduğunu, bazılarında ise doğrudan mütevellilerin bu tip fiillerden men edilmek istenildiğini görmekteyiz. Vakfiyelerdeki dua ve beddualara ilişkin çalışmada Ateş, vâkıfın şartlarını amacına aykırı olarak değiştiren, vakfın iptal edilmesi veya yok olması veyahut eksiltilmesi için uğraşan, vakıf mallara müdahale eden veya kötüye kullanan, vakıf yönetiminde dürüst olmayan, üstlendiği vakıf hizmetini gereği gibi yapmayan, görevin ifasında taraf tutan, hülâsa vakıf ruhuna aykırı davranan herkesin, bu beddualara ma'ruz kalarak, er geç layık olduğu cezaya çarptırılacağını belirtir.²⁰⁵ Binlerce vakfiye, “hiç kimsenin” vakfa müdahale edemeyeceğini, vakıf şartlarını değiştiren veya vakfi vakıf kurucusunun şartları dışında kullanan “her kim olursa olsun” en ağır beddualara müstehak olacağını kaydetmektedir. Üstelik mütevellinin vakfa hıyaneti ve vakfa verdiği zararı karşılama yükümlüğü, birçok klasik fıkıh kitabında da ayrıca işlenmiştir. Mahkemenin mütevellinin fiillerini denetleme ve vakfa zarar verebilecek fiillerini engelleme yükümlülüğü olup; mütevellinin vakfa ilişkin fiillerinden zarar görenler de mahkemeye müracaat ederek müdahalenin men'ini talep edebilmektedir. Tüm bu sebepler vakıf kurucusu ve müteveli gibi aktörlerin de yetki alanları dışındaki tasarrufları icra etmede yabancı kimseler konumunda olduklarını ve vakıf tüzel kişiliğinin varlığını veya kurallı işleyişini tehdit eden fiillerinin yalnızca kural ihlali olarak değil, aynı zamanda vakfa müdahale olarak değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.

²⁰⁴ Magda Ismail Abdel Mohsin, *The Role of Waqf in Modern Economic Development*, s. 24.

²⁰⁵ Ateş, s. 34.

5. Son olarak şirket ile vakıf kurumlarının mahiyet itibarıyla çok farklı olduğunu belirtmek, bu kurumlara yönelen haksız fiilleri doğru değerlendirebilmek bakımından önemlidir. Vakfı ve şirketi benzer hukuki kurumlar olarak görmek ve aralarındaki farkı birisinin hayri, diğerinin ticari amaçlar için örgütlenmiş olmasından ibaret görmek isabetli değildir. Bir başka ifadeyle, ne vakıf hayri bir şirket niteliğindedir; ne de şirket ticari bir vakıf kurumu özelliği taşır. Bu iki kurum, rükünleri, unsurları ve hukuki mahiyetleri, yönetim, denetim ve icra organlarının görev ve yetkileri, tâbi oldukları hukuk kuralları ve işletilme amaçları ve şekilleri bakımından son derece farklı kimliklere sahiptir.²⁰⁶ Her şeyden önce şirkette mâlikin mülkiyet hakkı devam etmekte iken, vakıfta etmemektedir.²⁰⁷ Bu konuyu etraflıca ele almak, bu çalışma kapsamında mümkün olmadığından, vakfı şirket ve benzeri tüzel kişiliklerden farklı kılan ve daha önceki maddelerde işaret ettiğimiz niteliklerini özetlemekle yetineceğiz. Vakıf, kurucusu ve idare ve denetim organları tarafından dahi değiştirilemez, müdahale edilemez ve menfaati hilafına hareket edilemez nitelikte bir hukuki şahsiyeti haizdir. Bu hukuki şahsiyetin ebediyete kadar varlığının ve işleyişinin muhafazası, toplumun bütün bireylerine sorumluluk olarak yüklenmiştir. Şer'i hukuk da bunun temini için vakfı konu alan tasarrufların mutlak olarak vakfin yararına olmasını şart kılmış; sıkı kurallara tâbi kıldığı bu tasarrufları koruyucu tedbirler ve ağır yaptırımlarla kontrol altında tutmuştur. Özcan'ın ifadesiyle "*Vakıf hukuku, kuruluş amacına uygun olarak faaliyet gösterdiği ve herhangi bir yolsuzluk yapılmadığı sürece vakıflara müdahaleyi engellemektedir.*"²⁰⁸

Vakfa müdahale fiilinin kapsam ve unsurlar bakımından diğer müdahale fiillerine nazaran farklılık arz etmesinin sebeplerini açıklamaya çalıştık. Bu sebeplerle bu çalışma kapsamında vakıf kurucusu, hâkim, devlet başkanı, mütevellî, vakıf görevlileri ve vakıftan yararlananlar da dâhil olmak üzere vakıf organizasyonu içerisinde kimselerin de yabancı kimseler kadar vakfa müdahale fiilinin faili olabileceği ortaya konulmuştur. Vakıf şartlarına muhalefet, vakıf şartlarının tebdil ve tağyiri, vakfin tahrif ve iptali, vakıf malların gaspı, vakıf mallarına zarar vermek, vakıf mallarını temlikî tasarruflara konu etmek, vakfı ihmal edip kendi haline bırakmak gibi uygulamada çok farklı şekillerini göreceğimiz birçok fiil de vakfa müdahale kapsamında değerlendirilmiştir. Şimdi vakfa müdahale fiillerinin tanımını yaparak unsurlarını detaylı bir şekilde incelemeye geçeceğiz.

²⁰⁶ bkz. Magda Ismail Abdel Mohsin, The Role of Waqf in Modern Economic Development, s. 27, Döndüren, s. 240.

²⁰⁷ İbn Abidin, C. 9, s. 238.

²⁰⁸ Tahsin Özcan, Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti, s. 224.

Genel anlamıyla vakfa müdahale, vakıfla ilgili herhangi bir hususa karışmak, el atmak anlamına gelmektedir. Dar anlamıyla ise vakfın mal varlığına, vakfın işleyişine veya vakıf görevlisinin görevine yönelen ve vakıfla ilgili şer’i ahkâma, vakfiyeye veya o vakıfta öteden beri uygulanagelmekte olan amel-i kadime aykırılık teşkil eden bir fiilî hareketi bilerek ve isteyerek gerçekleştirmek demektir. Bu tanımdan üç unsur ortaya çıkmaktadır: hukuka aykırılık, fiilî hareket ve kasıt. Bu bölümde vakfa müdahale fiilinin hukuk dışı mahiyetini, bu üç unsur etrafında ele alacağız.

2.2. Unsurlar

2.2.1. Hukuka Aykırılık Unsuru

Bir fiilin vakfa müdahale olarak kabul edilebilmesi için, o fiilin vakıf hukuku dahilinde norm kuvvetine sahip bir fenomene aykırı olarak gerçekleşmesi gerektiğinden bahsetmiş idik. Temel olarak hukuk düzeninin işlenilmesine izin vermediği bir fiil meydana getirildiğinde, hukuka aykırılık söz konusu olmaktadır. Buradaki problematik, fiilin hukuk düzenini oluşturan hangi unsurlarla çatışacak biçimde gerçekleştirildiğinde hukuka aykırı nitelik kazanacağını, başka bir deyişle vakıf hukuku çerçevesinde hangi olguların norm kuvvetine sahip olduğunu belirlemekten ibarettir. Vakıf hukukuna dair fıkhi literatürü, fetvaları ve hukuki vesikaları incelediğimizde karşımıza bu yaptırım gücüne sahip üç olgu çıkmaktadır: şer’i hükümler, vakfiyede belirtilen şartlar ve vakfın işleyişiyle belirlenen amel-i kadîm.

Zikrettiğimiz bu üç hukuka aykırılık kaynağının kendi arasında da bir hiyerarşi mevcuttur. Şer’i hükümler, vakfa müdahale fiillerinde hukuka aykırılığın temel ve kapsayıcı sebebi olup, vakıf şartlarının ve amel-i kadimin hukuki geçerlilik ve dokunulmazlık kazanması, şer’i hükümlere aykırı olmamalarına bağlıdır. Keza vakfa ilişkin bir uygulamanın, amel-i kadim niteliği kazanabilmesi için, vakıf kurucusunun iradesiyle çatışma halinde olmaması şarttır. Her birine aykırılığın hukuki sınırlarını ayrı ayrı inceleyeceğiz.

2.2.1.1. Şer’i Hükümlere Aykırılık

Şer’i hükümlere aykırılık, esasen İslam hukuk düzeninde bir fiilin hukuka aykırılık unsurunu tek başına ve tamamen karşılayan kavramdır. Zira vakfiyeye yahut kadim amele aykırı fiillerin hukuki anlamda müdahale olarak değerlendirilmesinin temelinde de şer’i hükümler yer almaktadır. “Şart-ı vâkıf, nass-ı şârî gibidir.” ve “Kadîm kıdemi üzere terk

olunur.” kaidelerinin İslam hukukunun külli kaidelerinden olduğunu unutmamak gerekir. Vakıf şartlarına veya amel-i kadime aykırılığın ayrıca hukuka aykırılık kaynağı olarak incelenmesinin sebebi, bu nedenle yasaklanan fiillerin büyük çoğunluğunun müstakil olarak incelendiğinde doğrudan şer’i hükümlerce yasaklanan fiillerden olmamasıdır.

Vakıf şartlarına aykırılığın, İslam hukukunun çerçevesi içerisinde vakıf kurucusuna kurduğu vakfa dair özerk şekilde kural koyma yetkisi tanındığından ve vakıf kurucusunun bu şartlarına aykırı tasarruflar, başka hiçbir hukuki sebebe ihtiyaç duymadan hukuka aykırı bir müdahale teşkil ettiğinden, ayrıca incelenmesi uygun görülmüştür. Aynı şekilde bir vakfa ait amel-i kadimin, vakıf hukuku pratiğinde müstakillen dokunulmazlık kazandığı ve yine başka hiçbir hukuki sebebe ihtiyaç duymadan vakfın amel-i kadimine müdahalenin hukuka aykırılık meydana getirdiği göz önüne alındığından, ayrıca inceleme gerekliliği hâsıl olmuştur. Ancak belirttiğimiz sebeplerle vakfiyeye veya amel-i kadime aykırı olarak gerçekleşen her fiilin, bu iki olguya şer’i dokunulmazlık kazandıran külli kaidelere rücû ederek aynı zamanda şer’i hükümlere aykırılık teşkil ettiği de ortadadır.

Bu başlıkta ayrıca değinilmesi gereken husus, vakıf şartlarına veya kadim amele aykırı bir durum oluşturmaya da yalnızca şer’i hükümlere aykırı olduğu için hukuka aykırılık ve dolayısıyla vakfa müdahale oluşturan fiil tipleridir. Bu kategoriye dâhil olan fiillerin, genellikle ya mala zarar verme kapsamındaki suç veya diğer haksız fiil tiplerini oluşturan fiillerden yahut doğrudan vakfın hukuki mahiyetini ortaya koyan şer’i kaidelere aykırı olarak gerçekleştirilen fiillerden olduğu görülecektir.

Vakıf mallarına yönelik fiillerin çoğu, maddi unsurlarının tamamını barındırmadığı için *hırsızlık* suçunu oluşturmamaktadır.²⁰⁹ Ancak bir malın sahibinin rızasının hilâfına zorla ele geçirilmesi veya alıkonulması²¹⁰ anlamına gelen *gasp* fiilinin teşekkül ettiğine, birçok vakfa müdahale vâkıasında şahit olmaktadır.²¹¹ Aynı şekilde doğrudan veya dolaylı bir şekilde başkasına ait bir mala zarar vermek, onu tamamen veya kısmen ortadan kaldırmak anlamına gelen ve zamanla hırsızlık ve *gasp* dışında kalan mala zarar verme fiillerinin

²⁰⁹ İslam hukukunda bir fiilin hırsızlık suçu teşkil edebilmesi için, nisap miktarında bulunan, başkasının mülkünde olan, korunmuş bir malın, âkil bâliğ bir kimse tarafından kendisinin o malda bir mülkiyet şüphesi dahi bulunmadan gizlilik üzere alınması gerekir. Örneğin mescid, ancak bekçi tarafından korunduğu takdirde “korunmuş mal” niteliği kazanmaktadır. bkz. el-İhtiyâr, s. 506, 508.

²¹⁰ Mehmet Akif Aydın, “Gasp”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, C. 13, s. 387.

²¹¹ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1257, 1280, 1350; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 366, m. 12, s. 368, m. 20, s. 370, m. 26, m. 13, 14; *Neticetü'l Fetâvâ*, Süleyman Kaya, Betül Algin, Ayşe Nagehan Çelikçi, Emine Kaval (yay. haz.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2014, m. 649, 656, 751, 763; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1028, 1049, 1150; İbn Abidin, C. 9, s. 262; Bilmen, Kamus, C. 5, ss. 44-47. Kudüs vakıflarında vuku bulan ve men’i emredilen vakıf taşınmazın gaspı şeklindeki müdahale örnekleri için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 51/2, (2): 50/1, (2): 161/4, (4): 35/2, (4): 62/2, (4): 143/3, (5): 96/3 (2): 161/4, (4): 152/2, (4): 152/6, (5): 16/1. Kudüs’teki aile vakıflarında, evlatlardan bazıların hissesiyle kanaat etmeyerek diğerlerinin hakkına müdahale etmesine ilişkin örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 41/2, (4): 29/3, (4): 34/1.

tamamını içine alan bir kapsam kazanan *itlaf*²¹² fiilinin de vakıf mallarını konu alacak şekilde sıklıkla işlenildiğini görmekteyiz.²¹³ Bir adım ötesine baktığımızda, İslam hukukunun “*Zarar vermek de, zarara zarar ile karşılık vermek de yoktur.*”²¹⁴ hadisiyle ortaya konulan genel kaidesinin, yaşanan her türlü maddi mağduriyeti şâmil ve çözümü noktasında yol gösterici olduğunu tespit etmek mümkündür. Ancak bu haksız fiil tiplerini vakfa müdahale fiili ile bağdaştırmak, genellikle yalnızca vakfın mal varlığına yönelik müdahalelerde mümkün olmakta, işleyişine veya görevlilerin görevine yapılan müdahaleler daha ziyade vakıf hukukuna özgü haksızlık unsurları içerdikleri için şer’i hukuka aykırı hale gelmektedir.

Vakfın hukuki mahiyetini belirleyen şer’i hükümlere aykırı fiillerden kasıt ise, normalde meşru olup, vakıf malını veya vakfın işleyişini konu alarak işlenmesi durumunda hukuka aykırı hale gelen fiillerdir. Örneğin sıhhatli bir şekilde kurulan ve tescil edilen vakfa ait bir vakıf malın satılmak,²¹⁵ rehin edilmek,²¹⁶ ariyet olarak verilmek,²¹⁷ terekeye dâhil edilmek²¹⁸ istenmesi veya alacaklıların vakıf mallara el koymak istemesi,²¹⁹ vakfın gallesinin meşruta olduğu kimselerin vakfın yapılarını veya araç-gereçlerini ele geçirmek istemesi²²⁰ gibi durumlarda, doğrudan şer’i hükümlere aykırılık sebebiyle müdahale oluşmakta ve men’i zaruri hale gelmektedir. Bu tip vakıf malın aynı üzerinde tasarruf etmeyi içeren fiillerin müdahale unsuru taşımadığı düşünülebilir. Ancak bu tip fiiller aynı zamanda, sıhhatli bir şekilde kurularak bağlayıcı hale gelmiş, gerçekleştirmek için kurulduğu iş ve hizmetleri uzun süredir devam ettiren ve piyasa metayı olmaktan çıkan vakıfların bir anda yok olmasına sebebiyet verebilecek özelliğe sahiptir. Başka bir ifadeyle bu fiiller, vakfın

²¹² Mehmet Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul: Beta Yayınları, 2014, s. 389.

²¹³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 358, m. 4. Kudüs vakıflarında gerçekleşen itlaf fiillerine örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 41/3, (1): 49/2, (1): 51/2, (2): 166/1, (2): 161/4, (3): 64/3, (3): 121/3, (3): 147/3, (3): 156/2, (4): 70/1, (4): 149/2, (4): 152/2, (4): 152/6, (4): 163/1, (5): 11/1, (5): 16/1, (5): 20/1, (5): 96/3.

²¹⁴ Müsned, I/313; İbn Mâce, Ahkâm, 17; Hâkim, el-Müstedrek, 2/66; Muvatta, ‘Akdiye’, 31.

²¹⁵ Vakıf malın satılması, kat’i surette caiz olmaz. Hâkimin veya bir başkasının emri olsa bile bu böyledir. bkz. Burhanpurlu Şeyh Nizam (der.), **Fetâvâ-yı Hindiyye (Fetâvâyi Alemgiriyye)**, C. 5, Ankara: Akçağ Yayınları, 1985, s. 59. Vakıf olan bir malın satışı sahih olan kavle göre batıldır. bkz. İbn Abidin, C. 9, s. 314, 357, 358. Satılan bir yerin şer’i bir yolla vakıf olduğu sabit olursa, satışın bozulması vacip olur. bkz. age., s. 377; Fetâvâ Kadıhan, C. 3, s. 278; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 361, m. 1, s. 419, m. 6; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 996, 1053, 1055, 1079, 1061, 1149; Neticetü’l Fetâvâ, m. 667, 668, 677, 686; Behcetü’l Fetâvâ, m. 1247; el-İhtiyâr, s. 320; el-Hidâye, C. 2, s. 927; Ömer Hilmi Efendi, s. 35; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 299, 334; Tertîbu’s-Sunuf, m. 587; Akgündüz, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, s. 321.

²¹⁶ Mülteka’l-ebhur, C. 1-2, s. 404; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 361, m. F-1; İbn Abidin, C. 9, s. 264; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 299, 334, C. 5, s. 26, 92; Tertîbu’s-Sunuf, m. 593; Hatemi, 1979, s. 652; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 173; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 39.

²¹⁷ Mülteka’l-ebhur, C. 1-2, s. 404; İbn Abidin, C. 9, s. 261; Bilmen, Kamus, C. 4, ss. 299, 334, C. 5, s. 44; Tertîbu’s-Sunuf, m. 594; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 173.

²¹⁸ Zeylaî, s. 327; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 332, m. 5, s. 335, m. 15, s. 336, m. 19, s. 341, m. 2, 4, s. 342, m. 6, s. 345, m. 2, s. 348, m. 3-4, s. 349, m. 5; Behcetü’l Fetâvâ, m. 1209, 1215, 1247, 1324; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 965, 966, 973, 984, 1051; Neticetü’l Fetâvâ, m. 675; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 299; Ömer Hilmi Efendi, s. 35; Şeyhülislam Ebussuud Efendi, **Ma’rûzat**, Pehlul Düzenli (haz.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2013, no:42; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 40, 95.

²¹⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 336, m. 20; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 975- 976.

²²⁰ Zeylaî, s. 328.

ebediyete kadar var olması ve işlemesi istenen hukuki şahsiyetine ve maddi mevcudiyetine zarar verdiğinden ve kimse bu tasarrufi işlemleri yapmak hususunda yetkili olmadığından müdahale olarak kabul edilmiştir. Mevcut bir vakfı konu alarak yapıldığında şer'i hükümlere aykırılık kabilinden vakfa müdahale kapsamına giren bu tarz fiillerin, kurulmak istenen bir vakfın vakfiyesinde şart olarak ortaya konulması durumunda ise, vakfın sıhhatine engel olacağını belirtmek gerekir.²²¹

Vakıf kurucusu tarafından vakfedildikten sonra mütevellîye teslim edilmiş ve şer'i tescili yaptırılmış bir vakıf, şer'an mâlikin mülkiyetinden çıkar.²²² Böyle bir vakfın iptali veya feshi mümkün değildir. Dolayısıyla hayattayken vâkıfın böyle bir vakıftan dönme isteğiyle vakıf mala müdahalesi²²³ yahut vakfettiği malı bağışlaması,²²⁴ satması²²⁵ veya miras bırakması²²⁶ şer'i hükümlere aykırılık kabilinden vakfa müdahale teşkil edecektir.

Mütevellînin, vakfa hıyaneti ve görevini suiistimal etmesi, yalnızca vakfiyede belirtilen şartlara aykırı bir durum olduğu için ortaya çıkmıyorsa, şer'i hükümlere aykırılık nedeniyle bu kapsama dâhil olacaktır. Örneğin fakirlere şart kılınmış bir vakfın gelirinden zekat nisabı miktarında veya daha fazla paranın bir kişiye verilmesi hukuka aykırıdır. Ancak bu miktar verildikten sonra aynı kişiye tekrar para verilmesi, mütevellîye tazmin yükümlülüğü doğuran çok ağır bir hukuka aykırılık teşkil eder. Çünkü hukuken fakir kategorisinden çıkan bir kimseye fakirlere şart edilmiş olan vakıf malı sarf edilmiştir.²²⁷ Mütevellînin vakıf malı kendi mülkü imiş gibi tasarruf etmesi,²²⁸ vakıf adına işlemler yaparken rüşvet alması,²²⁹ başka kimselerin vakıf mallara zarar vermesine engel olmaması gibi hareketler vakfa hıyanet sayılmaktadır. Keza, mütevellînin vakıf malın hepsini veya bir kısmını satması,²³⁰ rehnetmesi²³¹ veya vakıf hakkında tasarrufu caiz olmayan bir şeyde bile

²²¹ Meksûr, C. 12, s. 73 ve 82; el-Hidâye, C. 2, s. 931; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 968, 985; İbn Abidin, C. 9, s. 248; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 355; Ömer Hilmi Efendi, s. 37.

²²² Zeylâî, s. 325; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 419, m. 6; İbn Abidin, C. 9, s. 241; Ömer Hilmi-İsmet Sungurbey, s. 54.

²²³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 334, m. 12, s. 336, m. 18; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 974, 1149; Neticetü'l Fetâvâ, m. 606; İbn Abidin, C. 9, s. 251 ve 397; Tertîbu's-Sunuf, m. 586; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 135.

²²⁴ Tertîbu's-Sunuf, m. 592.

²²⁵ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1203; Akgündüz, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, s. 321; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 211.

²²⁶ Zeylâî, s. 325; Meksûr, C. 12, s. 46; Tertîbu's-Sunuf, m. 595; Akgündüz, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, s. 321.

²²⁷ Bilmen, Kamus, C. 4, ss. 375-376. Kaideye ilişkin teferruatlı bilgi için bkz. İbn Abidin, C.9, s. 367; Çilingir, ss. 154-156.

²²⁸ Neticetü'l Fetâvâ, m. 639, 678 ve 679; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1350; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 367, m. 16, s. 391, m. 4, s. 404, m. 14, s. 420, m. 9; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1103, 1114; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 49.

²²⁹ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1098, 1099; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 421, m. 4-6. Örneğin mütevellînin vakıf bir akarı ecr-i mislinden daha ucuza kiralamak için kiracıdan kendisi için "hizmet" adı altında para alması durumunda, alınan para da ecr-i misle dahil olduğundan mütevellî bu parayı vakıftan gasp etmiş olur. bkz. İbn Abidin, C. 9, s. 385.

²³⁰ Neticetü'l Fetâvâ, m. 677, 686; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1061; İbn Abidin, C. 9, s. 294; Tertîbu's-Sunuf, m. 588-589; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 78 ve 81. Kudüs vakıflarında mütevellînin vakıf malı satmaya yönelik girişimlerine ilişkin şikayetler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 49/2, (1): 288/2.

²³¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 361; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 39, 276.

bile tasarrufla bulunması da hıyanettir.²³² Bu nitelikte fiilleri gerçekleştiren mütevellinin, vakfa verdiği zararı tazmin yükümlülüğü doğar ve azli vacip olur. Aynı şekilde mütevellinin tamire ihtiyacı olan bir vakfı tamir ettirmemesi de hıyanettir ve azlini gerektirir.²³³ Zira şer'an, vakfeden şart koşsun veya koşmasın vakıf mütevellisinin, önce vakıf malı verimli hale getirerek onun devamlılığını sağlaması vaciptir.²³⁴

Vâkıf, hukuki işlemlerin ücretlerine dair bir alt ve üst limit belirlememiş olsa da, mütevellinin ücrette fahiş bir noksanla vakıf malı satması, ecr-i mislinden aşağı bir fiyata kiralaması, vakıf için fahiş bir ziyade ile satın alma yapması yahut tamir işlemine olması gerekenden fahiş miktarda fazla para harcaması durumları da bu kabildendir.²³⁵ Zira vakfiyeye aykırılık söz konusu olmasa dahi şer'i hükümlere aykırılık nedeniyle bu işlemlerin geçersiz olması gerekir ve vakfın uğradığı zarardan müteveli sorumlu olur. Özetle vakfın taraf olduğu hukuki işlemlerde vakfı kasten zarara sokmak vakfa hıyanet kabul edilmektedir. Kudüs'te de istibdal işlemine izin almak için başvuran mütevellilere ilişkin verilen hükm-i hümayunda, istibdal işlemine eksik veya fazla bedel ödenmeksizin yapılması şartıyla izin verildiğine dair hükümlere rastlamaktayız.²³⁶

Sıhhat ve lüzumuna hükmedilen bir istibdal işlemini iptal etmek istemesi²³⁷ veya kiralanan vakıf akara dair kira sözleşmesini hiçbir sebep yok iken feshetmek istemesi²³⁸ de mütevellinin vakfa müdahalesi hükmündedir ve geçersizdir. Yine mütevellinin vakıf taşınmazları kendine,²³⁹ eşine,²⁴⁰ oğluna veya babasına kiralaması²⁴¹ da vakfa hıyanet niteliğindedir. Başka bir örnek, vakıf malın kiralınmasını yahut istibdalini gerektiren bir durum yok iken, kiralınması veya istibdal edilmesi durumunda ortaya çıkmıştır.

²³² İbn Abidin, C. 9, s. 294 ve 329; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 89; Ömer Hilmi Efendi, s. 90; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 376.

²³³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 398, m. 24; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1343, 1350; el-Bağdadî, s. 326; İbn Abidin, C. 9, s. 286 ve 294; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, ss. 144-145, 272, ve 291; Osman Safa Bursalı, "Ebedi Fakat Tamire Muhtaç: Osmanlı Hukukunda Vakıf Malın Tamiri", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2019), s. 65 vd. Örnek bir hüküm için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 49/2.

²³⁴ Zeylaî, s. 327; el-Hidâye, C. 2, s. 928; el-İhtiyâr, s. 320; İbn Abidin, C. 9, s. 283.

²³⁵ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 401, m. 34; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1082, 1102; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1291, 1352; Ömer Hilmi Efendi, s. 108; Tertibu's-Sunuf, m. 10; Yazır, s. 171; Düzdağ, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, no: 315; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 296; Döndüren, ss. 58-60; Bursalı, s. 56. Bir müteveli vakıf bir yeri ecr-i mislinden pek noksan bir ücretle bilerek kiraya verirse hıyanet etmiş olur. bkz. İbn Abidin, C. 9, s. 328; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 23, 24 ve 89. Vakıf için ecr-i mislinden yüksek bir meblağla kiralama yapan müteveli, zararı tazminle sorumlu olur. bkz. el-Bağdadî, s. 331; Fetâvâ-yı Hindiyye, s. 55. Kudüs'te vakıf akarları ecr-i mislinden düşük fiyata vererek vakfa zarar veren mütevellinin şikayet edildiği hüküm için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 210/2.

²³⁶ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 85/3.

²³⁷ Behcetü'l Fetâvâ, s. 259, m. 1329; Bilmen, Kamus, C. 4, 357.

²³⁸ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1338, 1469; İbn Abidin, C. 9, s. 390; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 25; Ömer Hilmi Efendi, s. 109. Babasından intikal eden mukataalı vakıf arsa üzerinde tasarruf eden ve mukataa ücretini edada kusur etmeyen Kudüs'lü bir zımmi, arsayı elinden almakla kendisini tehdit eden mütevellinin müdahalesini durdurabilmek için önce fetva almış; sonrasında şikayet yoluna başvurmuştur. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (5): 79/1.

²³⁹ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 29 ve 89; Ömer Hilmi Efendi, s. 94.

²⁴⁰ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1333; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 29.

²⁴¹ İbn Abidin, C. 9, ss. 392, 393; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 29; Ömer Hilmi Efendi, s. 107.

Mütevellinin böyle bir durumda yaptığı kiralama veya istibdal işlemi de şer'i ahkâma aykırılık nedeniyle geçersiz sayılmıştır.²⁴² Aynı şekilde vakıfta ihtiyaç yok iken vakıf namına ödünç para alınması da şer'i hükümlere aykırı olduğundan,²⁴³ mütevellinin gerek yok iken ve hâkimin izni olmadan yaptığı istidane işlemi de bu kabildendir.

2.2.1.2. Vakfiyeye aykırılık

Vakfiye veya vakıf-nâme, vâkıfın vakfa dair şartlarını ve vakfın sarf ve idare bakımından işleyişini tanzim ettiği, kadı tarafından tescil edilmiş hukuki belgedir.²⁴⁴ Bir vakfiyeyi yedi kısma ayırmak mümkündür:²⁴⁵

- 1) Bir veya birçok kadının (kadı, hâkim, kadı-asker), hatta bazen sultanın tasdik yazıları, imzaları ve mühürler,
- 2) Vâkıfın hamd ve duâlarını ifade ettikten sonra, kendi dünya ve hayat anlayışını açıkladığı ve kurduğu vakfın gerekçesini vs. belirttiği giriş bölümü,
- 3) Vâkıf hakkındaki kişisel bilgiler,
- 4) Vakfın mal varlığının ve gelir kaynaklarının detaylı tasviri,
- 5) Vakfın gelir kaynaklarının işletilmesi, personele ödenecek ücretler ve vakıf gelirleriyle gerçekleştirilecek hizmetler ve ilgili diğer konularda vâkıfın tespit ettiği şartlar,
- 6) Eskilerin ve büyük İslâm hukukçularının görüşleri arasından, söz konusu vakıf kategorisine en elverişli görüşü seçen hâkimin hükmü,
- 7) Vakfiyede beyan edilmiş olan şartları bozacaklara karşı vâkıfın lanet cümleleri, tarih ve şâhitler.

Osmanlı toplumunun her tabakasından bireylerin vakıf kurduğu göz önüne alındığında, vakfiyelerden yola çıkarak toplumun ekonomik, sosyal ve zihinsel yapısını, vakıf kuran kişilerin hayatlarını ve hayır işleme saiklerini tahlil edebilecek olmamız, bu vesikaların ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle vakfiyeler, bizim bu çalışmada odaklanacağımız yönüyle hukuki belgeler olarak, meydana geldiği toplumun

²⁴² Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1062, 1080, 1090 ve 1093; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 387, m. 8, 10-11. Vakfeden tarafından istibdali şart kılınmamış bir vakıf, kendisinden tamamıyla istifade edilmeyecek bir hale gelip onu ıslah edecek bir gelirinin de bulunmaması durumu dışında, istibdal edilemez. bkz. İbn Abidin, C. 9, s. 299 ve 304; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 18; Ömer Hilmi Efendi, s. 80; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 147, 326 ve 327.

²⁴³ İbn Abidin, C. 9, s. 373; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 55; el-Bağdadî, s. 236; Yazır, s. 218; Ömer Hilmi Efendi, s. 98.

²⁴⁴ Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul: İdeal Kültür ve Yayıncılık, 2011, s. 1154.

²⁴⁵ Detaylı bilgi için bkz. Yediylidiz, 2003, ss. 4-5. Vakfiyeyi muhtelif sayılarda bölümlere ayıranlar olsa da içerik itibarıyla hepsi aşağı yukarı aynı başlıklara işaret etmektedir. bkz. Kütükoğlu, ss. 360-366; Tayyib Gökbilgin, **Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1977, ss. 92-93; Mehmet Şeker, **İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, ss. 99-100; Kazıcı, 1985 ss. 40-41; Döndüren, ss. 44-45; Hasan Basri Öcalan, "Dini-Sosyal-Ekonomik Kurumlar", ss. 501-505; Bir Medeniyetin İzdüşümü Olarak Vakıflar, ss. 61-71, Osman Ergin (haz.) **Fatih İmareti Vakfiyesi**, İstanbul: İstanbul Belediye Matbaası, 1945, s. 8; Köprülü, 2013, ss. 273-274. Örnek için bkz. Singer, 2004, s. 54.

yalnızca hukuki nizamına değil, içtimai ve kültürel yapısı ile değer yargılarına da râcîdir. Aynı zamanda bu belgeler, yalnızca sosyal ve siyasi tarihimize değil; dinî, iktisadi tarihimize, şehir tarihimize, kısacası medeniyetimizin hafızasının her koridoruna ışık tutan tarihî vesikalardır. Vakfiyeler, Köprülü'nün ifadesiyle daha ziyade askerî ve siyasi vakıaları, hükümdarların ve büyük ricalin hayat ve sergüzeştlerini anlatmakla iktifa eden kroniklerin sistematik bir surette ihmal ettikleri alelâde insanların, köylülerin, küçük sanat ve ticaret erbabının nasıl yaşadıklarını, yani cemiyetin hakiki bünyesini anlama imkanı sunmaktadır.²⁴⁶

Çalışmanın kapsamı bakımından ilgilendiğimiz husus vakfiyelerin *korunması gereken bir hukuki değer olma* özelliğidir. Vakfiyeler içeriklerine ilişkin delil teşkil etmekte olup, ihtilaf durumunda uygulaması olan vakfiye ile hükmolunur.²⁴⁷ Vakfiye hukuki anlamda vakıf tasarrufunun senet ve hücceti, vakıf tüzel kişiliğinin nizamnamesi, tüzüğüdür.²⁴⁸ Vakıf tüzüğü mahiyetinde olan vakfiyelerin en önemli kısmı ise, bu tüzüğün hükümleri niteliğinde olan vakfiyedeki şartlardır.²⁴⁹ Öyle ki vâkıf, hayrat ve akar olarak vakfa tahsis edilen taşınır ve taşınmaz bütün mülkleri, malların ve gelir kaynaklarının işletilme usûlünü, bu gelirlerin tahsis edileceği kişiler veya hizmetleri, vakıf dâhilinde çalışacak personelin isimlerini veya belirlenme usûlünü, niteliklerini ve ücretlerini, vakfa ait binaların bakım ve tamiri gibi hususları tafsilatlı bir şekilde belirlemektedir. Böylece vâkıf, vakfin ebediyete kadar amaçlarını gerçekleştirecek işlerliğe sahip olabilmesini sağlamak için, vakfin anayasasını ihdas etmiş olmaktadır. Ergin özetle, “*bugün bir devletin anayasası, bir hükümetin umumi muhasebe kanunu, bir cemiyetin veya şirketin statüsü ne ise bir vakfın vakfiyesinin de o olduğunu*” ifade etmektedir.²⁵⁰

Vakfiyenin hiyerarşik anlamda vakıf kurumunun anayasası olarak konumlandırılması, vakfiyeye aykırı hiçbir kural veya uygulamanın benimsenemeyecek ve vakfiyede yer alan hükümlerle zıtlık teşkil edecek her türlü fiilin bu kuruma müdahale anlamına gelecek olmasından kaynaklanmaktadır. İslam hukukunun genel prensipleri arasında bu kaide “*Şart-ı vâkıf, nass-ı şâri’ gibidir.*” şeklinde ifade edilmiştir.²⁵¹ Yani, vakfedenin şartları, vakıf hukuku özelinde, âyet ve hadis gibi kat’î ve bağlayıcıdır.

²⁴⁶ Köprülü, 2013, s. 184.

²⁴⁷ Bilmen, Kamus, C. 4, s. 351; Berki, Vakıflar, s. 83; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 165 ve 230.

²⁴⁸ Gökbilgin, s. 92.

²⁴⁹ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995, C. 2, s. 58.

²⁵⁰ Ergin, s. 8.

²⁵¹ İbn Abidin, C. 9, s. 250; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 339. Bu hüküm benzerliği delalet, mefhum ve amel yönündendir. bkz. Tertîbu’s-Sunuf, m. 8 ve 840; İbn Abidin, C. 9, s. 365.

Ömer Hilmi Efendi'nin ifadesi ile “bir vakf-ı sahîh-i lâzımın muvâfık-ı şer’i olan şürûatunu vâkıfı bile tebdil ve tağyîr edemez. Etmiş olsa sahîh ve mu’teber olmaz.”²⁵² Kesinleşen bir vakıf muamelesinin bina edildiği vakfiyedeki şartların, bazı istisnalar²⁵³ dışında, vâkıf tarafından dahi değiştirilmesi mümkün değildir. Özetle, sahîh bir vakıfta vâkıfın şer’i hükümlere mugayir olmayan şartlarına riayet zorunlu olup, bu kabilden şartlara muhalefet edecek tasarruflar caiz değildir.²⁵⁴ Hal böyle olunca vakıf şartlarına aykırı her türlü tasarrufun, vakfa müdahale olarak değerlendirilmesi icap etmektedir. Zira vakfın, gerçekleştirmek üzere kurulduğu amaca ilişkin iş ve hizmetlere dair esaslara muhalefet edilmekte, vakıf tüzel kişiliğinin kendisine karakter veren vakfiyeye uygun şekilde işlemesine engel olunmaktadır. Bu türden tasarruflarda bulunan kimse, çok sayıda örneğini inceleyeceğimiz üzere, tazminat sorumluluğunu yüklenmiş olacaktır. Ömer Nasuhi Bilmen’in ifadesiyle “Şart-ı vâkıfa muhalefet, zamânı müstelzimdir.”²⁵⁵ Yani, vakfedenin şartlarına aykırı tasarruflar, tazminat yükümlülüğünün doğmasını gerekli kılar.

Vakıf, kural olarak kişinin ancak kendi mülkiyetinde mevcut olan mal üzerinde gerçekleştirilebilen bir muameledir. Kişinin kendi malı üzerinde gerçekleştirdiği bu tasarrufa ilişkin koyduğu şartlara aykırı olan fiillerin, bu denli kat’î şekilde yasaklanmış olmasında İslam hukukunun özel mülkiyete atfettiği değer de önemli bir etkisi vardır. Zira vakıf kurucusu, söz konusu mal üzerindeki mülkiyet hakkından hayır işleme amacıyla feragat etmekte ve bu yöndeki iradesinin ebediyen hâkim olmasını arzu etmektedir; öyleyse bu amaca zarar verecek her türlü müdahaleyi hukuk düzeni doğrudan veya dolaylı şekilde yasaklamak ve devlet de engellemekle görevlidir. Öte yandan vakıf kurucuları da ebediyen hayra tahsis ettikleri malları ile kurdukları vakıfların iptal edilmesi, değiştirilmesi veya zarar görmesi ihtimallerinden duydukları endişe ve korkuyu, vakfiyelerde açıkça ortaya koymuş; bunu yapacak kimselere beddua ve lanetler okumuş ve bu tip müdahaleleri en baştan men etmek istemişlerdir.²⁵⁶

²⁵² Ömer Hilmi-İsmet Sungurbey, s. 62. Ayrıca bkz. Bilmen, Kamus, C. 4, s. 352.

²⁵³ Bu haller, şartların şer’i ahkâma aykırı olması, mahkeme kararı ile vakıf açısından ihtiyaç ve zaruret bulunması, vâkıfın vakfederken şartları değiştirme hakkını elinde tutmuş olması, kadı hükmüyle vakfın idaresine dair koşulların değiştirilmesi, gayrisahih vakıflarda devlet başkanının vakıfla ilgili şartları değiştirebilmesi şeklinde özetlenebilir. Detaylı bilgi için bkz. Hassâf, ss. 23-24; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 67; İbn Abidin, C. 9, s. 302; Akgündüz- Cin, C. 2, s. 58; Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2015, s. 151; Aydın, 2014, s. 246; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, ss. 266-269; Döndüren, ss. 50-51; Çilingir, ss. 101-107.

²⁵⁴ Bilmen, Kamus, s. 345 ve 353; Ömer Hilmi Efendi, s. 6; İbn Abidin, C. 9, s. 245, 250 ve 256; Ömer Hilmi Efendi, s. 47; Düздаğ, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, no: 309.

²⁵⁵ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 66.

²⁵⁶ “Bundan sonra vakfın bozulmasına ve eksiltilmesine imkân kalmamıştır. Değiştirilip tebdil edilmesi ihtimali yok olmuştur. “Kim onu işittikten sonra değiştirirse, bunun günahı değiştirenler üzerinedir. Allah şüphesiz işitir ve bilir. (Bakara/58) ve kim onu tağyir eder, değiştirirse Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun.” bkz. İbrahim Ateş (haz.), **Kanuni Sultan Süleyman’ın Su Vakfiyesi**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 33. “...malum şekil ve açıklanan usul üzere kesinleşen sahîh, lâzım, açık vakıf ve habs olup, bundan sonra bozulmasına ve

Örnekler üzerinden meseleyi netleştirmeye çalışalım. Vakıf kurucusu, vakfiyede vakfın gelirini (gallesini) belli bir cihete şart edecektir. Ve bir vakfın geliri hangi cihete şart edilmişse, ancak o cihet için sarf olunabilir. Vakıf kurucusu, vakfın gelirini veya vakıf görevlerini belli bir vasfa sahip olan kimselere şart ettiyse, o vasıf, istihkakın kaynağı olur ve o şarta sahip olmayanlar gallede veya söz konusu görevde hak sahibi olamazlar.²⁵⁷ Söz konusu sıfatlara sahip olmayan kimselerin vakıf gelirine veya görevlerine tasallut etmesi de vakfa müdahale teşkil eder.

Belli bir cihete şart edilmiş vakfın geliri, başka bir ciheti olan vakfa²⁵⁸ veya başka kişi veya gruplara²⁵⁹ harcanamaz. Vâkıf, vakfın gelirini belli bir evladına şart ettiyse diğer evlatları,²⁶⁰ erkek evlatlarına şart ettiyse kız evlatları,²⁶¹ kız evlatlarına şart etti ise erkek evlatları,²⁶² yalnızca sulbî evlatlarına şart ettiyse torunları²⁶³ bu gelirden faydalanamazlar. Müessesat-ı hayriyyeden olan vakıflar, fakirlere şart edilmiş ise zenginler bu vakıflardan yararlanamazlar.²⁶⁴

Yine vâkıf, vakfın gelirini fakir evlatlarına/akrabalarına şart ettiyse fakir olmayanları, bülüğ çağına gelmemiş olan evlatlarına şart ettiyse bülüğ çağına ermiş evlatları, belli bir beldede yaşayan evlatlarına şart ettiyse o beldede yaşamayan evlatları yahut ulemadan olan kimselere şart ettiyse ulemadan olmayan kimseler vakıftan yararlanamazlar.²⁶⁵ Vâkıf, vakfın gider fazlasını evladından mütevellî olanlara şart ettiyse, evlattan mütevellî olmayanlar bu parada hak iddia edemezler.²⁶⁶ Veya örneğin vâkıf, bir

tersine bir işlem yapılmasına imkan kalmadı; iptal edilmesi, bozulup düzensiz ve karışık hale getirilmesi ihtimal dışı oldu. Kim onu bildikten sonra değiştirirse Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun..." bkz. Mimar Sinan Vakfiyesi, VGMA, 576 (7/1), ss. 23-28 Aktaran: İbrahim Ateş, **Mimar Sinan Vakfı**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1990, ss. 59-88. "...anın gibi kadılar ve naibler ve sair ehl-i örften şart-ı vâkıfla amel etmeyip cebren ve kahren vakfın akçasına tecavüz murad ederler ise Allah'ın, meleklerin ve insanların laneti üzerlerinde olsun..." bkz. Rebi'u'l-ahir 1064, Göynük, Katip Mahmud Cud Vakfı, VGMA., Def. No: 581/2, 429/413; Def. No: 2229/188 Aktaran: Yüksel, s. 67. Başka örnekler için bkz. Kütükoğlu, ss. 365-366; İbrahim Ateş, "Vakfiyelerde Dua ve Beddualar", **Vakıflar Dergisi**, S. 17, 1983, ss. 34-54.

²⁵⁷ İbn Abidin, C. 9, s. 366; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 340, C. 5, s. 58, 70; Tertîbu's-Sunuf, m. 792-794, 797-798, 801-808.

²⁵⁸ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1052, 1075, 1076, 1077, 1105; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1248, 1358, 1399; Neticetü'l Fetâvâ, m. 747; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 352, m. 5, s. 405, m. 18; Fetâvâ-yı Hindiyye, s. 72; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 54; İbn Abidin, C. 9, s. 275; Ömer Hilmi Efendi, s. 96.

²⁵⁹ Fetâvâ-yı Hindiyye, s. 63; Ömer Hilmi Efendi, s. 105; Yazır, s. 221.

²⁶⁰ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1047; İbn Abidin, C. 9, s. 408.

²⁶¹ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1019; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 354, m. 16, s. 365, m. 7, 8; İbn Abidin, C. 9, s. 366; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 342 ve 361; Tertîbu's-Sunuf, m. 805.

²⁶² Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 993; Neticetü'l Fetâvâ, m. 615; İbn Abidin, C. 9, s. 404; Tertîbu's-Sunuf, m. 806.

²⁶³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 364, m. 3; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1050; İbn Abidin, C. 9, s. 406; Bilmen, C. 4, s. 340; Ömer Hilmi Efendi, s. 42; Tertîbu's-Sunuf, m. 624; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 60 ve 61.

²⁶⁴ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 14; Ömer Hilmi Efendi, s. 52; Yazır, ss. 111-113; Çilingir, ss. 145-150.

²⁶⁵ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 349, m. 2; İbn Abidin, C. 9, ss. 366, 386 ve 405; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 341 ve 380; Ömer Hilmi Efendi, s. 43; Tertîbu's-Sunuf, m. 782.

²⁶⁶ Neticetü'l Fetâvâ, m. 638.

muallimhanenin sükna hakkını, çocukları eğitmeye muktedir kimselere şart koşmuşsa, bu niteliğe sahip olmayan kimseler sükna hakkına müdahale edemezler.²⁶⁷

Vâkîf, vakfın gallesinden yararlanma hakkının devamını belli bir şartın varlığına bağlamış olabilir. Bu durumda, artık bu şartı sağlamayan kişilerin galleye müdahale etmesi de gayrimeşru hale gelecektir. Örneğin zevcesinin veya ümm-i veledin evlenmemesi şartına bağlı olarak tahsis edilen vakıf gallesine, evlenen kadının müdahalesinin men'i gerekir.²⁶⁸ Yahut evlatlarına bir beldeden çıkmamaları şartıyla vakfedilen bir vakfın gallesinden o beldeden çıkan evlatlar, geri dönseler dahi, bir şey almaya muktedir olamazlar.²⁶⁹

Vâkîf, vakfın gallesinden yahut vakfa ait akarlardan ne şekilde yararlanılacağına dair şartlar da belirlemiş olabilir. Örneğin vâkîf, yararlanmaya ilişkin bir sıra belirlediyse, henüz kendisine sıra gelmemiş olanlar veya hariçten kişi veya gruplar, bu sıraya müdahale edemezler.²⁷⁰ Aynı şekilde vâkîf, yararlanmaya ilişkin bir paylaşım oranı belirlediyse, bu orana mugayir şekilde bir paylaşım usûlü de belirlenemez.²⁷¹ Örneğin Kudüslü bir vakıf kurucusu, vakfının gallesini ölümünden sonra evlatlarına şart etmiş; ancak evlatlarından ölen olursa, onun evladının yalnız babalarının hissesine mutasarrıf olacağı şekilde bir paylaşım usûlü belirlemiştir. Babası ölen Seyyid Abdülhak, vâkîfın şartı üzere babasının hissesini almak istediğinde, diğer evlatlar kendi hisseleri ile kanaat etmeyip Seyyid Abdülhak'ın babasından kalan hisseyi de paylaşmak istemişlerdir. Seyyid Abdülhak çareyi Şeyhülislamdan fetva alarak bu haksız müdahaleyi durdurmak için şikayet yoluna başvurmakta bulmuştur.²⁷² Yine vakfa dair menfaatlerden yararlanma hakkına sahip birden fazla kişi varken içlerinden yalnız birisi söz konusu menfaatleri zorbalıkla tek başına zabt edemez.²⁷³ Etmesi durumunda diğer hak sahiplerinin hisselerine tekabül eden ücreti geri ödemekle yükümlü olur.²⁷⁴ Kudüs'te bulunan ve gallesi vâkîfın evladına eşit şekilde şart edilmiş vakfın gelirlerini tek başına zabt ederek hissesini isteyen diğer evlatlara hakkını

²⁶⁷ Neticetü'l Fetâvâ, m. 644.

²⁶⁸ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1013, 1046; Mebsût, C. 12, s. 82; İbn Abidin, C. 9, s. 386.

²⁶⁹ İbn Abidin, C. 9, s. 386; Tertîbu's-Sunuf, m. 803.

²⁷⁰ Hassâf, s. 29; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1246, 1248, 1250, 1257, 1272; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 369, m. 23-25, s. 353, m. 11, s. 355, m. 20, s. 366, m. 14; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 990, 1009, 1030, 1032, 1045, 1048; Neticetü'l Fetâvâ, m. 635, 652, 654, 659; Tertîbu's-Sunuf, m. 863; Çilingir, s. 153; Kudüs vakıflarında vuku bulan ve men'i emredilen sıraya müdahale örnekleri için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 34/1, (4): 105/3, (5): 90/2.

²⁷¹ Hassâf, s. 141; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1027, 1028; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 369, m. 25; Tertîbu's-Sunuf, m. 416.

²⁷² BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 29/3.

²⁷³ Neticetü'l Fetâvâ, m. 649, 656, 751, 763; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1028, 1049, 1150; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 366, m. 12, s. 368, m. 20, s. 370, m. 26, s. 371, m. 32; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1257, 1280; İbn Abidin, C. 9, s. 262; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 44. Kudüs'teki aile vakıflarında, evlatlardan bazılarının hissesiyle kanaat etmeyerek diğerlerinin hakkına müdahale etmesine ilişkin örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 41/2, (4): 29/3, (4): 34/1.

²⁷⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 370, m. 26, s. 371, m. 32; İbn Abidin, C. 9, s. 262, 267, 388-389; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 44.

vermeyen kişinin şikayet edilmesi üzerine, vakfiye uyarınca hareket edilmesine hükmedilmiştir.²⁷⁵

Vakıf taşınmazın sükna hakkının şart edildiği bir kimsenin hakkı, yalnızca vakıf akarın aynından bizzat yararlanmayı içerir, vakıf akar üzerinde tasarruf hakkı yoktur. Bu nedenle vâkıf bir kimseye vakıf menzilin süknasını şart etmiş ise, o kimse veya mütevellî o menzili başkasına kiralayamaz.²⁷⁶ Gallesini şart etmiş olması durumunda ise, gallesi meşruta olan kişiler vakıf menzilin sükna hakkı için mütevellîye müdahale edemezler.²⁷⁷

Kendisine belirli miktarda ürün veya mal şart kılınmış mutasarrıflar da, bu ürün veya malların satılıp parasının verilmesi için mütevellîyi zorlayamazlar.²⁷⁸ Yahut vâkıf, bazı kimselere zevaidi, yani vakfın belli masraflarına harcadıktan sonra vakıf gelirinden artan parayı şart ederse, bu kimseler vakıfta arta kalan para olmaması durumunda vakıf gelirinden para almak için mütevellîye müdahale edemezler.²⁷⁹ Nelerin rakabe edilip,²⁸⁰ nelerin edilmeyeceğini veya tamire ihtiyaç durumunda tamire harcanacak mâli kalemleri belirtmiş olan vâkıfın bu beyanlarına aykırı talepler de mütevellîye dayatılamaz.²⁸¹

Özetle; vâkıf tarafından yararlanma hakkı tanınmamış her türlü kişinin vakıftan yararlanmaya çalışması vakfa müdahale teşkil eder ve men'i caiz ve gerekli olur.²⁸² Haksız bir şekilde yahut hakkından fazlasından yararlanan kimselerin ise, bu yolla ele geçirdikleri miktarı iade ve/veya tazmin etmeleri gerekir.²⁸³ Yararlanılan şey bir vakıf akar ise, haksız bir şekilde o akardan yararlanmış olan kimsenin ecr-i misil ödemesi talep ve dava

²⁷⁵ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 41/2.

²⁷⁶ Hassâf, s. 64; el-Hidâye, C. 2, s. 929; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 358, m. 1-3, s. 359, m. 6; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1037, 1044; Neticetü'l Fetâvâ, m. 657; Şeyhülislam Ebussud Efendi, s. 62; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 28; Ömer Hilmi Efendi, s. 108; Tertîbu's-Sunuf, s. 850 ve 853. İçinde oturan vakıf akarın tamire muhtaç durumda olması, bunun istisnasıdır. Bu durumda da sükna hakkı sahibi kiraya veremez ancak mütevellî veya hakim kiraya verebilir. bkz. İbn Abidin, C. 9, s. 265, 286, 319, 326.

²⁷⁷ Hassâf, s. 64; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1007, 1040, 1063, 1083; Neticetü'l Fetâvâ, m. 625, 630; İbn Abidin, C. 9, s. 264, 319; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 29; Tertîbu's-Sunuf, m. 848.

²⁷⁸ Neticetü'l Fetâvâ, m. 705.

²⁷⁹ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1010; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 404, m. 17, s. 408, m. 10.

²⁸⁰ Rakabe etmek: Bir vakfın gallesini aslına ilhak etmek demektir. bkz. Bilmen, Kamus, C. 4, s. 287.

²⁸¹ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1133.

²⁸² Kudüs'te gallesi evlada şart edilmiş bir vakfa, evlatlar galleyi paylaşmak isterken daha önce vakfın mütevellisi olduğunu iddia ederek müdahale eden yabancı kimsenin müdahalesinin, vakıf şartlarına aykırı olduğundan men edilmesinin emredildiği hüküm için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (5): 127/1. Kudüs'te Hz. İbrahim Vakfı nâzır naibi ve oğluna vakfiye şartlarına uygun olarak tahsis edilmiş tayinata, dışardan kimselerin hukuka aykırı müdahale etmesi üzerine, şart-ı vâkıf mucibince mahallinde şer'le görülmesi için yazılan hüküm için bkz. BOA, A.DVNS.MSR.MHM (118): 260/1099.

²⁸³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 367, m. 16, s. 368 m. 20, s. 370, m. 26, s. 371, m. 34, s. 404, m. 14; Neticetü'l Fetâvâ, m. 639, 678, 679, 684; Behcetü'l Fetâvâ, m. 135; Fetâvâ-yı Hindiyeye, ss. 56-57; Ceride-i İlmiyye Fetvaları, s. 87; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1049, 1100; İbn Abidin, C. 9, s. 330; Mülteka'l-ebhur, C. 1-2, s. 404; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 44. Haseki Sultan vakıflarının mütevellî vekillerinin zimmete geçirdiği vakıf gelirlerinin iadesine ilişkin hüküm için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 4/2. Edhemiyeye Zaviyesi Vakfı gelirlerine el koyan bazı kimselerin aldıkları paranın tamamını iade etmelerinin emredildiği hüküm için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (5): 53/1. Benzer örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 144/1, (5): 96/3.

edilebilir.²⁸⁴ Öyle ki, gasp edilen şeyin vakıf mal olması durumunda, bu maldan yararlanılmamış olursa dahi gasp eden ecir mislini ödemek zorundadır.²⁸⁵

Tüm bu açıklamalara binaen şu noktayı da belirtmek gerekir ki; vakfeden kişi belli kişi veya grupları vakıfta hak sahibi kıldı ise, bu kimselerin hak, görev veya hisselerini yabancı şahıslara ivazlı veya ivazsız şekilde devretmeleri geçersiz olur.²⁸⁶ Zira böyle bir devir, vakfedenin rızası dışında bir kimseyi vakıfta hak sahibi kılarak vakıf şartına müdahale etmektir. Ancak ifade edildiği üzere, bir vakıfta hak sahipliğinin hukuki sebebini vâkıfın iradesi teşkil eder; bu iradeye aykırı olarak herhangi bir şekilde vakıfta hak iddia veya gasp edilmesi de vakfa müdahale hükmünde olur.

Vâkıf, müteveli başta olmak üzere vakıf görevlilerini atayabilir ve bu görevlilerin seçilme ve çalışma usûllerini belirleyebilir; vakıf görevlilerinde bulunmasını arzu ettiği nitelikleri ve alacakları ücretleri beyan edebilir. Yüksel'e göre vakıf kurucuları tesis ettikleri vakıflarında görevlendirdikleri kimselerde belirli nitelikleri aramakla, ebedi bir gaye için tesis ettikleri vakfın devamını teminat altına almak istemektedirler.²⁸⁷ Vâkıfların vakıf görevlilerine ilişkin şartları bu şekilde okunur ise, vakıftan vakıf şartlarına aykırı olarak görev ve ücret elde etmek için uğraşan kimselerin de, vakıf şartlarına aykırı olarak vakıf görevlilerini atayan veya azleden hâkim veya müteveli gibi yetkililerin de fiillerinin, vâkıfın ebediyen işlemesi için özel olarak tasarladığı bu hukuki kurumun esaslarına müdahale niteliği daha net anlaşılır.

Vâkıf tarafından veya vakfiyede belirtilen şartlara uygun olarak görevlendirilmemiş bir kimse, tevliye veya başka bir göreve müdahale edemez.²⁸⁸ Örneğin vâkıf, tevliyeti evlâdının eslah ve erşed olanına şart etmişse, bu niteliğe sahip olmayan evlatlar,²⁸⁹ erkek evladına şart etmişse kızları ve kızlarından olan evlatları²⁹⁰ göreve müdahale edemezler. Vakıf kurucusu görevlilerde belli bir aileye, tarikata, sınıfa veya bir belde ehline mensup

²⁸⁴ El-Bağdadî, ss. 326-327; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 371; Neticetü'l Fetâvâ, m. 729; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1334; İbn Abidin, C. 9, s. 261, 264, 287, 327-329, 357; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 37, 39; Tertîbu's-Sunuf, m. 849. Kudüs Sahratullahü'l Müşerrefe Vakfı müsakkafatından bir akarı haksız şekilde zabt eden Yahudiden ecr-i misil talep edildiğine, buna muvafık fetva alındığına dair hüküm için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (5): 16/1.

²⁸⁵ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 371; İbn Abidin, C. 9, s. 261, 264, 265, 287, 327-329, 357; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 44; Ömer Hilmi Efendi, ss. 111-112; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 37, 39; Araz, ss. 234-235.

²⁸⁶ İbn Abidin, C. 9, s. 356, 376; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 424, s. 15; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1278, Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1037, 1038, 1063; Tertîbu's-Sunuf, m. 404; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 60, 67. Vakfa dair bazı görevler için naib atanıp atanamamasına ilişkin tartışma için bkz. İbn Abidin, C. 9, ss. 347-350. 18. Yüzyıl Kudüs'ünde vakıf görevlerinin alınıp satılmasındaki artış ve bunun olumsuz sonuçlarına ilişkin geniş bilgi için bkz. Eroğlu Memiş, 2016, ss. 259-261.

²⁸⁷ Yüksel, s. 70.

²⁸⁸ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 369, m. 22, s. 355, m. 19, s. 391, m. 5; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1286, 1287, 1288; Neticetü'l Fetâvâ, m. 676, 745; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1025, 1043.

²⁸⁹ Bilmen, C. 4, s. 340; Ömer Hilmi Efendi, s. 86; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1022, 1039; İbn Abidin, C. 9, ss. 296, 356, 394; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 368, m. 19. Örnekler için bkz. KŞS, 230: 4, 202: 12, 264: 48.

²⁹⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 369, m. 22. Örnekler için bkz. KŞS, 262: 108-109, 218: 253, 232: 87.

olmak gibi özellikler bulunmasını şart etmiş ise, bu sınıfların dışındaki kimselere görevler tevcih olunamaz.²⁹¹

Yetkisiz bir şekilde vakıf görevini zabt eden kimse engellenerek görev hak sahibine tevdi edilir.²⁹² Vakfiyeye aykırı olarak vazife²⁹³ ihdas ve berat edilmesi durumunda ise, söz konusu kişi ücrete hak kazanamaz.²⁹⁴ Buna rağmen bu ücreti ödeyen mütevellî, tazminle yükümlü²⁹⁵ ve azle müstehak²⁹⁶ olur.

Vakıf kurucusu, görevlilere veya vakıftan yararlananlara ne kadar ücret ödeneceğini belirlemişse, bu kimseler söz konusu ücretten fazlası için vakfa müdahale edemeyecekleri gibi,²⁹⁷ mütevellî de geçerli bir sebep olmaksızın bu ücretleri ödemekten kaçınmaz.²⁹⁸ 1780 yılında Halilürrahman Vakfı'nda beratla kitabet görevini yürüten Şeyh Abdulgaffar, görevi hakkıyla yerine getirmesine rağmen kendisine ücret ödemeyen mütevellîyi şikayet etmiştir. Yapılan inceleme sonunda kitabet görevinin Şeyh Abdulgaffar'ın üzerinde olduğu teyit edilmiş ve bu göreve mutasarrıf olanlara eskiden beri ne şekilde ücret veriliyorsa, ona da o şekilde ücretinin verilmesi emredilmiştir.²⁹⁹

Vakfın bizzat atadığı veya vakfiyede belirtilen şartlara uygun olarak nasbolunan bir görevli, azlini mücib kılan bir hal söz konusu değil iken³⁰⁰ azledilip görev başkasına tevcih olunamaz.³⁰¹ Keza vâkıf, mütevellînin belli kimselerden, örneğin kendi evladından, olmasını şart kılmışsa, hâkim yabancı bir kimseyi mütevellî tayin edemez. Etse dahi bu görevlendirme geçerli olmaz.³⁰² Zira vakıf şartlarına aykırı olarak tayin edilen mütevellîlik

²⁹¹ Yazır, s. 182.

²⁹² Neticetü'l Fetâvâ, m. 641; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1390; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 407, m. 7.

²⁹³ Vakfın gelirinden (belli kimselere) tahsis edilmiş maaş. bkz. Tertîbu's-Sunuf, m. 115.

²⁹⁴ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1117; Neticetü'l Fetâvâ, m. 651, 649, 708, 732; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 407, m. 7, s. 409, m. 2-4, s. 410, m. 5, 7, 8; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1238, 1286, 1287, 1288, 1289, 1375, 1376, 1381; İbn Abidin, C. 9, s. 366; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 349, C. 5, s. 67, 71. Ayrıca bkz. VGMA, 814: 106/1 Aktaran: Eroğlu Memiş, 2016, s. 306.

²⁹⁵ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 81; Ömer Hilmi Efendi, s. 94.

²⁹⁶ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1290.

²⁹⁷ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 403, m. 13, s. 405, m. 19-21; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1119, 1121, 1125, 1136; Neticetü'l Fetâvâ, m. 691; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 175. Kudüs'te bulunan ve geliri vâkıfın evlatlarına şart edilmiş vakıfta, evlattan bazı kimselerin haklarını aldıkları halde fazla para talebiyle mütevellîyi taciz ettikleri olayda, vakıf şartlarına aykırı olarak gerçekleştirdikleri müdahalenin men'ine hükmedilmiştir. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 115/4.

²⁹⁸ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1008, 1110, 1112, 1113, 1123, 1137, 1139, 1140, 1141, 1142; Neticetü'l Fetâvâ, m. 689, 690, 694, 702, 704, 706; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 402, m. 8, s. 407, m. 6, s. 408, m. 8, s. 409, m. 1, s. 410, m. 6; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1281, 1372, 1510; Mebsût, C. 12, s. 56. Kudüs vakıflarında mütevellîlerin gerekçesiz bir şekilde ücret ödememeleri sebebiyle şikayet edildikleri örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 290/2, (3): 37/1, (4): 32/1.

²⁹⁹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 37/1.

³⁰⁰ Hıyaneti sabit olan bir vakıf görevlisinin ise azli vaciptir. Velez ki bu hain bizzat vâkıf olsun. bkz. Bilmen, Kamus, C. 5, s. 87, 88. Ayrıca bkz. İbn Abidin, C. 9, s. 290, 354; Ömer Hilmi Efendi, s. 89; Tertîbu's-Sunuf, m. 11, 30; Yazır, s. 171.

³⁰¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 372, m. 1, s. 374, m. 6, s. 375, m. 11; Ceride-i İlmiyye Fetvaları, s. 92; İbn Abidin, C. 9, s. 297, 370, 372; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 88; Ömer Hilmi Efendi, s. 90; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 298.

³⁰² İbn Abidin, C. 9, s. 354.

sahih olmaz.³⁰³ Mütevellî tayin etme salahiyeti olmayan kimsenin³⁰⁴ mütevellî tayin etmesi de geçerli olmayacaktır.³⁰⁵

Kadı ve dahi vâkıf, tevliye ile ilişkin şartları değiştirme yetkisini elinde tutmamışsa, vakfiye ile belirlenmiş görev ve görevlilere sebepsiz müdahale hakkına sahip değildir.³⁰⁶ Zira bir vakfın vakıf olduğuna dair hüküm verildikten sonra vakfedenin o vakıfta muteber olan bir şartı değiştirmesi, o şart yerleştikten sonra onu tahsis etmesi caiz değildir.³⁰⁷

Önemli olan vakıf kurucusunun gerçek iradesine ulaşmak olduğundan, vakfiyeyi yazan kâtibin herhangi bir hususu yanlış veya eksik yazmasına itibar olunmaz.³⁰⁸ Yine aynı amaca binaen, vakfiyede bulunan zıt içerikli iki şart söz konusu olduğunda, ikincisinin ilkini nesh ettiği farz edilerek hareket edilir.³⁰⁹ Vakfedenin serd ettiği şartların hakkıyla uygulanabilmesi, doğru anlaşılmasına bağlı olduğundan, vâkıfın iradesini tespit etmek için mefhum-ı muvafakat ve mefhum-ı muhalif gibi hukuki yorum yöntemlerinin kullanılması, vakıf hukukunda geçerlidir.³¹⁰

Herhangi bir konuya dair vakıf kurucusunun iradesi, vakfiyede açık bir şekilde belirtilmemişse, vakıf kurucusunun varsayılan iradesine ve vakfın menfaatlerine en uygun olacak şekilde hareket edilir. Bu şekilde hareket edilmesi durumunda, kazanılan hakların verilmemesi için vakıf kurucusunun iradesine aykırılığın gerekçe gösterilmesi ise, bu durumun kötüye kullanımını teşkil eder. Örneğin vakfiyesinde mütevellî seçimine dair bir şey belirtilmemiş bir vakfa, hâkimin usulüne uygun mütevellî ataması ve mezkûr mütevellînin görevini ifa etmesi durumunda, vâkıfın şartlarına aykırılık öne sürülerek hak ettiği ücreti almasına engel olunamaz.³¹¹ Aynı şekilde mütevellî de, vakfın ihtiyacına binaen

³⁰³ İbn Abidin, C. 9, s. 356.

³⁰⁴ Mütevellî tayin etme yetkisi önce vâkıfa, sonra hâkime aittir. Aynı zamanda muayyen ve sayıları belli kimselere yapılmış bir vakıfta bu kimseler veya mescid vakfında mescidin cemaati de ittifakla mütevellî tayin ederse geçerli olur. bkz. İbn Abidin, C. 9, ss. 350-351.

³⁰⁵ İbn Abidin, C. 9, s. 353.

³⁰⁶ Ebu Yusuf'a göre vâkıf, şart koşmamış olsa dahi mütevellîyi azletmeye yetkilidir. İmam Muhammed'e göre vâkıfın dahi, şart etmemişse, fakirlerin vekili olan mütevellîye müdahale etme hakkı yoktur. bkz. İbn Abidin, C. 9, s. 356, Behcetü'l Fetâvâ, m. 1241, 1318, 1319, 1389, Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 351, m. 2, 3, 4, Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1017, 1021, 1024, Fetâvâ Kadıhan, C. 3, s. 282, Bilmen, Kamus, C. 5, s. 88, Tertîbu's-Sunuf, m. 8.

³⁰⁷ Vâkıfın vakıf şartlarını değiştirebilmesine dair tafsilatlı bilgi için bkz. İbn Abidin, C. 9, s. 399; Bilmen, Kamus, C. 4, ss. 352-353; Berki, Vakıflar, s. 87; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, ss. 266-269; Karaman, 2003, s. 274; Çizakça, ss. 28-29; Magda Ismail Abdel Mohsin, "Legal Framework of the Institution of Waqf", ss. 6-8.

³⁰⁸ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1015; Behcetü'l Fetâvâ, m. 655; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 355, m. 19, s. 356, m. 22; Fetâvâ-yı Hindiyîye, s. 22; İbn Abidin, C. 9, s. 365; Ömer Hilmi Efendi, s. 50; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 350; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 165 ve 234; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 273.

³⁰⁹ Hassâf, s. 23; İbn Abidin, C. 9, ss. 377-378; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 343; Ömer Hilmi Efendi, s. 50; Tertîbu's-Sunuf, m. 16; Berki, Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi, s. 13; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 272.

³¹⁰ İbn Abidin, C. 9, ss. 365-366; Bilmen, Kamus, C. 4, ss. 339-340; Tertîbu's-Sunuf, m. 12-25, 772; ; Ali Himmet Berki, "Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi", **Vakıflar Dergisi**, S. 7, (1968), s. 14; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 280.

³¹¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 406, m. 2. Benzer örnekler için ayrıca bkz. age., s. 407, m. 5, s. 408, m. 8.

hâkimin tayin ettiği bir görevliye, vâkıfın şartlarına aykırı olduğu iddiasıyla ücret ödememezlik yapamaz.³¹²

Vakıfların işletilmesi hususunda da vâkıfın şartlarına muhalefet edilemez. Örneğin para vakıflarında, vâkıf bir ribh oranı belirlemiş ise, müteveli bu oranı dikkate almayarak parayı işletemez.³¹³ Vâkıf paranın nemalandırılması için üçüncü şahıslara verilmesinde bazı şartlar, örneğin rehin veya kefalet alınması, paranın şahitler huzurunda verilmesi yahut belli bir ribh oranıyla verilmesi, belirlemişse, bu şartlara aykırı olarak para işletilemez. İşletilirse vakfın bu suretle uğradığı bir zarar olması durumunda, işletenden tazmin edilir.³¹⁴

Vakıf akarların kiraya verilmesi hususunda da vakfedenin şartlarına riayet edilir. Vâkıf, vakıf akarın kiraya verilmemesini şart koşmuş ise, yapılan kira muamelesi bâtıl olur ve işlem yapan mütevellinin azli gerekir.³¹⁵ Vakıf akarda vâkıfın şartına aykırı olarak icareteyn veya mukataa muamelesi de yapılamaz; yapılırsa geçerli olmaz.³¹⁶ Kiralama müddeti, kural olarak vâkıfın belirlediği müddeti aşamaz.³¹⁷ Kudüs'te vâkıfının bir seneden daha uzun süreyle kiralanmasını yasakladığı vakıf taşınmazları hem ecr-i mislinden aşağı bir fiyata hem de icareteyn ile kiralayan önceki müteveli, halefi olan müteveli tarafından 1749 yılında şikayet edilmiştir.³¹⁸

Aynı şekilde vakıf adına borçlanma (istidâne) işleminde de vakfedenin şartı nazar-ı itibara alınır. Vâkıf, vakıf namına ödünç para veya mal alınmasını şart koşmamış ise, müteveli zaruri durumlar dışında³¹⁹ vakıf namına borçlanamaz.³²⁰ Vâkıf vakfın istibdaline dair bir şart dermeyeran etmemiş ise, zaruri olmadıkça vakfın istibdali de caiz olmaz.³²¹

2.2.1.3. Amel-i Kadime Aykırılık

Vakfiyeler, kurucu iradesini ortaya koyduğu vakfa dair çok detaylı şartlar içeriyor ve bazen yüzlerce sayfayı bulan bir hacme³²² erişiyor olsalar da, hayatın akışı içerisinde

³¹² Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 410, m. 6; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 191, 199.

³¹³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 390, m. 2; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 143.

³¹⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 392, m. 3-6, s. 396, m. 16; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 49, 80; Ömer Hilmi Efendi, s. 94; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, ss. 271-272, 277-279. Bu şartları ihtiva eden vakfiye örnekleri için bkz. Yüksel, s. 86.

³¹⁵ Bilmen, Kamus, C. 4, s. 345, C. 5, s. 23; Tertîbu's-Sunuf, m. 843.

³¹⁶ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 18; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1475; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 359, m. 7.

³¹⁷ Mülteka'l-ebhur, C. 1-2, s. 403; İbn Abidin, C. 9, ss. 319-320; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 18 ve 23; Ömer Hilmi Efendi, s. 79; Döndüren, s. 60, 251. İlgili fetva örnekleri için bkz. Bedir, ss. 213-214.

³¹⁸ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 210/2.

³¹⁹ Tamir ihtiyacı başta olmak üzere zaruri durumlara dair detaylı bilgi için bkz. İbn Abidin, C. 9, s. 373.

³²⁰ İbn Abidin, C. 9, s. 373, 393; Bilmen, Kamus, C. 5, ss. 55-56; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 151, 313.

³²¹ İbn Abidin, C. 9, s. 299; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 355; Ömer Hilmi Efendi, s. 115; Yazır, s. 206. Kadıhan'a göre şart konulmamışsa zarurî olsa da caiz olmaz. bkz. Fetâvâ Kadıhan, C. 3, s. 307.

³²² Vakfiyelerin uzunluğu bir ilâ dört yüz sayfa arasında değişmektedir. Mesela 1178/1764 tarihli olup 3. Mustafa'ya ait bir vakfiye (VGMA=Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kasa no: 187) tam 329 sayfa ihtiva etmektedir. bkz. Yediyıldız, 2003,

atılması gereken tüm adımları öngörmesi ve düzenlemesi mümkün değildir. Yine vakıf kurucusunun, vakfın işletilmesine dair bütün detaylara dair iradesini bildirmesi, vakfın rüknu veya sıhhat şartı olmadığından,³²³ bu tarz şartların tamamının zikredilmesi tercih edilmeden pekâlâ vakıf kurulmuş olabilir. Son olarak, mevcut bir vakfın vakfiyesi hiç oluşturulmamış yahut çeşitli sebeplerle sonradan yitirilmiş olabilir. Vakıf hukukunda asıl olan, vakfın menfaatini gözeterek sürekliliğini sağlamak olduğundan, vakıf kurucusunun iradesinin tespit edilemediği hususlarda bir pratik geliştirilmesi zorunlu olacaktır.

İşte vâkıfın şartlarının tespit edilemediği durumlarda, vakfiyenin mevcut şartlarına aykırılık teşkil etmeyecek şekilde, uygulaması uzun süredir devam eden ve bu şekilde kurallaşan tasarruflar *amel-i kadim* adı altında anılmaktadır. Fetvalarda ve arşiv belgelerinde bu ve benzeri isimlerle rastladığımız bu müessese ile, oluşum ve geçerlilik esaslarının uyum içinde olduğu göz önüne alınırsa, vakıf hukuku pratiğine özgü bir örf ve adet sisteminin işaret edildiğini ve bazı kaynaklarda³²⁴ teamül olarak da zikredildiğini görürüz. Bu noktada *amel-i kadimin* şer’i hükümlere de zorunlu olarak uygun olması gerektiği açıktır. Zira örf ve âdetin, nassa muaraza edemeyeceği³²⁵ bilinmektedir.

Vakıfla ilgili bir hususta vakıf kurucusunun şartları bilinemediği takdirde, önceki mütevelliler kadimden beri o hususta ne şekilde hareket ediyorlarsa o şekilde hareket etmek vacip olup, *amel-i kadimin* hilafına hareket etmek caiz olmaz.³²⁶ İslam hukukunun genel prensiplerinden olup Mecelle’de de yer alan “*Kadîm kıdemi üzere terk olunur.*” kaidesi, vakıfların işleyişinde benimsenen *amel-i kadimin* hukuki dokunulmazlığına doğrudan işaret etmektedir. *Amel-i kadim* öyle önemlidir ki; bir vakıfla ilgili vakfiyedeki şartlar ile Defter-i Hakanî kayıtlarının birbirinden farklı içeriğe sahip olması durumunda, *amel-i kadim* hangisindeki kayıtlar ile uyuyor ise o kayıtlar muteber kabul edilir.³²⁷

Sözgelimi, vakıf şartları bilinmeyen bir vakfın galleşi öteden beri belli bir cihete sarf olunuyorsa, bu uygulamanın değiştirilerek gallenin farklı bir cihete harcanmak

s. 4. 216 sayfa uzunluğundaki Kanunî vakfiyesi için bkz. Yasin Yılmaz, **Kanuni Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi**, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008, ss. 367-584. Ayrıca bkz. **Haseki Hürrem Sultan Kudüs Vakfiyesi**, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017.

³²³ Bilmen, C. 4, ss. 316-317; Ömer Hilmi Efendi, ss. 17-27.

³²⁴ Yazır, s. 173.

³²⁵ Mebsût, C. 12, s. 80; İbn Abidin, C. 9, s. 379.

³²⁶ Bilmen, C. 4, s. 350; Ömer Hilmi Efendi, ss. 48-49; Tertîbu’s-Sunuf, m. 397.

³²⁷ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1042; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 354, m. 15; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 351; Ömer Hilmi Efendi, s. 49; Berki, Vakıflar, s. 83; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 273; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 165 ve 230.

istenmesi amel-i kadime aykırılık kabilinden vakfa müdahale teşkil eder.³²⁸ Örneğin vakfiyesi malum olmayan ancak gallesi kadimden beri bir cihete sarf olunagelen bir vakfın mütevellisinin, vakfiyeyi bilmediği gerekçesiyle veya sebepsiz olarak bu kadim uygulamayı değiştirmesine müsaade verilmemiştir.³²⁹ Yine şartları bilinmeyen bir vakıfta bazı hak sahiplerinin önceden beri belli bir cihete tayin edilmiş vazifelerini almakta olduğu, ancak vakfın hâlihazırdaki mütevellisinin bu uygulamayı “vakfın lisanından şahitlerle sabit olmadığı” gerekçesiyle değiştirmeye teşebbüs ettiği bir durumda Şeyhülislam, mütevellinin kadim uygulamayı değiştiremeyeceğini ifade etmiştir.³³⁰ Yahut öteden beri vâkıfın erkek veya kız tüm evlatlarının yararlanmakta olduğu gelirleri, bir noktadan sonra vâkıfın sadece erkek evlatlarına sarf etmeye başlayıp kız evlatları mahrum bırakmaya hiçbir müteveli muktedir değildir.³³¹ Vakıf mallara dair menfaatlerin veya vakıf görevlerinin üzerinde hak iddiası olan kişiler, kadim ameli değiştirecek bir uygulama talebiyle dava açsalar dahi, iddiaları dinlenmez.³³²

Vakfiyesi mevcut olmayan kadim bir vakıfta, galleden veya akarlardan kimin, ne şekilde yararlanacağına ilişkin bir amel-i kadim mevcut ise, herhangi bir kimsenin vâkıfın iradesinin bu vecih üzere olduğunun ispatını istemesi, ispatlanamaması durumunda mevcut uygulamaya müdahale edeceğini söylemesi şeklinde müdahaleler sıklıkla fetvalara konu olmuştur.³³³ Ancak amel-i kadimin hukuki varlık ve geçerliliğinin temeli olan şey, onun kıdemidir. Tespit edilmesi gereken nokta da bu olup kıdemi tespit edilen bir uygulama, vâkıfın iradesinin teyidinde gerek kalmadan, tebdil ve tağyir edilemeyeceği hukuki koruma alanına dâhil olacaktır. Öyle ki; vâkıfın “neslen ba’de neslin” evladını mutasarrıf kıldığı bir vakıfta, bölgede “neslen ba’de neslin” ifadesinden “batnen ba’de batnin” anlamının anlaşıldığı ve seksen-doksan sene bu şekilde uygulandığı bir durumda, vâkıfın ikinci batında mevcut olan evlatlarının yararlanmanın “neslen ba’de neslin” olması gerektiği iddiasıyla müdahale etmeleri kabul edilmemiştir. Ancak bu olayda amel-i kadimin muhafazasına ilişkin asıl ilgi çekici olan, bölge kadısının da vakıf şartının artık “neslen ba’de neslin” anlamı üzere uygulanmasına hükmetmesi durumunda, bu hükmün geçerli olmayacağı yönünde fetva verilmesidir.³³⁴ Benzer bir örnek, belli bir hizmet karşılığı kadimden beri

³²⁸ Vakfın gelirinin sarf edileceği yerler ve gelirinde hissesi olanlara ne kadar verileceği bilinmese, o vakfın mütevellilerinin eski zamandan beri nasıl muamele ettiklerine ve geliri kimlere sarf ettiklerine bakılır ve aynı muameleye devam edilir. bkz. İbn Abidin, C. 9, s. 337; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 350; Ömer Hilmi Efendi, s. 49.

³²⁹ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1018; Neticetü’l Fetâvâ, m. 643; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 241.

³³⁰ Behcetü’l Fetâvâ, m. 1235.

³³¹ Behcetü’l Fetâvâ, m. 1234.

³³² Neticetü’l Fetâvâ, m. 623.

³³³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 353, m. 12, s. 354, m. 14, 16, s. 389, m. 15; Behcetü’l Fetâvâ, m. 1239; Neticetü’l Fetâvâ, m. 597, 614, 623, 642, 645, 659, 742; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 999, 1020, 1142, 1147; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 93.

³³⁴ Neticetü’l Fetâvâ, m. 597-598; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 999-1000.

vakıftan belli bir ücret alınması söz konusu iken, mütevellinin bu hizmeti hâlihazırda gören kişinin beratında farklı miktarda ücret yazdığı için alageldiği ücreti değil, beratındaki miktarı vermekte direktmesi ile ortaya çıkmış; ancak söz konusu berata amel-i kadim karşısında itibar edilmeyeceği yönünde fetva verilmiştir.³³⁵ Mevcut ve uygulanmakta olan bir kadim amelin, hâkim tarafından veya beratla dahi değiştirilememesi, amel-i kadimin hukuki kuvvetini görmek bakımından oldukça önemlidir.

Başka bir örnek, vakfiyede vakıf görevlilerinin ücretlerinin belli bir para birimi üzerinden belirlenmesi durumunda söz konusu olmuştur. Vakfiyede belli bir para birimi üzerinden ödenmesi belirtilen vazife, zamanın şartlarına göre yorum yapılarak uzun süreden beri yazılandan farklı bir para birimi üzerinden verilegelmiş ise müteveli bu uygulamayı değiştirecek bir yorum yaparak ödeme düzenini değiştiremeyeceği gibi,³³⁶ hak sahipleri de böyle bir değişiklikte diretemez.³³⁷ Yine bir vakıf görevlisinin kadîmden beri ödenen ücrete kanaat etmeyip fazlasını almaya çalışması da kabul edilmemiştir.³³⁸

Vakfiyesi bulunmayan bir yerin vakıf olup olmadığı,³³⁹ evkaf-ı sahihaden olup olmadığı³⁴⁰ yahut hangi vakfa ait olduğu³⁴¹ hususlarında da kadim amel nazar-ı itibara alınır ve kadimden beri bir vakfa ait olduğu tespit edilen yere müdahale edilemez.

2.2.2. Fiil Unsuru

Vakfa müdahalenin fiil unsurunu, müdahalenin vakfın hangi unsuruna yöneldiği noktasında ayrıma tâbi tutarak incelemek konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Vakfın mal varlığına yönelen müdahale fiillerinin, kimi zaman hırsızlık gibi bir suçun kanuni unsurlarını taşımakta olduğunu; çoğu zaman ise gasp veya itlaf gibi haksız fiilleri oluşturan unsurlardan teşekkül ettiğini görürüz. Örneğin vakıf gayrimenkulü haksız yere zabt ve işgal etmek³⁴²

³³⁵ Neticetü'l Fetâvâ, m. 707.

³³⁶ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1227, 1237; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 350.

³³⁷ Neticetü'l Fetâvâ, m. 698.

³³⁸ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1240.

³³⁹ Akgündüz, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, s. 316; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 370. Kudüs'te Haseki Sultan Vakfı'na bağlı bir köyün gelirlerini, zeamet ve tımar köylerine dâhil olduğunu iddia ederek gasp eden zâim ve sipahiler ile vakıf mütevellisinin karşı karşıya geldiği davada, söz konusu köylerin uzun süreden beri vakfa bağlı olduğu tarafsız kimselerin şahitliği ile ispat edilince, zâim ve sipahilerin müdahalelerinin men'ine hüküm verilmiştir. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 184/2.

³⁴⁰ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 6.

³⁴¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 389, m. 15.

³⁴² Kudüs vakıflarında vuku bulan ve müdahalesi emredilen vakıf taşınmazın gaspı şeklindeki müdahale örnekleri için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 51/2, (2): 50/1, (2): 161/4, (4): 35/2, (4): 62/2, (4): 143/3, (5): 96/3.

gasp fiiline vücut verirken, vakıf mallara zarar vererek kısmen veya tamamen ziyana sebep olmak³⁴³ itlaf fiilini oluşturur.

Ancak çoğu zaman, vakfa müdahale teşkil eden fiillerin, unsurları net bir şekilde belirlenmiş ve sık karşılaşılan haksız fiillerden olmadığını görürüz. Özellikle vakıf görevlisinin görevine veya vakfın işleyişine yönelik müdahaleleri bu çerçeveye dâhil etmek zordur. Haksız fiil, “*hukuk düzeninin izin vermediği ve hoş karşılamadığı zarar verici eylem veya davranış*” olarak tanımlanmaktadır.³⁴⁴ Göreve ve salt işleyişe yönelik müdahalelerde ise zararın niteliği standart haksız fiillerden farklıdır. Göreve müdahalede fiilin icrası, hiçbir maddi zarara sebep olmasa dahi, vakıf görevlisinin görevinin hukuk çerçevesinde yerine getirilmesine engel olunması ile tamamlanmaktadır. Nitekim söz konusu görevde hak sahibi olmayan bir kimsenin meşru görevliye müdahale etmesi, çoğu durumda vakfın maddi zararına sebep olmaz; vakıf görevlilerinin vakıfla ilgili sorumluluklarını yerine getirmelerini engellediği veya zorlaştırdığı için hukuk düzeni bakımından haksızlık teşkil eder.

Vakfın salt işleyişine yönelmiş müdahalelerde de çoğu zaman vakfın uğradığı maddi bir zarar tespit edilmez. Ancak bu durumlarda müdahale fiili, vakfın şer’i hükümler, vakfiye şartları veya kadim uygulama tarafından belirlenmiş şekilde işlemesine engel olduğu için zararlı kabul edilir ve men’i zaruri hale gelir. Örneğin mütevellinin vakıfta hak sahibi kılınmış kimselere hukuken geçersiz gerekçelerle galleden ödeme yapmaması³⁴⁵ şeklinde gerçekleştirilen fiilin vakfı maddi zarara uğratmadığı açıktır; ancak vakfın, vâkıfın iradesine uygun şekilde işlemesine engel olunması ile müdahale fiili tamamlanmış olur.

Vakfa müdahalenin birçok fiil tipini içine alan ve hukukun daha çok pratik sahasını ilgilendiren bir olgu olduğunu ve bize bu fiili inceleme imkanı veren bilgi kaynaklarının fıkıh kitapları veya kanunnamelerden çok somut olaylara binaen hüküm inşa edilen fetva mecmuaları ve ahkâm-ı şikayet defterleri olduğunu belirtmiş idik. Bu nedenle vakfa müdahalenin fiil unsurunu somut örnekler üzerinden “Müdahale Şekilleri” başlığı altında daha etraflı bir şekilde inceleyeceğiz.

³⁴³ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 41/3, (1): 49/2, (1): 51/2, (2): 166/1, (2): 161/4, (3): 64/3, (3): 121/3, (3): 147/3, (3): 156/2, (4): 70/1, (4): 149/2, (4): 152/2, (4): 152/6, (4): 163/1, (5): 11/1, (5): 16/1, (5): 20/1, (5): 96/3.

³⁴⁴ Turgut Akıntürk ve Derya Ateş Karaman, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler Özel Borç İlişkileri**, İstanbul: Beta Yayınları, 2014, s. 87.

³⁴⁵ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1008, 1110, 1112, 1113, 1123, 1137, 1139, 1140, 1141, 1142; Neticetü’l Fetâvâ, m. 689, 690, 694, 702, 704, 706; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 402, m. 8, s. 407, m. 6, s. 408, m. 8, s. 409, m. 1, s. 410, m. 6; Behcetü’l Fetâvâ, m. 1281, 1372, 1510; Mebsût, C. 12, s. 56; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 173. Kudüs vakıflarında mütevellilerin hukuken geçersiz gerekçelerle ücret ödememeleri sebebiyle şikayet edildikleri örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 290/2, (3): 37/1, (4): 32/1.

Fiil (eylem) sözlük anlamıyla olumlu bir davranış, bir şey yapmayı ifade etse de; hukukta daha geniş bir anlam taşımakta; bazen olumsuz bir tutumu (yapmamayı) da kapsamaktadır.³⁴⁶ İslam hukukunda ihmalî suçun bilinmediği yönünde iddialar olsa da, yükümlülüğün ihlali, İslam hukukunda ihmalî suç anlamına gelir ve ihmal eden sorumlu tutulur.³⁴⁷ Bu bölümde vakfa müdahale fiilinin, icraî fiille olduğu kadar ihmalî fiille de gerçekleştirilebileceğini ortaya koymak amaçlanmaktadır.

2.2.2.1. İcraî (Müspet) Hareket ile Müdahale

İcraî hareket hukuka aykırı fiilin meydana gelmesinin asıl şeklidir. Suç hukukunda yer alan suçların büyük bir çoğunluğu da icraî/müspet hareketli suçlardır.³⁴⁸ Haksız fiiller için de aynı durum geçerlidir. Bu bağlamda konumuz bakımından ihmalî hareketin unsur ve sınırlarını belirleyerek örneklendirmek, geri kalan fiillerin de icraî hareketle gerçekleştirildiğini kabul etmek daha etkin bir yol olacaktır. Örneğin mütevellinin vakıf gelirini kendi ihtiyaçlarına harcaması³⁴⁹ doğrudan ve icraî hareketle vakfa müdahale iken, vakıf parasını vakıf şartlarına uygun olarak işletme görevini yerine getirmeyerek vakfı zarara uğratması³⁵⁰ ihmalî hareketle müdahaledir.

2.2.2.2. İhmalî (Menfi) Hareket ile Müdahale

İhmalî davranış, hukuk normlarıyla (emredici davranış normları) kişiye belli bir icraî davranışta bulunma yükümlülüğünün yüklendiği hallerde, kişinin bu yükümlülüğü yerine getirmemesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu yükümlülüğün yerine getirilmemesi, normun korumak istediği hukuki değer ihlali anlamını taşımakta ve dolayısıyla haksızlık oluşturmaktadır.³⁵¹ İhmalî harekete hukuk-dışılık niteliği kazandıran unsurların tespitinde garantör sıfatının varlığı önem taşımaktadır. Garantörlük, hareketsiz kalan bir kimseyi bir neticeden dolayı hukuken sorumlu tutmaya müsaade eden “yakın ilişki”ye denilmektedir.³⁵² Başka bir deyişle garantörlük; belli bir icrai davranışta bulunma, neticeyi önleme

³⁴⁶ M. K. Oğuzman ve M. Turgut Öz, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, İstanbul: Vedat Kitapçılık, C. 2, 2014, s. 13.

³⁴⁷ Mustafa Avcı, **Osmanlı Ceza Hukuku**, Konya: Mimoza Yayınları, 2014, ss. 55-56.

³⁴⁸ Abdulkâdir Üdeh, **Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza Hukuku**, Ali Şafak (çev.), İstanbul: Kayihan Yayınları, 2012, C. 1, s. 116, no: 57.

³⁴⁹ Neticetü'l Fetâvâ, m. 639, 678, 679; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1350; Fetâvâ-ı Ali Efendi, s. 367, m. 16, s. 391, m. 4, s. 404, m. 14, s. 420, m. 9; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1103, 1114; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 49. Konuyla ilgili Kudüs'te şikayete konu olan örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 4/2; BOA, A.DVNS.MSR.MHM (117): 146/642.

³⁵⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 397, m. 21, s. 398, m. 25; Neticetü'l Fetâvâ, m. 674; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 50; Ömer Hilmi Efendi, s. 102; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1103. Ayrıca bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 174/3, (2): 154/2.

³⁵¹ Mahmut Koca ve İlhan Üzülmüş, **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**, Ankara: Seçkin Yayınları, 2014, s. 363; İzzet Özgenç, **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**, Ankara: Seçkin Yayınları, 2012, ss. 215-217.

³⁵² Hakan Hakeri, **Ceza Hukukunda İhmal Kavramı ve İhmali Suçların Çeşitleri**, Ankara: Seçkin, 2003, s. 113.

yükümlülüğüdür.³⁵³ Bir yükümlülüğü yerine getirme sorumluluğunu üstlenerek garantör sıfatını alan kişi, salt bu yükümlülüğü yerine getirmediği için haksız fiilin yahut suçun faili isnadına layık görülmektedir. Türk Ceza Kanunu'na göre garantörlük sıfatı üç şeyden doğmaktadır: kanuni düzenleme, sözleşme ve ön gelen tehlikeli eylem.

İslam hukukunda da kişi eğer bir mükellefiyete tâbi ise ve kaçındığı/ terk ettiği davranışla bu mükellefiyete aykırı davranıyor ise, menfi hareket sebebiyle sorumluluk söz konusu olur. İslam hukukuna göre, bu mükellefiyeti doğuran şeyler; hukuk kuralları, örf ve adet ve genel hayat tecrübeleri olup, bunlardan birine göre kaçınmaması gereken bir hareketten kaçınan kişi hukuken sorumludur.³⁵⁴ Özetle yükümlülüğün doğması için, söz konusu yükümlülüğün “şer'an veya örfen” emredilmiş olması gerekmektedir; ki bu kayıt, üstü kapalı olarak hem kanunların hem de sözleşmelerin muktezasını içine almaktadır.³⁵⁵ Bu hususta kapsam bakımından iki hukuk sistemi tamamen uyuşum içindedir.³⁵⁶

Bu kapsamda vakıf hukukunda ihmalî/menfi hareketle müdahale eyleminin ortaya çıkması için, eylemi gerçekleştiren kişinin yine şer'i hükümler, vakıf şartları veya amel-i kadim tarafından bir vazifeye muhatap kılınmış kişilerden olması gerekmektedir. Yani vakıf hukuku çerçevesinde garantör/mükellef sıfatını haiz bir failin varlığı aranmaktadır. Bu kişi başta mütevellî olmak üzere vakıf görevlilerinden birisi veya hâkim olabileceği gibi, örneğin vakfiye veya sözleşme ile vakıf bünyesinde herhangi bir haktan yararlanma hakkına mukabil bir yükümlülüğe tâbi kılınmış kişiler de olabilir.

Vakfiyede özel olarak şart edilmemiş olsa dahi, şer'i hükümler gereği vakfın işleyişinin ve verimliliğinin devamını sağlayacak tasarrufların yerine getirilmesi, mütevellînin başat yükümlülüğüdür. Bir vakfın gelir getiren akarları tamire muhtaç halde ise mütevellînin en önemli işi onları onarmak ve gelir getirecek durumda yaşamalarını sağlamaktır.³⁵⁷ Bu nedenle, örneğin vakfa ait bir akar harap olmuş ve tamiri zaruri hale gelmiş ise, mütevellînin tamir işlemini öncelemesi ve vakfın gelirlerini de öncelikle bu yönde harcaması gerekir.³⁵⁸ Hal böyle iken mütevellînin durumu görmezden gelerek tamire muhtaç akarı tamir ettirmemesi ve gelirleri de başka yönde harcaması, yapmakla yükümlü

³⁵³ Özgenç, s. 218.

³⁵⁴ Üdeh, ss. 117-118, no: 59.

³⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. M. R. Telkenaroğlu, **İslam Hukukunda İhmalî Suçlar**, Konya: Hüner Yayınevi, 2014, ss. 27-28.

³⁵⁶ Üdeh, C. 1, s. 118, no: 61.

³⁵⁷ Zeylaî, s. 327; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 399, m. 26; Mebsût, C. 12, s. 55; el-Hidâye, C. 2, s. 928; İbn Abidin, C. 9, s. 283.

³⁵⁸ el-İhtiyâr, s. 320; İbn Abidin, C. 9, s. 283; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 51; Ömer Hilmi Efendi, s. 113; Yazır, s. 220; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 150; Makdisi, s. 119; Bursalı, s. 44.

olduğu görevi kasten ihmal etmek yoluyla vakfa zarar vermesi anlamına gelecektir.³⁵⁹ Başka bir ifadeyle mütevellinin tamire ihtiyacı olan bir vakfı tamir ettirmemesi de hıyanettir ve azlini gerektirir.³⁶⁰ Örneğin 1760 yılında Kudüs'te Salhane Mahallesi sakinlerinden Seyyid Musa, mülk evinin yanında olan vakıf mektebin son derece harap olmuş vaziyette olduğunu, öyle ki; yıkılacağından korkarak bitişindeki evlerinde oturamadıklarını, vakfın yıkılmak üzere olan kısımlarının tamiri için mütevellilerini defalarca uyardıklarını ve mütevellilerin hiçbir şekilde kulak asmadığını bildirerek şikayette bulunmuştur.³⁶¹

Mütevellinin yönetimindeki vakıf mallar emanet hükmündedir. Bu nedenle mütevellinin kastı ve kusuru olmaksızın bu mallara zarar gelirse tazmin etmesi gerekmez. Ancak mütevellinin görevini ihmali söz konusu olursa yed-i emanet (kasıt, kusur ve ihmal olmadıkça sorumlu olmayacak şekilde zilyet olma) yed-i zamana (tazminat sorumluluğu ile zilyet olma) dönüşür.³⁶² Örneğin vakıf malı muhafaza görevini ihmal ederek vakfın zarar görmesine sebep olan müteveli de, bu zararı tazminle yükümlü olacaktır.³⁶³ Yine vakfın gallesi kendisine emanet iken, hak sahiplerine vazifelerini dağıtma görevini ihmal ederse ve bu süreçte galle zayi olursa, müteveli zararı karşılamak mecburiyetindedir.³⁶⁴

Başka bir örnekte mütevellinin, kaimmakamı olarak görevlendirdiği kişinin vakfa hıyanet ettiği sabit olmasına rağmen bu kişiyi görevden almadığı için, görevlendirdiği kişinin vakıf mahsulünden yüksek meblağlarda parayı zimmetine geçirdiği ifade edilmiştir. Şeyhülislamın cevabı, hıyaneti şer'le sabit olduktan sonra böyle bir kişinin vakıf mala müdahale etmesine izin veren mütevellinin zarardan sorumlu olacağı yönünde olmuştur.³⁶⁵

Aynı şekilde hâkimin yükümlülüğü de yetkileri kapsamında vakıf için en faydalı olanı derhal yapmasıdır. Bu sebeple, örneğin herhangi bir sebeple mütevellisiz kalan vakfa derhal müteveli atamakla yükümlü olup; bu yükümlülüğünü ihmal ederek vakfı işlemez, gallesini de zayi olacak şekilde bırakması hukuka aykırıdır.³⁶⁶ Yine hâkimin vakfın muhasebesini belli periyotlarla denetleme yükümlülüğü vardır. Bu yükümlülüğü ihmal etmesi vakfı fiilî müdahalelere açık hale getirecek ve çeşitli zararlara uğratacaktır. Örneğin

³⁵⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 398, m. 24; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1343, 1350; el-Bağdadî, s. 326; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, ss. 144-145, 272, 29. Örnek için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 49/2, (2): 154/2.

³⁶⁰ İbn Abidin, C. 9, s. 286, 294. Detaylı bilgi için bkz. Bursalı, s. 65 vd.

³⁶¹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 154/2. Kudüs Şer'iyye sicillerine yansıyan bir hükümde de, vakfın harap hale gelmiş taşınmazının mahalle sakinlerinin şikayetine konu olduğunu ve yapılan keşif sonrasında istibdaline karar verildiğini görüyoruz. KŞS, 201:39.

³⁶² Bilmen, Kamus, C. 5, s. 83.

³⁶³ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 81; Düzdağ, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, no: 319.

³⁶⁴ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 83.

³⁶⁵ Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, s. 315; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 272.

³⁶⁶ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 72; Ömer Hilmi Efendi, s. 85. Hâkimlerin vakıfları verimli kılma görevlerini ihmal etmelerinin kaçınılmaz bir sona dönüştüğüne dair bir yorum için bkz. Gibb and Bowen, s. 177.

hâkimin vakfa hıyaneti sabit olan mütevellinin azlini ihmal etmesi, sorumluluğunu doğuracaktır.³⁶⁷

Para vakıflarında mütevellinin, vakfa ait nakit parayı vâkıfın belirlediği usulde işletmesi gerekmektedir.³⁶⁸ Para vakfının işleyişinin devamlılığı, mütevellinin en önemli görevi olan nakit parayı nemalandırma yükümlülüğünün yerine getirilmesine bağlıdır. Örneğin vâkıf, para vakfının gelirini belli bir hizmete şart etmişse, mütevellinin vakıf sermayeyi ribh ile nemalandırarak gelirini bu hizmete harcaması gerekir. Müteveli bu görevini ihmal ederse vakıf sermayesi tükenir ve vakıf maddi zarara uğrar. Oluşan zarardan, ihmali ile bu zarara sebebiyet veren müteveli sorumlu olacaktır.³⁶⁹ Neticede maddi zarar oluşmasa dahi, bu görevini ihmal etmesi mütevellinin azlini gerektirir.³⁷⁰

Özetle; bu gibi durumlarda yükümlü kişinin, vakfın olması gereken işleyişine engel olmak suretiyle vakfa müdahale ettiğinin kabulü gerekir. Görevini ihmal ederek vakfı zarara uğratan kişi, bu zararı tazminle yükümlü olup, zararın tazmini talep ve dava edilebilir.³⁷¹ Ayrıca görevini yerine getirmekte ihmal gösteren görevlinin azledilmesi gerekir.³⁷² 18. yüzyıl Kudüs'ünde, Müslümanların üçüncü haremî sayılan Mescid-i Aksa görevlilerinin dahi görevlerini mazeretsiz ihmal etmeleri, sicillere konu olmuştur.³⁷³

2.2.3. Kasıt Unsuru

Çalışmamızın konusunu vakfa müdahale fiilleri oluşturmaktadır. Vakfa müdahale fiili, vakıf hukuku normlarına aykırılık teşkil eden bir fiilin icrâ ya da ihmâlî şekilde ve bilerek ve isteyerek gerçekleştirilmesi ile tamamlanmakta; zarar neticesi aranmamaktadır.³⁷⁴ Vakıyalarda çoklukla gördüğümüz gibi, müdahale fiili mağduru hukuki çarelere başvurmaya yöneltecek bir tasallut veya tecavüz unsuru içerse de henüz bir maddi zarara yol açmamış olabilir. Yine müdahilin amacı maddi zarar vermek değil; vakfa ilişkin bazı ayrıcalıkları veya görevleri elde etmek de olabilir. Keza vakfa zarar vermeyi amaçlamayan bir kimse de, müdahale teşkil eden bir davranışın icrası veya ihmali ile netice olarak vakfı zarara uğratmış

³⁶⁷ İbn Abidin, C. 9, s. 293.

³⁶⁸ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 397; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 143; Tahsin Özcan, **Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları**, İstanbul: Türkiye Finans Katılım Bankası Kültür Yayınları, No:2, 2010, s. 111.

³⁶⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 397, m. 21, s. 398, m. 25; Neticetü'l Fetâvâ, m. 674; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 50, 66; Ömer Hilmi Efendi, s. 102; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 290, 292.

³⁷⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 397, m. 19, 20; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 50; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 289.

³⁷¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 398, m. 24, 25; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 81; Ömer Hilmi Efendi, s. 94.

³⁷² Bilmen, Kamus, C. 5, s. 61, 89; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 397, m. 19-20, s. 424, m. 12; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1398; Ömer Hilmi Efendi, s. 91, 106; Yazır, s. 171. Kudüs'te görevini ihmal ederek reayanın perişan olmasına sebep olan Sultan Selim Evkafı mütevellisinin değiştirilmesine dair bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 67/4.

³⁷³ KŞS, 256:123.

³⁷⁴ Bu alanda maddi zararın varlığı, tazminat taleplerinin incelenmesinde olmazsa olmaz bir önemi haizdir.

olabilir. Dolayısıyla zarar kastı olmaksızın gerçekleştirilen bir müdahalede zarar sonucu doğabileceği gibi, zarar kast edilerek yapılan bir müdahalede de henüz bir zarar doğmamış olabilir. Bu nedenle müdahale eden kişide aradığımız kasıt, zarar kastı değil; salt müdahale teşkil eden fiili gerçekleştirme kastıdır. Bu kasıt ise vakfın mal varlığına, vakıf görevlilerinin görevine veya vakfın işleyişine yönelmiş bir fiili, doğrudan veya dolaylı olarak, icraî veya ihmâlî hareketle ama bilerek ve isteyerek meydana getirmekten ibarettir. Özetlemek gerekirse; hukuka aykırı bir fiili bilerek ve isteyerek gerçekleştirmek veya özen yükümlülüğünü bilerek ve isteyerek ihmal etmek anlamına geldiğinden; hukuka aykırılık, fiile ilişkin kasıt ve kural olarak kusur unsurlarını içeren, ancak zorunlu olarak zarara yönelik kastı içermeyen *teaddi* kavramı ile vakfa müdahale fiilinin manevi unsurunu belirlemek isabetli olacaktır.³⁷⁵

Söz konusu kastın hukuka aykırı bir fiile yönelmiş olması zorunludur; aksi takdirde müdahale kastının varlığından söz edilemez. Örneğin mütevellî vakıf malları emanet alan kişi konumunda olduğundan, mütevellînin elinde bulunan bir vakıf mal, kendisinin kusuru bulunmadan zayi olsa zararı tazmin etmesi gerekmez.³⁷⁶ Bir para vakfının mütevellîsi, vakfın herhangi bir şartına aykırılık olmaksızın, vakıf parasını muhafaza ederken bu para çalınsa, mütevellî zarardan sorumlu tutulamaz.³⁷⁷ Yahut bir para vakfının mütevellîsi, belli bir mekanda muhafazası şart edilmemiş vakıf parasını kendi evinde yahut bir mahzende muhafaza ederken söz konusu ev veya mahzen yanarak para zayi olsa, mütevellî tazminle yükümlü tutulamaz.³⁷⁸ Yine bir para vakfının mütevellîsi, vakıf şartlarına aykırılık oluşturmayacak şekilde, bazı kimselere ödünç olarak belli miktarlarda muamele ile para verse, ancak müflis olarak vefat etme yahut kaçma, kayıplara karışma gibi sebeplerle bu parayı tahsil edemese, tahsilat yapamamış olması nedeniyle kusurlu ve sorumlu tutulamaz.³⁷⁹

Mütevellî kendisini tayin eden makamın vekili olduğundan, kendisine tanınan ve vakfiyedeki şartlar çerçevesinde kalan her türlü tasarrufta bulunabilir ve bu tasarruflarından

³⁷⁵ Teaddi kavramının içeriğine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal Yerlikaya, “Hanefî Borçlar Hukuku Literatüründe Teaddî Kavramının Anlam Çerçevesi: Teaddî-Hukuka Aykırılık-Kusur İlişkisi Bağlamında Bir İnceleme”, **Diyanet İlmî Dergi**, C. 53, S. 3, (Temmuz-Ağustos-Eylül, 2017), ss. 25-41.

³⁷⁶ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 394, s. 12, s. 419, m. 8; İbn Abidin, C. 9, s. 384; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 82; Yazır, s. 170; Akgündüz, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, s. 318; Yerlikaya, s. 41.

³⁷⁷ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 399, m. 27; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1101. Cebinin topladığı parayı kast ve taksiri olmadan zayi etmesi durumunda sorumlu tutulmayacağına dair bkz. m. 1097.

³⁷⁸ **Fetâvâ-yı Tosyevî**, Osman B. Muhammed, vrk 91 a., 92 b. Aktaran: İsmail Kurt, **Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996, s. 120; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1095, 1096.

³⁷⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 393, m. 7, s. 394, m. 11-12, s. 395, m. 13-15, s. 399, m. 30; Fetâvâ-yı Tosyevi, vrk 91 a., 92 b.; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1065; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 81; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, ss. 281-285.

dolayı sorumlu tutulamaz.³⁸⁰ Başka bir deyişle, şer'i hükümlerin cevaz verdiği hususlarda tazminat söz konusu olmaz.³⁸¹ Örneğin para vakfı kurucusunun nukûdun akarla tebdilini şart etmesi durumunda, şart edildiği şekilde akar satın alan müteveli, bu akarın yanması durumunda sorumlu tutulmaz.³⁸² Aynı şekilde vakfın mütevellisinin usulüne uygun olarak hâkim onayıyla vakıf işlerini görmek için vekalet verdiği kişinin vakfın parasını ele geçirip kendi işlerine harcaması ve müflis olarak vefat etmesi durumunda, bu kişiye vekalet veren müteveli sorumlu tutulmamıştır.³⁸³

Örneklerde görüldüğü gibi, müdahale kastının oluşabilmesi için kastın hukuka aykırı bir fiile yönelmesi ayırt edici niteliktedir. Bu hukuka aykırılık da, kişinin uymakla yükümlü olduğu norma kasten aykırı davranması sonucu ortaya çıkmaktadır. Örneklerde mütevelliler zikredilen fiilleri kasten işlemişler ve neticesinde zarar doğmuştur. Ancak söz konusu kasıt şer'i hükümlere veya vakıf şartlarına aykırı fiillere değil; bilakis bunlara uygun şekilde görevin ifasına yönelmiştir. Bu nedenle denilebilir ki; vakfa zarar veren bir fiilden failinin sorumlu tutulmasının ölçütü, bu fiilin vakıf hukuku normlarına aykırı olması ve failin bu fiili (neticesini değil) bilerek ve isteyerek gerçekleştirmesidir.

Söz gelimi yukarıdaki gibi bir para vakfının mütevellisi, yine bazı kimselere ödünç para verse, ancak bu işlemi vakfiyede belirtilen şartlara muhalefet ederek gerçekleştirse, sırf bu sebepten ortaya çıkan zararın tazmini ile sorumlu olacaktır.³⁸⁴ Örneğin vakıf kurucusu, muamele yapılırken borca karşı kuvvetli rehin alınmasını şart kılmış iken müteveli borcu karşılamayacak miktarda rehni kabul eder ve sonrasında borcun kalanını tahsil edemezse, kalan borçtan sorumlu tutulur.³⁸⁵ Veya usulüne uygun şekilde vekâlet veren müteveli, vekilin verdiği zarardan sorumlu tutulamaz iken; vekâlet verdiği kişi güvenilir bir kimse olmamasına rağmen görevi ona tevdi eden müteveli, zararı tazminle yükümlü olur.³⁸⁶

Zarar kastı bulunmaksızın vakfiyeye veya şer'i hükümlere aykırı olarak gerçekleştirilen bütün müdahale fiilleri de bu kapsama dâhildir. Örneğin vakfın gelirlerinin tahsil edilememesine sebep olacak fiilleri kasten işlemek de vakfa müdahalenin kasıt unsurunun oluşması bakımından yeterlidir. Vakıf gayrimenkulün kiracısının veya gelirleri vakfa tahsis edilmiş köyde ikamet eden çiftçinin gerekli ödemeleri yapmaması, hukuka

³⁸⁰ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 83; el-Bağdadî, s. 324; Ömer Hilmi Efendi, s. 93.

³⁸¹ MAA, m. 91.

³⁸² Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1107.

³⁸³ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1349; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 82. Benzer örnekler için bkz. Behcetü'l Fetâvâ, m. 1349; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1104.

³⁸⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, m. 3-6; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1094; Bilmen, Kamus, C. 5, ss. 80-81; Ekinci, 2008, s. 417.

³⁸⁵ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 396, m. 16,17; Ömer Hilmi Efendi, s. 94; Döndüren, s. 241.

³⁸⁶ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 82; Ömer Hilmi Efendi, s. 93.

aykırı bir fiile yönelen iradenin varlığı sebebiyle vakfa müdahaledir; ancak bu kimselerde zarar kastı aranmaz, ki çoğunlukla zaten bulunmamakta olur.

2.3. Müdahaleyi Meşru Kılan Haller

Vakfa müdahale fiilinin hukuka aykırılık unsurunun ne şekilde oluşacağını ayrıntılı bir şekilde incelemiştik. Bu başlık altında inceleyeceğimiz durumlar esasında hukuka aykırılığı ortadan kaldıran sebepler olmakla beraber, vakfa müdahale fiilinin bir bütün olarak daha kolay anlaşılmasını temin maksadıyla tüm unsurlar incelendikten sonra ele alınması uygun görülmüştür.

Hukuka aykırılık, bir fiilin suç veya haksız fiil oluşturması bakımından bulunması gereken en önemli unsurlardan birisidir. Ancak bazı durumlarda fiil, kendisini suç veya haksız fiil kılan kanuni tanıma uygun olmasına rağmen, bu fiili hukuka uygun hale getiren sebep/ler mevcuttur. Hukuka uygunluk sebeplerinin varlığı, fiilin hukuka aykırılığını önler ve fiili tüm hukuk düzeni bakımından hukuka uygun hale getirir.³⁸⁷ Mecelle’de bu kaide, “*Şer’i hukukun cevaz verdiği hususta tazminat söz konusu olmaz.*” şeklinde ifade edilmiştir.³⁸⁸ Vakıf hukuku çerçevesinde de, müdahale kapsamına girmesi gereken bir fiili hukuka uygun hale getiren şer’i hükümler mevcuttur.

2.3.1. Vakfın geçerli olmadığı durumlar

Geçerli olarak kurulmuş ve teslim ile tescili tamamlanmış bir vakfa müdahale etmenin mümkün olmadığını belirtmiş idik. Ancak vakfın geçerli olarak kurulmasını engelleyen bir sebep söz konusu ise, sahih bir vakfın varlığından söz edemeyeceğimizden, müdahale etmek hukuka uygun hale gelebilir.

Vakfın şartlarının şer’i hükümlere aykırı olması durumu bunun ilk örneğidir. Vakıflarda vâkıfın şer’i hükümlere uygun olan şartları geçerli olup bu şartlara riayet etmek gerekmektedir. Ancak bu şartlar, vakfın mahiyetine etki edecek ve hükmüne muhalif olacak bir hukuka aykırılık taşıyor ise, vakfın geçerliliğine engel olacaktır. Örneğin vâkıfın ilerde herhangi bir sebeple vakıf malın satılmasını, bağışlanmasını, ölümünden sonra mirasçılara dönmesini şart etmesi durumunda, vakıf geçerli olmaz ve sıhhat üzere kurulamamış böyle

³⁸⁷ Koca ve Üzülmüş, s. 252, 254; Oğuzman ve Öz, C. 2, s. 22.

³⁸⁸ MAA, m. 91.

bir vakfa müdahale hukuka uygun olur.³⁸⁹ Vakfin mahiyetine etki eden ve hükmüne muhalif olan nitelikte olmayan fakat şer'i hükümlere aykırı olan şartlar ise vakfin sıhhatine engel olmaz; vakıf değil, söz konusu şartlar geçersiz olur ve aşağıda inceleyeceğimiz üzere vakfin yararı gerektirdiğinde bu şartlara müdahale edilir.

Vakfin rükünlerinden/unsurlarından birisinde, daha önce zikretmiş olduğumuz şartlardan birisinin bulunmaması da vakfı geçersiz hale getirecektir. Örneğin vakfedilen malın mütekavvim bir mal olmaması, vakfin hür iradeyle veya vakıf niyetine işaret eden sözlerle kurulmamış olması, vakfin kurbet kastını ortaya koymayacak bir şekilde, örneğin sadece zenginler için, kurulması gibi durumlarda vakıf kurma işlemi geçersiz olduğundan müdahale de meşru olacaktır. Söz konusu şartlara dair geniş bilgi ilgili başlıkta ele alınmıştır; biz burada uygulamada öne çıkan bazı örnekleri ortaya koymakla yetineceğiz. Hassâf'ın Ahkâm-ı Evkâf isimli eserinde de, rükünlerindeki eksiklikler nedeniyle geçersiz olan vakıflar birçok örnek ile ele alınmış; bu tarz vakıfların mülkiyetten çıkmayacağı ve vakıf kurucusu ölürse vakfedilen malın mirasçılara geçeceği belirtilmiştir.³⁹⁰

Vakfin, kişilerin özel mülkiyetine geçmeden vakfedenin mülkiyetinden ebediyyen çıkması gerekir. Bu nedenle vakfedilen malın sonu olmayan bir cihete bağlanması şarttır.³⁹¹ Vakfin zamanla kayıtlanması, satış işleminde olduğu gibi, vakfı geçersiz kılar. Böyle bir vakıf kurma iradesi sahih bir vakıf kurma sonucu doğurmayacağından, bu vakfa müdahale meşru olur.³⁹² Bir kimsenin başka bir kimsenin zimmetinde olan para veya taşınırları vakfetmesi de sahih olmaz.³⁹³ Bu nedenle mirasçılarının vâkıfın ölümü durumunda, söz konusu para veya mala müdahalesi hukuka uygun hale gelir.³⁹⁴ Gasp edilen malın vakfı da geçersiz olup, gasp edilen malın sahibi vakfedilmiş olan malı geri alabilir.³⁹⁵

Başka bir örnek, vakfedenin köle olması durumudur. Köle, tasarruf ehliyeti olmadığından mevlasının izni olmaksızın vakıf kurma işlemini gerçekleştiremez. Bu nedenle efendisi kölenin vakfetmiş olduğu mala, mülkiyet üzere sahip olmak için müdahale edebilir.³⁹⁶ 1745 yılında Kudüs'te Seyyid Mustafa isimli kimsenin, kölesinin kendisinden izinsiz vakfettiği bahçeyi, kölesinin ölümünden sonra mülkiyet üzere zabt etmesine engel

³⁸⁹ Hassâf, s. 21, 159; Zeylâî, s. 329; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 969; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 337, m. 22, s. 338, m. 23; İbn Abidin, C. 9, s. 245, 248; Akgündüz, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, s. 317, 320, 321; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 33; Berki, Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi, s. 13.

³⁹⁰ Hassâf, ss. 125-130.

³⁹¹ el- Hidâye, C. 2, s. 925; İbn Abidin, C. 9, s. 248, 261-263.

³⁹² İbn Abidin, C. 9, s. 261.

³⁹³ Bilmen, Kamus, C. 4, s. 313.

³⁹⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 346, m. 3; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 979.

³⁹⁵ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 346, m. 5/1; Bilmen, Kamus, C. 4, ss. 314-315.

³⁹⁶ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 347, m. 4-5; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 100.

olan kimselerin müdahalesinin men'ine karar verilmiştir.³⁹⁷ Benzer durum âkil bâliğ olmayan kimsenin vakıf kurmasında da geçerlidir. Âkil bâliğ olmak, vakıf tasarrufunu yapabilmek için bir geçerlilik şartı olduğundan³⁹⁸ böyle bir kimsenin kurduğu vakfa ait malları, mirasçıları terekeye dâhil edebilir.³⁹⁹

Bunun dışında somut olayda bulunan çeşitli özel sebepler nedeniyle vakfın kısmen veya tamamen geçersiz olması da söz konusu olabilir. Örneğin vâkıfın alacaklılarının, vakfı iptal ettirip vakıf mallarını kismet-i guremâya⁴⁰⁰ dâhil etmek istemeleri vakfa müdahaledir. Ancak borçları terekesinden fazla olan bir kimse ölüm hastalığı esnasında vakıf kurdu ise, vefatından sonra alacaklıları bu vakfı iptal ettirip söz konusu malları kismet-i guremâya dâhil ettirebilirler.⁴⁰¹ Çünkü borçlu bir kimsenin ölüm hastalığında alacaklılarının haklarına zarar verecek tasarrufları geçerli olmaz.⁴⁰² Borçları terekesinden fazla olarak vefat eden bir kimsenin mirasçılarının da, terekeden bir akarı borçluların izni olmadan vakfetmeleri geçersiz sayılmış ve borçluların bu akara müdahale etmeleri meşru görülmüştür.⁴⁰³

Aynı şekilde borçlu olan bir kimse sıhhatinde de olsa malını alacaklılarından kaçırmak için evladına vakfederse, alacaklılar bu vakfı hâkime iptal ettirebilirler.⁴⁰⁴ Zaten Ebussuud Efendi'nin 950/1543 tarihli arzı üzerine hâkimler, borçluların vakıflarını tescil etmekten men olunmuştur. Ancak buna rağmen borçlunun vakfı tescil edilirse, alacaklılar hâkime başvurarak borca yetecek miktarda vakıf malı sattırıp alacaklarını tahsil edebilirler.⁴⁰⁵ Vâkıfın mirasçılarının da vakfı iptal ettirip terekeye dâhil etmek istemesi vakfa müdahale teşkil eder. Ancak eğer vâkıf ölüm hastalığında vakfettiye, vakıf hükmü terekenin üçte birinden fazlasında geçerli olmaz.⁴⁰⁶ Bu nedenle vâkıfın mirasçılarının, vakfedilen mallardan terekenin üçte birini aşan kısmına müdahalesi hukuka uygun olur.

³⁹⁷ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 87/2.

³⁹⁸ İbn Abidin, C. 9, s. 245; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 242, 244, 311; Ömer Hilmi Efendi, s. 19.

³⁹⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 346, m. 4/1.

⁴⁰⁰ Kismet-i Guremâ: Borca batmış müflis birinin elindeki malın, alacaklılarına borçları nisbetinde taksim edilmesidir. bkz. Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 308; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, ss. 264-265.

⁴⁰¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 345, m. 1; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 325; Ömer Hilmi Efendi, s. 29; Hatemi, 1969, s. 92.

⁴⁰² Bilmen, Kamus, C. 4, s. 325; Ömer Hilmi Efendi, s. 29; Hatemi, 1969, s. 93; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 187.

⁴⁰³ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 977.

⁴⁰⁴ İbn Abidin, C. 9, s. 313; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 333; Düzdağ, Şeyhülislam Ebussud Efendi Fetvaları, no: 301; Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Ma'rûzat, no: 41.

⁴⁰⁵ İbn Abidin, C. 9, s. 246; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 333; Ömer Hilmi Efendi, s. 35; Hüseyin Hüsnü, s. 6; Tertîbu's-Sunuf, m. 585; Berki, Vakıflar, ss. 77-78; Hatemi, 1969, s. 93.

⁴⁰⁶ Hassâf, s. 111; Zeylâî, s. 326; Fetâvâ Kadîhan, C. 3, s. 278; Mebsût, C. 12, s. 65; Fetâvâ-i Hindîyye, s. 38; el-Hidâye, C. 2, s. 924; İbn Abidin, C. 9, s. 255, 312; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 326; Ömer Hilmi Efendi, s. 31; el-Bağdadî, s. 325; Tertîbu's-Sunuf, m. 531; Yazır, s. 73; Akgündüz, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, s. 314.

2.3.2. Vakfın bağlayıcı olmadığı durumlar

Teslim ve tescili gerçekleştirilmemiş bir vakıf, vakfın lüzûmu için bunları şart olarak gören görüşe göre, geçerli olsa da bağlayıcı olmayacaktır. Öyleyse teslim ve tescil edilmemiş bir vakıf söz konusu olduğunda vâkıfın vakıftan dönmesi ve söz konusu malı mülkiyet üzere zabt etmesi meşru olur.⁴⁰⁷ Hal böyle iken vâkıfın ölmesi durumunda, mirasçılarının da hâkim onayı ile vakfı iptal ettirerek terekeye dâhil edebilecekleri ifade edilmiştir.⁴⁰⁸ Aynı şekilde alacaklılar da, vâkıfın borçlarının terekesini aşması durumunda teslim ve tescili yapılmamış bir vakfı feshettirebilirler.⁴⁰⁹ Başka bir örnek, yetkisiz temsilcinin yaptığı vakıf kurma işlemidir. Böyle bir vakıf kurma işlemi de vâkıf için bağlayıcı olmaz ve feshetme imkanı olur.⁴¹⁰

Vakfın geçerli veya bağlayıcı olmadığı durumlarda, zaten hukuken kuruluşu tamamlanmamış, başka bir deyişle hukukun vakıf olarak tanımadığı bir yapıdan bahsedeceğimiz için saydığımız durumlarda teorik anlamda bir müdahale olmadığı düşünülebilir. Ancak esasında birçok durumda vakıf kurucusu geçersiz de olsa vakıf kurma iradesini ortaya koymakta ve geçerli veya bağlayıcı olmayan söz konusu vakıf fiilen işlemeye başlamaktadır. Bazen vakıf olarak kurulan bu kurumlar, sahih veya bağlayıcı olmadığı halde yıllarca işlemeye devam etmektedir. Mevzubahis müdahaleler bu nitelikteki kurumlara yönelmekte; ancak vakfın sahih veya lazım olmasını engelleyen bir sebebin varlığı, müdahaleyi hukuka uygun hale getirmektedir.

2.3.3. Vakfın yararının müdahaleyi gerekli kıldığı durumlar

Singer'e göre vakıf yasal bir oluşum olduğundan, öğelerinin ve koşullarının değişmesi de yine yasalara bağlıdır ve kamu yararı ile vakfın menfaatini koruduğu müddetçe haklı görülebilir.⁴¹¹ Mecelle'de bu durum "*Zamanın değişmesiyle hükümlerin değişmesi inkar olunamaz.*" şeklinde ifade edilmiştir.⁴¹² Vakıflarda, vakfa en faydalı olan şey ile hükmedilmesi vaciptir ve en faydalı olan şeyin belirlenmesi yere ve zamana göre değişiklik

⁴⁰⁷ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 978, 980, 987; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1192; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 338, m. 23, s. 342, m. 7-8, s. 343, m. 11, s. 344, m. 13, 15; Hüseyin Hüsnü, s. 14; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 330; Akgündüz, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, s. 315, 323; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 29, 31, 33, 45, 46, 95, 135.

⁴⁰⁸ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 981; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1191, 1194; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 343, m. 10, 12, s. 344, m. 14-15; İbn Abidin, C. 9, s. 312; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, ss. 34-35.

⁴⁰⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 343, m. 9; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 34.

⁴¹⁰ Tertîbu's-Sunuf, m. 6-7.

⁴¹¹ Singer, 2004, s. 27. Benzer ifadeler için bkz. Ali Himmet Berki, "Müstâğn-en Anh Vakıflar", **Vakıflar Dergisi**, S. 7, (1968), s. 13; Öztürk, 1983, s. 142; Makdisi, s. 110.

⁴¹² MAA, m. 39.

gösterir.⁴¹³ Bu nedenle vakfın yararının gerektirdiği veya zaruret tahakkuk eden bazı durumlarda mütevellinin hâkim onayı ile vâkıfın şartlarına muhalefet etmesi caizdir.⁴¹⁴

Örneğin yukarıda bahsettiğimiz üzere vâkıfların şer'i hükümlere aykırı olduğundan batıl olan ancak vakfın sıhhatine engel olmayan mahiyette şartları da olabilir. Vâkıfların bu türden şartları muteber olmayıp, bu şartlara riayet etmek gerekmez.⁴¹⁵ Sözgelimi vâkıf, hıyanet içinde dahi olsa mütevellinin malî denetiminin yapılmaması veya azledilmemesi gibi şartlar koymuş olsa, bu şartlarla amel edilmez.⁴¹⁶ Bu durum tıpkı bir adamın çocuğu için tayin ettiği vâsinin, çocuğa zarar vermesi durumunda hâkimin onu değiştirebilmesi gibidir.⁴¹⁷ Ebussuud Efendi'nin arzı üzerine 1537 tarihinde verilen ferman ile bu gibi maslahata aykırı ve faydasız şartlara riayet edilmeyerek gereğinin yapılması emredilmişti.⁴¹⁸

Yahut vâkıf, vakfın veya vakıftan yararlananların menfaatlerine zarar verecek şartlar koymuş olsa, bu şartlar geçerli olmaz.⁴¹⁹ Zira bu şartlarda vakfın iş göremez hale gelmesi söz konusu olur. Mesela vakıf akarın asla istibdal edilmemesini veya asla belli bir süreden fazla bir müddetle kiraya verilmemesini şart koymuş ise, vakfın bu işlemlere ihtiyacı olursa ve vâkıfın şartlarına uymak vakıf için zararlı hale gelirse, hâkim bu şartlara muhalefet edebilir.⁴²⁰ Aynı şekilde vakıf görevlilerine yetecek miktardan daha az ücret verilmesini şart etmiş ise yahut vâkıfın şart ettiği ücretler enflasyonla ihtiyaca yetmez hale gelirse, hâkim bu şarta muhalefet edebilir.⁴²¹ Vâkıfın müteveli için tayin ettiği ücretin ecr-i misilden az olması durumunda, mütevellinin başvurusu ile hâkim ücreti ecr-i misil sınırına kadar yükseltebilir.⁴²² Vakıf kurucusunun, ilim sahibi olmayan bir kimsenin medreseye hoca olması, vakfa hâkimlerden ve devlet yetkililerinden kimsenin müdahale etmemesi, tamir masraflarının hak sahiplerinin ücretlerinin ödenmesinin önüne geçmemesi, vakıf akarın ecr-i misilden düşük bir meblağ ile kiralanması gibi şartlar koyduğu veya vakıf akarın

⁴¹³ Bilmen, Kamus, C. 4, s. 354.

⁴¹⁴ Ömer Hilmi Efendi, s. 47; Tertîbu's-Sunuf, m. 867; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 164.

⁴¹⁵ Fetâvâ Kadîhan, C. 3, s. 337; Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Ma'rûzat, no: 45; İbn Abidin, C. 9, s. 300; Ömer Hilmi Efendi, s. 48; Tertîbu's-Sunuf, m. 77, 870; Hatemi, 1979, s. 656; Berki, Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi, s. 13.

⁴¹⁶ Zeylaî, s. 329; Fetâvâ Kadîhan, C. 3, s. 282; Mülteka'l-ebhur, C. 1-2, s. 404; el-Hidâye, C. 2, s. 931; İbn Abidin, C. 9, s. 290, 300, 304, 398; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 352, C. 5, s. 87; Ömer Hilmi Efendi, s. 48; Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Ma'rûzat, no: 45; Tertîbu's-Sunuf, m. 9, 870; Berki, Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi, s. 13.

⁴¹⁷ Fetâvâ Kadîhan, C. 3, s. 282; el-Hidâye, C. 2, s. 931; İbn Abidin, C. 9, s. 290.

⁴¹⁸ Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Ma'rûzat, no: 45; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 352.

⁴¹⁹ Tertîbu's-Sunuf, m. 9.

⁴²⁰ İbn Abidin, C. 9, s. 304; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 355; Ömer Hilmi Efendi, s. 48, 115; Tertîbu's-Sunuf, m. 9, 10, 881; Hatemi, 1969, s. 78; Berki, Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi, s. 13.

⁴²¹ İbn Abidin, C. 9, s. 305, 319, 368, 386; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 352; Tertîbu's-Sunuf, m. 877.

⁴²² İbn Abidin, C. 9, s. 368; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 326.

kiralanmasını ve ziraate konu edilmesini tamamen yasakladığı durumlarda, gerektiğinde bu şartlara müdahale meşru olacaktır.⁴²³

Vâkıfın şart koştığı şeylerin maddi veya manevi herhangi bir faydası yok ise, bu şartların geçersizliği konusunda icmâ vardır. Bir vakıf lehdarını belirli şeyleri yemeye, belirli şeyleri giymeye veya şer'an kabul edilemez bir şekilde yaşamaya mecbur etmek ya da meşru sayılan belirli şeyleri yasaklamak böyledir.⁴²⁴ Tüm bu örneklerde zamana ve yere göre değişen şartlar ile vakfın yararı değerlendirilerek, gerekirse vâkıfın koyduğu şartın tamamen geçersiz olduğuna hükmedilecek; gerekirse de somut olay özelinde söz konusu şarta müdahale edilecektir.

2.3.4. Vakıf Hukukunun İstisnaları

2.3.4.1. Gayrisahih Vakıflar

Mülkiyeti devlete ait olan topraklardan ayrılarak hükümdar veya hükümdarın izni ile başkaları tarafından vakfolunan arazidir. Bu türden vakıflarda malın rakabesi vakıf hükmi şahsiyetine intikal etmez; menfaat hakları, tasarruf hakları veya ikisi birlikte vakıf olur.⁴²⁵ Gayrisahih vakıflar maksat itibarıyla vakfa benzeseler de, hukuki anlamda vakıf olmayıp daha çok idari tasarruf hükmündedir.⁴²⁶ Gayrisahih vakıfların konusunu mülk olmayan mallar oluşturduğundan, bu türden vakıflar vakıf hukukunun vakfın konusuna ilişkin belirlediği kuralların bir istisnasını oluşturur. Tahsisat=irsadat kabilinden vakıf olarak da isimlendirilen gayrisahih vakıflarda, vâkıfların şartlarına riayet etmemek meşrudur.⁴²⁷ Zira bu vakıflarda menfaat halka yöneltirse de, mülk beytülmale ait kalır. Ve ihtiyaç durumunda, kamu yararı bulunmak şartıyla devlet başkanı vakıf şartlarını değiştirebilir, vakfı nakz ve iptal edebilir.⁴²⁸ Ebussuud Efendi bu durumu, “*Sultanların ve emirlerin vakıflarının şartlarına riayet edilmez. Çünkü onların vakıfları beytülmalındandır.*” şeklinde ifade etmiştir.⁴²⁹

⁴²³ Tertîbu's-Sunuf, m. 10 ve 872-875.

⁴²⁴ İbn Hacer el-Heytemî, **el-Fetâvâ'l-kübrâ**, Kahire, 1329/1911 Aktaran: Makdisi, s. 79.

⁴²⁵ Tertîbu's-Sunuf, m. 92; Berki, Vakıflar, s. 16. Ayrıca bkz. Akgündüz, Vakıf Müessesesi, ss. 544-565, Aydın, 2014, s. 252; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 19, Köprülü, 2013, s. 227, Gökbilgin, s. 94, Döndüren, s. 81.

⁴²⁶ Ali Himmet Berki, “Hukuki ve İçtimai Açıdan Vakıf”, s. 9; Hüseyin Hatemi, **Medenî Hukuk Tüzel Kişileri: Giriş, Tarihi Gelişim, Eski Vakıflar**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları; 1979, ss. 55-56.

⁴²⁷ İbn Abidin, C. 9, s. 305, 311; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 352; Ömer Hilmi Efendi, s. 48; Tertîbu's-Sunuf, m. 94; Akgündüz, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, s. 313, 314; Berki, Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi, s. 13.

⁴²⁸ Ömer Hilmi Efendi, s. 37; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 6; Berki, Vakıflar, s. 82; Hatemi, 1979, s. 685; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 560; Köprülü, 2013, s. 227; Öztürk, 1983, s. 92; Ekinci, 2008, s. 420.

⁴²⁹ İbn Abidin, C. 9, s. 370; Hamdi Yazır, s. 156.

2.3.4.2. Vakıf Malın İstibdalı

İstibdal işlemi de, vakıf malların satılamaması kuralının istisnasıdır. Kural olarak vâkıf, bir vakıf akarın istibdaline ilişkin bir şart koymamış ise, o akar istibdal edilemez.⁴³⁰ Ancak vakıf akar, gelir getirmez veya geliri masrafına yetmez bir hale gelmiş olur ve kendisinden yararlanılabilecek bir hale getirilebilmesi için tamirine yetecek kadar gelir bulunmaz ise, yetkili bir hâkimin onayıyla —1544 tarihli fermanndan itibaren ek olarak sultanın izni ile⁴³¹— ve fahiş gabin olmamak şartıyla istibdal edilmesi caiz olur.⁴³² Ayrıca vakfedilen mal artık kendisinden yarar elde edilemeyecek duruma gelirse, satılıp da satım bedellerinin daha önce bulunduğu hal üzere vakfedilmesinde sakınca yoktur.⁴³³ Bugün de istibdal konusu modernleşme sürecinde vakıf mallarının devlet kontrolüne geçmesi sebebiyle çokça tartışılan bir konudur; Kudüs'teki vakıfların istibdaline yönelik girişimler de bu bağlamda dikkat çekicidir.⁴³⁴

2.3.4.3. İcareteynli Vakıflar

Kural olarak arazi, çiftlik gibi vakıf yerler üç seneden, sair vakıf yerler de bir seneden uzun süre için kiraya verilemez. Bu kısıtlamanın belirlenmesinde vakfa ilişkin her hususta olduğu gibi vakfın menfaatlerinin korunması ilkesi gözetilmiştir.⁴³⁵ Normal şartlarda vakıf gayrimenkullerin işletilmesinin tek yolu kısa süreli kira akdiyle (*icare-i vahide*) kiralanmasıdır. Hukuken geçerli, doğru kiralama yöntemi de bu yöntem olduğundan, bir ismi de *icare-i sahihadır*. Zira daha önce mükerreren ifade ettiğimiz üzere vakıf malın aynı/rakabesi dokunulmazdır. Mülkiyete ve mülkiyet benzeri uzun süreli tasarruf hakkı veren sözleşmelere konu olamaz; mirasçılara intikal ettirilemez. Ancak hukukun çözümleri her zaman hayatın tüm ihtimallerine ve zaman içinde gelişen somut ihtiyaçların çözümlerine şâmil olmaya muktedir değildir. Bu nedenle “*Zaruretler yasaklanan şeyleri mubah kılar.*”⁴³⁶ ve “*İhtiyaç genel olsun, özel olsun zaruret derecesine indirilir.*”⁴³⁷ genel kaidelerinin de

⁴³⁰ Fetâvâ Kadîhan, C. 3, s. 307; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 355; Ömer Hilmi Efendi, s. 115; Bilmen, C. 4, s. 355; İbn Abidin, C. 9, s. 299; Hatemi, 1979, s. 650; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 144.

⁴³¹ Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Ma'rûzat, no: 43; Hatemi, 1969, s. 78; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 145; Ömer Hilmi Efendi, s. 115; İbn Abidin, C. 9, s. 300.

⁴³² Bilmen, Kamus, C. 4, s. 355; İbn Abidin, C. 9, s. 299, 302; Ömer Hilmi Efendi, s. 115; Yazır, s. 206.

⁴³³ Hassâf, s. 22; Fetâvâ Kadîhan, C. 3, s. 306; İbn Abidin, C. 9, s. 289, 369; Tertîbu's-Sunuf, m. 586; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 383, m. 7; İmam Tahavi, s. 278. Gâsıb sebebiyle bu duruma gelirse de hüküm aynıdır. bkz. el-Bağdadî, s. 328, Yazır, s. 206; Fetâvâyı Hindiyeye, ss. 35-36.

⁴³⁴ Bedir, s. 221.

⁴³⁵ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 18; Ekrem Buğra Ekinci, **İslam Hukukunda Değişmenin Sınırı**, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2005, s. 58; Aydın, 2014, s. 253.

⁴³⁶ MAA, m. 21.

⁴³⁷ MAA, m. 32.

işaret ettiği üzere kuralların toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda esnetilmesi gerekebilir.⁴³⁸ Acaba vakıf hukukuna ilişkin şer'i hükümlere teoride aykırı (kıyasa muhalif) olup pratik sosyal ihtiyaçlar sebebiyle istisnai olarak kurumsallaşmış bu uygulamaları, vakfa müdahalenin maslahat sebebiyle meşrulaşması kapsamında değerlendirebilir miyiz?

Vakıf akarın kendisinden yararlanılması mümkün olmayacak şekilde harap olması durumunda, vakıfta tamir için yeterli maddi kaynak ve bu kaynağı borç alarak karşılama imkânı bulunmaz ise ve kira bedeline mahsuben vakıf malı tamir etmek şartıyla vakıf malı kiralamaya talip birisi de bulunamaz ise, hâkimin ve daha sonraları devlet başkanının da izni ile icareteyn usûlü ile kiralınmasına cevaz verilmiştir. İcareteyn usulünde vakfa ödenmesi gereken iki kira bedeli vardır. Birincisi vakıf akarın gerçek değerine yakın veya eşit olan icare-i muaccelenin ödenmesidir; ki bu meblağ ile vakıf akarın tamir masrafları karşılanır. İkincisi bu sözleşmeyi kira sözleşmesi kapsamında tutacak bir yol olarak her ay yahut yıl için cüz'i miktarda bir kira bedeli ödenmesidir; buna da icare-i müeccele denir.⁴³⁹

Böylece harap olmuş ve kendisinden başka yolla faydalanma imkanı kesinlikle kalmamış vakıflar hayata döndürülecektir. Ancak bu neticeyi elde etmek için icareteyn mutasarrıfına vakıfta uzun süreli veya süresiz tasarruf hakkı tanınması ve mutasarrıfın ölümünde hakkın belli mirasçılara intikal edebilmesi gibi tavizler verilecektir. Ayrıca mutasarrıf tasarruf hakkını devredebilmekte ve kiralayabilmekte olduğundan, tasarruf hakkının tehlike arz edecek miktarda mülkiyet hakkına yaklaştığını söylemek mümkündür.

2.3.4.4. Mukataalı Vakıflar

Diğer bir uzun süreli kira akdi mukataadır. Bir vakıf akardan yararlanma imkanı tamamen ortadan kalkmış ve bu vakfı tamir ettirmek, icare-i muaccele ve icare-i vahide ile kiralamak veya istibdal etmek isteyen birini bulmak mümkün değil ise, duruma göre hâkimin onayı ve sultanın izni ile mukataa usulü ile kiralınabilir. Mukataa mutasarrıfına tasarruf hakkını devretme, mirasçılara intikal ettirme ve en önemlisi vakıf arazi üzerinde

⁴³⁸ Nitekim icareteyn müessesesinin ortaya çıkmasına da, İstanbul ve çevresinde çıkan büyük yangınlar sonucu oldukça fazla sayıda vakıf binanın harap olması ve bunların tamir edilmesi için de başka hiçbir yol bulunamaması sebep olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Ömer Hilmi Efendi, s. 54; Hatemi, 1969, s. 79; Köprülü, 2013, s. 230; Öztürk, 1983, s. 108; Magda Ismail Abdel Mohsin, "Legal Framework of the Institution of Waqf", s. 9; Ertem, s. 51; Döndüren, s. 73; Ekinci, 2005, s. 58; Kenan Yıldız "Osmanlıda İcareteynin Başlangıç Tarihi Meselesi: İlk Uygulamalara Dair Tespitler", **Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, 2019, C. 5, S. 2, s. 26, 29-30; M. Bülent Köprülü, "Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyetleri ve İcareteynli Vakıflar", **İÜHF Dergisi**, İstanbul, 1952, C. 18, S. 1-2, s. 215.

⁴³⁹ Ömer Hilmi Efendi, ss. 54-55; Hatemi, 1969, ss. 79-80; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, ss. 451-475.

yaptığı inşaatların ve diktiği ağaçların mülkiyet hakkına sahip olma gibi ayrıcalıklar tanınacaktır.⁴⁴⁰

Temelde vakıf hukuku hükümlerine aykırılık teşkil eden ancak İslam hukukunun genel hükümlerinin verdiği ruhsatla maslahata binaen hukuka uygun hale gelerek kurumlaşan bu müesseseleri, gerektiğinde şer'i hükümlerin ve vakıf şartlarının hilafına hareket etmenin meşru olduğu yöntemler olarak bu başlıkta zikretmek gereği duyduk. Ancak tarih göstermiştir ki; icareteynli ve mukataalı vakıflarda asıl müdahaleler bu yöntemlerin kötüye kullanılması ile ortaya çıkmış, meşruiyeti zaruretten doğan kurumlar olmalarına rağmen zaruret olmayan durumlarda da uygulanmış ve zamanla mutasarrıfların mülkü gibi görüldüğünden kiracılar ile vakfın menfaatleri çatışma içine girmiştir.⁴⁴¹ Nitekim icareteynli ve mukataalı vakıflara yönelen en ağır müdahalelerin, bunların tasfiyesi sürecinde gerçekleştiğini ve içerik bakımından giderek mülkiyete benzetilen bu tasarruf haklarının nihayetinde son derece cüz'i bir taviz bedeli ile özel mülkiyete bırakılmasını vakıf hukuku ilkeleri kapsamında açıklamanın mümkün olmadığını belirtmek gerekir.

2.3.4.5. Müstağna Anh Vakıflar

Müstağnâ anh vakıflar, kuruluş amacı açısından zamanın değişmesiyle halkın kendisine ihtiyacı kalmayan veya harap olduğundan amacına hizmet edemeyen vakıflardır.⁴⁴² Örneğin bir yerleşim yerinde hastane veya köy yapılsa, daha sonra bu yerleşim yerinin halkı dağılsa, hastane ve okul da yıkılsa, bu okul ve hastanenin enkazı ve bunlara gelir getirmesi için tahsis edilen vakıfların akıbeti ne olacaktır? İşte kuruluş amacını gerçekleştirme imkanı ortadan kalkan ya da gelir kaynakları kaybolarak fonksiyonsuz hale gelen vakıflar konusunda vakıf hukukunda oldukça sınırlı bir müdahale imkanı tanınmıştır.⁴⁴³ Böyle bir durumda mezarlık ve mescid dışındaki vakıfların aynının mülkiyeti vâkıfa, yoksa mirasçılara, o da yoksa beytülmalâ geçer. Bunlara gelir getirmesi için yapılan vakıflar ise, hâkimin kararı ile o hayır müessesesine en yakın ve aynı cinsten olan ve geliri de az olan diğer bir vakfa geçer.⁴⁴⁴ Bu uygulamanın da âtil hale gelmiş vakıfların halka fayda sağlamaya devam etmesini sağlamak için istinai olarak vakıf hukuku ilkelerine muhalefet edilerek geliştirildiğini müşahade ediyoruz.

⁴⁴⁰ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 19; Ömer Hilmi Efendi, s. 81; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, ss. 316-317; Hatemi, 1969, ss. 81-82; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, ss. 491-498; Aydın, 2014, ss. 256-257.

⁴⁴¹ Karaman, 2003, s. 271; Hatemi, 1969, s. 80; Ali Himmet Berki, "Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhmaller", *Vakıflar Dergisi*, S. 8, (1969), s. 339.

⁴⁴² Berki, Müstağn-en Anh Vakıflar, s. 13; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 297; Ekinci, 2008, s. 418.

⁴⁴³ Tahsin Özcan, Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti, s. 225.

⁴⁴⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 418, m. 1-2; Fetâvâ-yı Hindiyîye, s. 72; İbn Abidin, C. 9, ss. 271-274; Ömer Hilmi Efendi, s. 97; Berki, Müstağn-en Anh Vakıflar, ss. 13-16; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, ss. 297-299.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAKFA MÜDAHALE FİİLİNİN FAİLLER VE FİİLLER KAPSAMINDA İNCELENMESİ

3.1. Olası Failler

Vakıf kurumu, az veya çok miktarda maddi varlığı idare eden ve mahiyeti gereği birçok kişinin farklı şekillerde menfaat sağlamasına olanak tanıyan bir oluşum olarak her dönemde müdahalelerin hedefi olmuştur. Müdahaleyi gerçekleştiren veya müdahaleye teşebbüs eden kişiler, vakıf organizasyonu içerisinde kimseler olabileceği gibi, vakıfla aralarında hukuken tanınan bir bağ bulunmayan yabancı kimseler de olabilir. Bu bölümde, incelediğimiz belgeler ve fetvalar ışığında, vakfa müdahale fiilini gerçekleştiren failler ayrı ayrı ve daha yakından ele alınacaktır.

Bu çalışma hukuka aykırı bir fiilin anatomisini incelemeyi hedeflemektedir. Bu nedenle vakfa müdahale fiilinin failleri, Osmanlı toplumu içerisinde nasıl konumlandıkları üzerinden değil; vakıfla aralarında bulunan hukuki bağın mevcudiyeti ve niteliği üzerinden değerlendirilecektir. Bununla birlikte vakfa müdahale fiilini gerçekleştiren kişinin askerî sınıftan mı yoksa reayadan mı olduğunun, sahip olduğu siyasi güç ve buna bağlı olarak gelişen bireylere ve kurumlara müdahale edebilme imkanından dolayı, müdahale fiilinin görünüm şekillerini etkilemesi tabiidir. Bu nedenle söz konusu klasik ayrıma kısaca değinilecek ve müdahale şekillerini incelediğimiz bölümde, özellikle ehl-i örf sınıfına mensup kimselerin müdahaleleri örneklendirilecektir. Bu başlıkta ise, müdahale fiilinin failinin vakıf ile hukuki bir bağı olup olmadığına ilişkin temel ayrımdan sonra, böyle bir ilişkinin söz konusu olmadığı kimseler vakıf organizasyonu dışından kabul edilecektir. Vakıf organizasyonu içerisinde kimseleri vakfa bağlayan hukuki ilişki ise beş şekilde olabilmektedir: vakfın kurucusu olmak, vakıfta hak sahibi olmak, vakıfta görevli olmak, vakıflar üzerinde denetim yükümlülüğüne/velayet hakkına sahip olmak, vakıfla arasında sözleşme bağı olmak.

3.1.1. Vakıf Organizasyonu Haricinden Kimseler

Vakıf organizasyonuna hukuken tanınan bir bağ ile bağlı olmayan herhangi bir kimsenin vakfa müdahale etmesinin hukuka aykırı olduğunda şüphe yoktur. Söz konusu hukuki bağ, vakfiye, yetkili makamların kararı veya sözleşme ile sonradan kurulmuş olabilir. Böyle bir bağlantıdan yoksun olan kimse vakıfta hak sahipliği iddiasında ise, bu hak sahipliğini şer’i makamlar önünde ispatlamak mecburiyetindedir.⁴⁴⁵ Hak sahipliğini ispatlayamaz ise, müdahalesinin men’i gerekecektir.

Örneğin gallesi veya tevliyeti evlada şart edilmiş bir vakıfta, vâkıfın mevcut evlatları tasarruf ederken dışarıdan birisi vâkıfın evladından olduğunu iddia eder ve dava açarak bu iddiasını ispatlarsa, vakfın gallesinde veya tevliyetinde hak sahibi olur.⁴⁴⁶ Yine vakfın tevliyeti akrabaya şart edilmiş ancak vakfiye kaleme alınırken bu kayıt sehven yazılmamış iken, bir kimse gelip bu kaydın vakfiye yazıldığı sırada unutulmakla beraber vâkıfın iradesi olduğunu ve kendisinin de vâkıfın akrabasından olduğunu ispatlarsa, tevliyeti zabt etmeye hak kazanacağı kayıt altına alınmıştır.⁴⁴⁷

Vakıfta hak sahipliğini ispatlayan kişilerin vakıftan yararlanması meşru hale gelirken, bu noktadan sonra artık mevcut hak sahiplerinin onlara müdahalesi hukuka aykırı olacaktır.⁴⁴⁸ Başka bir örnekte Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı mütevellisinin, vâkıfın veresesinin karşı çıkmasına rağmen söz konusu vakfın Haremeyn’deki fakirlere vakfedildiğini kanıtlaması üzerine vakfa ait akarları zabt etmesine cevaz verildiğini görüyoruz.⁴⁴⁹ Ancak hak sahipliği iddiasını ispatlayamayan kimsenin, vakfa dair menfaatlara ve görevlere müdahale edemeyeceği yönünde hüküm verilmektedir.⁴⁵⁰

Öte yandan vakıf ile hukuken tanınan herhangi bir bağ bulunmayan ve dolayısıyla bu bağ ispatlayamayan bazı yabancı kimselerin, devlet makamlarının iş yoğunluğundan faydalanarak çeşitli iddialarla kendilerine vakıfta hak sahipliği imkânı sağlayan berat veya

⁴⁴⁵ Hassâf, ss. 57-58; İbn Abidin, C. 9, s. 386; Ömer Hilmi Efendi, s. 117; Tertibu’s-Sunuf, m. 402, 683, 684, 791; Bilmen, Kamus, C. 5, ss. 91-92.

⁴⁴⁶ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 992; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 353, m. 9; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 92; Ömer Hilmi Efendi, s. 117. Ayrıca bkz. İ.MÜF, defter 131, s. 51, 21 Rebiyülevvel 1151/ 9 Temmuz 1738 Aktaran: Reyhan Şahin Allahverdi, “Zürri Vakıfların İdaresinde Yaşanan Sorunlar”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2016, s. 320-321; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 227.

⁴⁴⁷ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 355, m. 19; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 232.

⁴⁴⁸ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 355, m. 20; Ömer Hilmi Efendi, s. 117.

⁴⁴⁹ Behcetü’l Fetâvâ, m. 1402.

⁴⁵⁰ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1011; Neticetü’l Fetâvâ, m. 737, 741; Ömer Hilmi Efendi, s. 117. Tenviyeti evlad ve utkasının soyu kesildikten sonra Kudüs’te bulunan Halilürrahman Vakfı’nın mütevellisine şart edilmiş vakfın tevliyetinin, evladın ve utkanın soyunun kesilmesi üzerine mezkûr vakfın mütevellisine verilmesi üzerine, bazı kimseler vâkıfın evladından olduklarını iddia ederek görev müdahale etmiştir. Ancak o belde ahalisinden çok sayıda güvenilir kişinin şahitliğiyle iddianın asılsız olduğu ortaya çıkınca, tevliyetin Halilürrahman vakfı mütevellisinde kalmasına hükmedilmiştir. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 1/1. Ayrıca bkz. KŞS, 218:8.

hüccetler ihdas ettirdikleri de tespit edilmiştir. Vakıf şartlarına aykırılık teşkil eden bu berat veya hüccetlere dayanarak meşru bir hak sahipliği pozisyonu oluşturulması mümkün olmadığından, bu belgelere sahip kimselerin vakıftan herhangi bir sıfatla yararlanmaya çalışmaları da müdahale anlamına gelecektir. Örneğin vakıfta hak sahibi/ görevli olan kimseler mevcut iken yabancı bir kimse merkeze giderek bu kişilerin öldüğünü, hak sahiplerinin soyunun tükendiğini, mezkûr hakların kimseye şart edilmemiş olduğunu veya bu cihetlerin ferağ⁴⁵¹ edildiğini iddia eder ve görevli birim de zikredilen durumların gerçekleşmiş olması şartına bağlı olarak başvuran kişinin hak sahibi/görevli olması için berat verirse, bu beratın geçersiz olacağı ve bu kimsenin de vakfa müdahale edemeyeceği hükmünü içeren birçok fetva örneği görmekteyiz.⁴⁵²

Hangi şekilde olursa olsun şer'i vecihle sabit olan bir hakka dayanmayan ve vakfiyeye aykırılık içeren bir berat veya hüccet edinen her kişi aynı hükme tâbidir.⁴⁵³ Keza yetkisiz makamlardan alınan hüccetlere binaen vakfa müdahale etmek isteyen kişiler için de aynı hüküm câridir.⁴⁵⁴ Sonuç olarak hukuken korunan bir hakka dayanmayan bu tip belgeler, herhangi bir hakkın varlığını ispat vasıtası olarak kullanılmaz. Bu yolla vakıftan haksız menfaat elde etmek isteyen kimseler bizzat mütevellî tarafından engellenebileceği gibi,⁴⁵⁵ bu kimselerin vakıftan yararlandırılmaması için emr-i âlî sadır olması da لازم olur.⁴⁵⁶

Vakıf organizasyonu dışından kimselerin, hak sahipliğini ispat veya beratla tespit çabasına girmeden de vakfa müdahale ettiklerine sıklıkla rastlanmıştır. Bu kimselerin hayatın akışı içerisinde fiillerine dayanak olarak çeşitli gerekçeler göstermeleri normal olmakla beraber, hukuken geçerli olmayan iddialar elbette dinlenmemektedir.⁴⁵⁷ Örneğin; daha önce vakıftaki bir göreve annesi/babası mutasarrıf olduğu için hakkın kendisine ait olduğunu,⁴⁵⁸ hukuken geçersiz bir ferağ işlemine binaen hakkın kendisine intikal ettiğini,⁴⁵⁹ vakıf akar köylerine yakın olduğu için vakfın işleyişinde söz hakları olduğunu,⁴⁶⁰ vakıf

⁴⁵¹ Vakıflarda ferağ, “Bir kimsenin vakıf müstegallat veya musakkafattaki tasarruf hakkını başkasının uhdesine terk ve tevfiz etmesi” demektir. bkz. Bilmen, Kamus, C. 4, s. 289.

⁴⁵² Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 422, m. 6, s. 423, m. 7-8, s. 352, m. 8-9; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1287; Netîcetü'l Fetâvâ, m. 742; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 71.

⁴⁵³ Fetâvâ-ı Ali Efendi, s. 352, m. 7; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1286, 1288, 1289, 1381; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1117.

⁴⁵⁴ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1391, 1403; Netîcetü'l Fetâvâ, m. 732; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 57.

⁴⁵⁵ Fetâvâ-ı Ali Efendi, s. 409, m. 4, s. 410, m. 5, 7 ve 8.

⁴⁵⁶ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1377. Örnek için bkz. BOA., Mühimme Def. No: 69, 460/347.

⁴⁵⁷ Bu tarz hukuka aykırı müdahale gerekçelerine dair örnekler: Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1081, 1163, 1164; Netîcetü'l Fetâvâ, m. 723, 759, 760.

⁴⁵⁸ Netîcetü'l Fetâvâ, m. 733, 734.

⁴⁵⁹ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1474; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 332.

⁴⁶⁰ Fetâvâ-ı Ali Efendi, s. 419, m. 7; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 366.

arsanın mülk olduğunu ve ölen mutasarrıftan kendisine intikal etmesi gerektiğini⁴⁶¹ iddia eden kimselerin vakfa müdahalelerini meşru bir zemine oturtamadıkları açıktır.

Vakıf haricinden kimselerin vakfa müdahalelerinde öne çıkan bazı aktörler mevcuttur. Şimdi fetvalarda ve şikayetlerde sıklıkla karşılaştığımız bu kişi ve grupları daha yakından inceleyelim.

3.1.1.1. Ehl-i Örf Mensupları

Bunlardan birincisi ve özellikle Kudüs'te husule gelen şikayetler incelendiğinde en sık karşılaşılanı, ehl-i örf taifesidir. Osmanlı toplumunda askerî sınıfın, padişah beratı ile padişahın dinsel yetki ya da yürütme yetkisi tanıdığı kimseleri, yani saray memurları, mülkî memurlar ve ulemayı içine aldığından bahsetmiştik. Ehl-i örf sınıfı ise, Osmanlı toplumunda padişah dışında kalan en yüksek devlet görevlilerinden en küçük kademeye kadar yer alan tüm idari görevlileri kapsamına almaktadır.⁴⁶²

Özellikle 17. yüzyıldan sonra sultan vakıflarının kötü yönetilmesinin sebeplerinden birisinin de, tevliyet görevinin ehl-i örf taifesinden uygun olmayan insanlara tevdi edilmesi olduğuna işaret edilmektedir.⁴⁶³ Bu kimselerin hile veya rüşvet ile veya zor kullanarak vakıf mallarını özel mülkiyete geçirme eğilimleri, vakıfların varlığını sürdürmesi önündeki daimi tehditlerdendi.⁴⁶⁴ Vakıf yöneticileri ile ehl-i örf sınıfının yöneticileri arasında yetki çatışmaları da sıklıkla yaşanmış, vakıfların gelir kaynakları bu güç mücadelelerinden büyük zararlar görmüştür.

Ehl-i örfün gücünü kötüye kullanmasının bir toplumsal gerçekliğe dönüşmesi ve vakıflara müdahalesinin yaygınlaşması gibi durumlar, bu sınıf tarafından yapılacak müdahalelerin önceden önlenmesi yönünde istek doğurmuştur. Bazı vakıf kurucularının bu amaçla, vakıf şartlarına aykırı davranacak ve vakfın mallarına zorla tecavüz edecek ehl-i örften kimselere beddualar ettiği görülmektedir.⁴⁶⁵ Kadılar da klasik dönemde halkın mütegalibe ve devlet adamlarının zulümlerinden şikayetlerine ilişkin davalara bakmaya çekindiklerinden, bu gibi davaları soruşturma evrakıyla beraber merkezdeki Divan-ı Hümayun'a havale ederlerdi.⁴⁶⁶ İncelediğimiz dönemde de ehl-i örfün müdahalelerinden kaynaklanan birçok şikayetin önce Divan-ı Hümayun'a yöneltildiğini, divanın da müdahale

⁴⁶¹ Fetâvâ-ı Ali Efendi, s. 430, m 7.

⁴⁶² Yüksel, s. 29.

⁴⁶³ Gibb and Bowen, s. 171.

⁴⁶⁴ age. s. 177.

⁴⁶⁵ Rebi'u'l-ahir 1064, Göynük, Katip Mahmud Cud Vakfı, VGMA., Def. No: 581/2, 429/413; Def. No: 2229/188.

⁴⁶⁶ Ekrem Buğra Ekinci, "Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri", *Yeni Türkiye*, S. 31, (Ocak-Şubat 2000), s. 768.

fiilinin men edilmesi emriyle birlikte meselenin mahallinde şer' ile görülmesine hüküm verdiğini görmekteyiz. Bununla birlikte göreve atanan kimseler hakkında, muhtemelen atanan kişinin konumunu güçlendirmek ve ehl-i örften kimselerin müdahale etmesine baştan engel olmak için, henüz bir fiil gerçekleşmemiş iken görevi hakkıyla yapmasının sağlanması ve müdahale edilmesine izin verilmemesine dair hüküm verildiği örnekler de mevcuttur.⁴⁶⁷ Yine 18. yüzyıl Kudüs'ünde ehl-i örf tarafından vakıf topraklarına ve gelirlerine müdahale edilmemesi, köylerden keyfi olarak ve yetkisiz şekilde vergi toplanmaması, vakıf köylerde yaşayanlara zulüm edilmemesi için gönderilen ancak çoğu zaman müdahaleleri engellemeye yetmeyen onlarca fermanın örnekler inceleyeceğiz.

3.1.1.2. Vakıf Kurucusunun Alacaklıları

Hariçten müdahalelerde öne çıkan ikinci grup, ölen vâkıfın alacaklılarıdır. Borçları terekesinden fazla olarak ölen bir vakıf kurucusunun alacaklılarının, hukuken sahih bir şekilde kurulmuş vakfi iptal ederek alacaklarını tahsil etme çabasıyla vakfa müdahale etmeleri hukuka aykırıdır.⁴⁶⁸ Vakıf menzili icareteyn ile tasarruf eden kişinin borçları mal varlığından fazla bir şekilde ölmesinden sonra, alacaklılarının vakıf menzile el koymak istemeleri de benzer bir müdahaledir.⁴⁶⁹

3.1.1.3. Vakıf Kurucusunun Mirasçıları

Üçüncü grup ise, vakıfta herhangi bir hak sahipliği olmayan mirasçılardır. Vakıf muamelesi kişinin mal varlığı ve dolayısıyla terekesi üzerinde eksilmeye yol açan bir tasarruf olduğundan, vâkıfın mirasçılarının vakıf mallar üzerinde hak iddia etmeleri oldukça yaygın bir durumdur. Ancak bir kimsenin şer'an sıhhatli bir şekilde kurduğu vakfa, ölümünden sonra mirasçıları müdahale edemez ve vakfi iptal edemez.⁴⁷⁰ Vakıf kurucusu vakfını tescil ettirmeden ölürse ve mütevellî ve mirasçılar hâkim önünde karşı karşıya geldiklerinde, hâkim vakfın bağlayıcı olduğuna hükmederse, mirasçıların razı olmayarak vakıf mallarını tereke kapsamına dâhil etmeleri de mümkün değildir.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 27/1, 47/1, 196/1, 285/1, (3): 31/4, 46/1, 102/5.

⁴⁶⁸ Fetâvâ-ı Ali Efendi, s. 336, m. 20; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 975, 976.

⁴⁶⁹ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1183.

⁴⁷⁰ Netîcetü'l Fetâvâ, m. 675; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1193, 1209, 1215; Fetâvâ-ı Ali Efendi, s. 332, m. 5, s. 335, m. 15, s. 336, m. 19, 20, s. 337, m. 21, s. 341, m. 2, 4, s. 345, m. 2, s. 348, m. 3-4, s. 349, m. 5; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 965, 966, 973, 984, 1051; İbn Abidin, C. 9, s. 312; Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Ma'rûzat, no:42; Tertîbu's-Sunuf, m. 5, 586.

⁴⁷¹ Fetâvâ-ı Ali Efendi, 332, m. 5, s. 342, m. 6; Akgündüz, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, s. 314.

3.1.1.4. Diğer Vakıflar

Bir vakfa müdahale eden başka vakıflara ilişkin fetva ve hüküm örneklerine de sıklıkla rastlamaktayız. Müdahale eden vakıf, vakfiyede yer alan ve sıra kendisine geldiğinde vakfın menfaatlerini elde etmeye hak kazanacak iken bu sıraya riayet etmeyerek kendinden önceki hak sahiplerine müdahale eden bir vakıf olabileceği gibi, mevcut vakıf ile hiçbir bağlantısı olmayan başka bir vakıf da olabilmektedir. Osmanlı döneminde kurulan zürri vakıflarda, vâkıfın evladının yahut kölelerinin soyunun kesilmesinden veya muayyen masraflar karşılandıktan sonra yahut vakfiyede zikredilen amacın gerçekleştirilmesi mümkün olmazsa vakfın gallesinin Mekke, Medine veya Kudüs'te yaşayan fakirlere şart edilmesi sık rastlanan bir durumdu.⁴⁷² İşte Mekke, Medine veya Kudüs'te fakirlere hizmet veren vakıfların mütevellilerinin, bu gibi geciktirici şartlar gerçekleşmeden vakıf gelirine müdahale etmesi söz konusu olabilmekteydi.⁴⁷³ Yahut vâkıfları aynı olan iki vakıftan birinin mütevellisinin ihtiyaç hâsıl olması durumunda diğer vakfın gallesine müdahale etmesi,⁴⁷⁴ yine vâkıfları aynı olan iki vakıftan birinin mütevellisinin diğerinin tevliyetine müdahale etmesi⁴⁷⁵ veya bir mütevellinin mütevellisi olduğu vakfın gallesini başka bir vakfın ihtiyaçlarına harcaması⁴⁷⁶ durumları da fetvalara konu olmuş idi. Aynı şekilde vâkıf bir vakfının gallesini evladına ve evladının soyunun tükenmesinden sonra diğer vakfına tevcih etmiş ise, henüz evladı hayatta iken diğer vakfının mütevellisinin ilk vakfına müdahale etmesi,⁴⁷⁷ arsası başka vakfa, üzerindeki ağaçlar veya binalar başka vakfa ait olan arazilerde, bu vakıflardan birinin mütevellisinin diğer vakfa ait mallara müdahale etmesi⁴⁷⁸ gibi vakıflara da rastlanılmakta idi.

3.1.1.5. Beytûlmâl Görevlileri

Beytûlmâl devlet hazinesi demektir. Beytûlmâl de devlet gibi, gerçek anlamda bir şahıs olmadığı halde şer'an şahıs hükmünde kabul edilmiştir. Bu tüzel kişiliği temsil eden beytûlmâl emininin ise, zaman zaman çeşitli gerekçelerle vakıf malları üzerinde hak iddia ederek vakıflara müdahale ettiği görülmektedir. Örneğin vakfın gallesinden artan kısmı

⁴⁷² Örnekler için bkz. Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 355, m. 20, s. 366, m. 14, s. 369, m. 24, s. 371, m. 33; Allahverdi, ss. 317-320; Singer, 2004, s. 24, 39.

⁴⁷³ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1250; Fetâvâ-ı Ali Efendi, s. 353, m. 11, s. 369, m. 24, s. 371, m. 33; Netîcetü'l Fetâvâ, m. 659; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1009, 1020, 1032. Erkek ve kız evlatların soyu kesildikten sonra tevliyeti ve geliri Halilürrahman Vakfı'na şart edilmiş vakfa, henüz kız evlatların soyu kesilmemiş iken vakfın mütevellisinin müdahale etmesi şeklindeki benzer bir örnek, Kudüs'te varid olmuştur. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 105/3. Ayrıca bkz. KŞS, 256:128.

⁴⁷⁴ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1075, 1077.

⁴⁷⁵ Netîcetü'l Fetâvâ, m. 745.

⁴⁷⁶ Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 225.

⁴⁷⁷ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1248.

⁴⁷⁸ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1071, 1081, 1147; Fetâvâ-ı Ali Efendi, s. 388, m. 13, 14, s. 389, m. 15, s. 428, m. 2.

mütevelli ileride çıkabilecek ihtiyaçlar için saklarken, beytûlmâl emini gâllenin artanının beytûlmâl'e ait olduğunu söyleyerek müdahale edemez.⁴⁷⁹ Yahut kadim bir vakfın malına, vakfiyesinin kayıp olduğundan bahisle müdahale edemez.⁴⁸⁰ Bir kimsenin ölüm hastalığında yaptığı vakıf, mirasçısı yoksa terekenin tamamı bakımından geçerli olur. Beytûlmâl emini, ölüm hastalığında yapıldığı gerekçesiyle vakıf kurucusunun ölümünden sonra vakıf mallara müdahale edemez.⁴⁸¹ Yine beytûlmâl emininin, vâkıfın vârisi olmadığı gerekçesiyle vakıf mallarına el koyma yetkisi de yoktur.⁴⁸² Bir vakfın geçerli olarak kurulamamış olmasından bahisle vakıf menzile beytûlmâl için el koymak isteyen beytûlmâl emininin de müdahaleye hakkı olmadığı kayıt altına alınmıştır.⁴⁸³

3.1.2. Vakıf Organizasyonu İçerisinden Kimseler

3.1.2.1. Devlet Başkanı ve Hâkim

3.1.2.1.1. Devlet Başkanı

İslam hukukuna göre vakıfların idari ve mâli özerklikleri olup, devlet başkanının vakıflar üzerinde yalnızca vakıflar lehine kullanılabilecek yetkileri ve genel velayeti vardır. Sultan, Müslüman toplumun reisi sıfatıyla, vakıfların işleyişini garanti etmek, mütevellileri tayin ve azletmek, temsilcisi olan kadılara talimat vermek için vakıf işlerine doğrudan doğruya müdahale etmek yetkisine de sahiptir.⁴⁸⁴ Ancak bu yetkilerini vakfa fayda sağlayacak şekilde kullanmak zorundadır;⁴⁸⁵ vakıf işlerine vakfa zarar verecek nitelikte veya sebepsiz şekilde müdahale etme yetkisi yoktur. 18. yüzyıl Kudüs'ünün önemli âlimlerinden el-Halilî de; vakıflara padişah tarafından dahi müdahale edilemeyeceğini kesin bir dille fetvalarına konu etmiştir.⁴⁸⁶ Ancak uygulamada vakıfların, İslam hukukuyla devlet arasında veya özel mülkiyet eğilimleriyle devlet mülkiyeti eğilimleri arasında çelişkili bir alan oluşturduğu ileri sürülmektedir.⁴⁸⁷

Barkan vakıfların devletin müdahale alanının dışında tutulmasını, herhangi bir vakfın üzerine aldığı ve mahiyetine göre teşkilatlandığı vazifeyi başarabilmesi için zorunlu görmektedir. Devlet, bu gibi teşebbüslerin teşvik edilmiş olması için zaruri olan

⁴⁷⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 418, m. 4.

⁴⁸⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 419, m. 5; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 365.

⁴⁸¹ Bilmen, Kamus, C. 4, s. 325; Ömer Hilmi Efendi, s. 30; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 188.

⁴⁸² Akgündüz, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, s. 318.

⁴⁸³ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 985.

⁴⁸⁴ De Jansens, *Les Waqfs dans l'Islam contemporain*, Paris: P. Geuther, 1952, s. 10 Aktaran: Yediyıldız, 2003, s. 191.

⁴⁸⁵ Yazır, s. 166.

⁴⁸⁶ Muhammed Halili, *Fetâvâ'l-Halifi*, Mısır: Matbaa Muhammed Şahin, C. 1, s. 257 Aktaran: Dolu, s. 193.

⁴⁸⁷ bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, ss. 83-84.

müsaadeleri, muafiyetleri ve hatta idari ve maddi muhtariyetleri bahşetmekten çekinmeyerek müdahalelerini az hissettirir bir tavır tercih etmiştir. Gerçekten de vakıfların idaresine devlet ve mahalli büyük idare âmirleri karışmadığı gibi; vakıf idaresi de her türlü icraata girişmek için merkeze danışmak, emir almak ihtiyacında değildir. Çünkü padişahlar bile vakıfların statülerini tebdil etmek, haklarını azaltmak, memurlarını değiştirmek hususunda kendilerini salâhiyet sahibi görmemektedir. Bu nedenle Barkan, her açıdan özerklik sahibi orijinal müesseseler olarak gördüğü vakıfların, kurucuları özel şahıslar olduğu için özel menfaat müesseseleri olarak değerlendirilmesini yanlış bularak vakıfları bugün mâli ve teknik işlerde Türkiye’de tesisini gördüğümüz az çok müstakil devlet müesseselerine benzetmektedir.⁴⁸⁸

Ancak devletin vakıflara bu bağımsızlığı tanımak hususunda her zaman aynı çizgide bulunmadığını söylemek mümkündür. Bazı İslam hükümdarlarının, zaman zaman siyasi ve idari mülahazalarla yahut mâli sebeplerle vakıflara el koyduklarını, vakıf varidatını tamamen veya kısmen devlet hazinesine aldıklarını, bazen aile vakıflarında fertlere tahsis edilmiş menfaatleri iptal ettiklerini görüyoruz.⁴⁸⁹ Fatih dönemindeki finans reformları çerçevesinde çoğu zaman vakıf ve mülk topraklarının tımarlara dönüştürüldüğü kaydedilmektedir.⁴⁹⁰ 2. Bayezid, sonuçtan zarar gören ulemanın ve ileri gelenlerin tehditleri karşısında, babası 2. Mehmet’in istimlak ettiği arazileri geri vermek zorunda kalmıştı.⁴⁹¹ Vakıfların harap düşüp ya başka bir vakfa ilhak edilmesi ya da tımara çevrilmesi de nadir olaylardan değildi.⁴⁹² Devletin ele geçirdiği Müslüman beldelerdeki vakıflara müdahale edemeyeceği, mütevellisi dâhil daha önce nasılsa o şekilde bırakmakla yükümlü olduğu da unutulmamalıdır.⁴⁹³

Cerasi 18. yüzyıldan itibaren vakıf kurumlarının çözülmesine, devletin doğrudan müdahaleleri karşısında kent düzeninin giderek güçleşen sorunlarını çözmede yeterli olamamasının sebep olduğunu belirtmektedir.⁴⁹⁴ Tanzimat sonrasında ise vakıflara devlet eliyle yapılan müdahalelerin giderek arttığını ve erken Cumhuriyet döneminde mevcut vakıfların satış ve tasfiyelerinin mümkün, hatta oldukça kolay hale getirildiğini söylemek

⁴⁸⁸ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", s. 302 ve ss. 357-358.

⁴⁸⁹ Köprülü, 2013, s. 204; Singer, 2004, s. 38.

⁴⁹⁰ bkz. Olga Ziroyevic, Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti, s. 209; Pamuk, s. 84; Kazıcı, 1985, ss. 60-61; Ekrem Buğra Ekinci, "Vakıflara Padişah Bile El Koymazdı!", **Derin Tarih**, Mayıs 2020, s. 18. Osmanlı öncesi vakıflara devlet müdahalelerine dair örnekler için bkz. Makdisi, ss. 88-92.

⁴⁹¹ Singer, 2004, s. 38; Tahsin Özcan, Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti, s. 224; Ekinci, 2020, s. 19; Hüseyin Çınar, "Bin Yıllık Vakıf Medeniyeti ve Vakıfların Eğitimdeki Yeri" Sempozyumu, **Vakıflar Dergisi**, S. 35, (2011), s. 277.

⁴⁹² Suraiya Faroghi, "Osmanlı Sultanlarının Hususî Şahıslar Tarafından Tesis Edilen Vakıflara Çeşitli Müdahaleleri", **I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, İstanbul, 15-20 Ekim 1973, 1979, s. 54.

⁴⁹³ Tertîbu’s-Sunuf, m. 596.

⁴⁹⁴ Maurice M. Cerasi, **Osmanlı Kenti – Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi**, Aslı Ataöv (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 76.

mümkündür.⁴⁹⁵ Ekinci, sahih vakıflara hükümetin el koymasının, bunların devlet malı veya hususi mülklere dönüştürülmesinin imparatorluk döneminin değil, Cumhuriyet devrinin eseri olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁹⁶

Vakıfların maruz kaldığı tecavüzlerin sebeplerinden birisi de devlet namına yapılan gözetimin yetersizliğidir.⁴⁹⁷ Örneğin vakıfları teftiş için görevlendirilen devlet görevlilerinin hazineye menfaat teminine çalışmaları, hâkimlerin vakıfları denetim yükümlülüklerini ihmal ederek kendi hallerine bırakmayı adet edinmeleri gibi durumlar devleti vakıflara yönelen müdahalelerin dolaylı âmili konumuna taşımıştır.

3.1.2.1.2. Hâkim

18. yüzyılda kurulan Türk vakıflarının % 64'ünün yönetiminin doğrudan doğruya kadırlara bağlı olduğu aktarılsa da,⁴⁹⁸ bu mesele daha derin bir tetkike muhtaçtır. Ancak işaret edilen çalışmalar Osmanlı hâkiminin bulunduğu konumun vakıflar açısından önemini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Hâkimin doğrudan idare eden konumunda olmadığı ve vakıf kurucusu tarafından yönetimi özel kişilere verilen vakıflar üzerinde ise hâkimin genel velayeti vardır. Bu da, gerekli durumlarda vakfın menfaati için en uygun şekilde hareket etme görev ve yetkisini sağlar. Bu yetki özellikle, hâkim onayına başvurunun zorunlu kılındığı vakıf işlerinde ortaya çıkar.⁴⁹⁹ Ayrıca hâkimin, vakıf faaliyetlerinin vakfiyeye ve yürürlükteki hukuka uygun olarak yürütülüp yürütülmediğini denetleme ve gerektiğinde müdahale etme görev ve yetkisi vardır. Makdisi'ye göre kadı, vakıf senedinde kaydedilmemiş konular hakkında karar verme yetkisine sahip bir denetçi idi ve bu görevini yerine getirirken örfe bağlı kalacaktı.⁵⁰⁰

De Janssens'in ifadesiyle 18. yüzyılda vakıflar üzerinde *“kadının yetkileri son derece genişti. O, mütevellinin yönetimi üzerinde sürekli ve mutlak bir denetim icra ediyor, her an hesapların tetkikini isteyebiliyor, gelirlerin vâkıf tarafından öngörölmüş gayeye uygun olarak harcanıp harcanmadığını araştırabiliyordu. Uzun süreli kiralama, mübadele, ödünç alma, dava açma veya müdafaa hazırlama, vs... gibi vakıflarla ilgili ehemmiyetli*

⁴⁹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Nazif Öztürk, "Batılılaşma Döneminde Vakıfların Çözülmesine Yol Açan Uygulamalar" **Vakıflar Dergisi**, S. 23, (1994), ss. 297-309; Hatemi, 1979, ss. 332-355; Döndüren, ss. 123-136.

⁴⁹⁶ Ekinci, 2020, s. 20.

⁴⁹⁷ Berki, Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhmaller, s. 338.

⁴⁹⁸ Halaçoğlu, s. 143. Yediyıldız'ın çalışması bu konuda farklı sonuçlar vermektedir. bkz. Yediyıldız, 2003, s. 178.

⁴⁹⁹ Yazır, s. 166; Tertibu's-Sunuf, m. 401.

⁵⁰⁰ Makdisi, s. 82.

işleri karara bağlıyordu. Vakıf menfaati gerektirdiği takdirde, bizzat vakfın kendisi tehlikeye düştüğü vakit, vakfiyedeki hükümlere zıt tedbirler alma hakkına sahipti.”⁵⁰¹

Vakıflar üzerindeki bu geniş yetkilerine rağmen hâkimin, mütevellisi varken bir vakfın işlerine sebepsiz şekilde ve keyfî olarak müdâhil olmaması gerekmektedir. Vakfın yararı bakımından zorunlu bir durum olmadıkça da vakıf şartlarına yahut amel-i kadime uygun bir şekilde işleyen vakfın düzenine müdahale etme salahiyeti yoktur. Örneğin hâkimin vakfiyeye uygun olarak yapılan personel tayinlerine gereksiz yere karışması veya engel olması⁵⁰² veya görevlendirilen kişilerin görev yapmalarına engel olması,⁵⁰³ vakıftan yararlananları sebepsiz değiştirmesi⁵⁰⁴ vakfa müdahale teşkil edecektir. Hâkim zaruret söz konusu olmadıkça, vakıf kurucusunun şart etmediği vazifeler de ihdas edemez.⁵⁰⁵

Hâkimin vakıfta mevcut olan kadim uygulamayı değiştirmesi⁵⁰⁶ de yetkisini aşan bir durumdur. Hâkim her zaman vakfa en faydalı olacak şekilde hüküm vermekle yükümlü olup, vakfın maslahatına muhalif kararları geçerli olmaz.⁵⁰⁷ Örneğin vâkıfın bir seneden uzun süreyle kiraya verilmesini yasakladığı vakıf akar hakkında, bu şekilde talibi var iken ve daha uzun süreyle kiraya vermekte herhangi bir menfaat yok iken, hâkimin bir seneden uzun süreyle kiraya verilmesi için hüküm vermesi vakfa müdahale teşkil ettiği gibi, verilen hüküm baştan itibaren geçersizdir.⁵⁰⁸

Hâkimin mütevelliyeye geçerli bir sebep olmaksızın müdahale etmemesi gerekliliğine özel olarak değinmek gerekir. Zira hâkimin vakıf üzerinde genel velayeti (velayet-i âmme) var iken, mütevellinin daha kuvvetli olan özel velayeti (velayet-i hâssa) söz konusudur. Bu nedenle gerekli şartları yerine getirerek vakfı idare eden bir mütevellî mevcut ise, hâkim mütevellinin yetki alanına giren işlere müdahale edemez. Onar'ın ifadesiyle “*hâkim, vakfın içinde bir organ olmadığı için mütevellî mevcut iken vakfın tasarruflarına, mütevellinin kararlarına ve muamelelerine müdahale edemez*”.⁵⁰⁹ Örneğin mütevellisi olan bir vakıf akarı hâkim kiraya veremez⁵¹⁰ veya görevlilerini atayamaz.⁵¹¹ Mütevellisi bulunan bir vakfa,

⁵⁰¹ De Janssens (G.B), Les Waqfs dans l’Islam contemporain, Paris, P. Geuther, 1952, s. 10 Aktaran, Yediyıldız, 2003, ss. 186-187.

⁵⁰² Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 351, m. 2, 3, 4, s. 374, m. 6, s. 375, m. 6, 11; Behceti’l Fetâvâ, m. 1292, 1318, 1319, 1389; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1021, 1024; İbn Abidin, C. 9, s. 297, 372; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 57.

⁵⁰³ Fetâvâ-ı Ali Efendi, s. 424, m. 11.

⁵⁰⁴ Behceti’l Fetâvâ, m. 1385.

⁵⁰⁵ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 67.

⁵⁰⁶ Behceti’l Fetâvâ, m. 1240.

⁵⁰⁷ Bilmen, Kamus, C. 4, s. 344 ve 354. Ayrıca bkz. Singer, 2004, s. 121.

⁵⁰⁸ Bilmen, Kamus, C. 4, s. 354.

⁵⁰⁹ Onar, s. 522.

⁵¹⁰ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 23; İbn Abidin, C. 9, s. 288.

⁵¹¹ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 57; Ömer Hilmi Efendi, s. 106.

ihtiyaç yok iken mütevellî kaimmakamı da naspedemez.⁵¹² Hâkimin hiçbir hukuki sebep veya şüphe yok iken vakfın muhasebesini görmek istemesi de mütevellîye müdahale teşkil eder.⁵¹³

Hâkimin bu veya benzer şekillerde mütevellînin idaresine müdahale etmesi, vakfın yerine getirmek için teşekkül ettiği iş ve hizmetlerin gerçekleştirilme sürecine zarar verecektir. Nitekim 1178/1764 tarihli bir ferman hulâsasında "*Vakf-ı mezburun umuruna Kuds-i Şerîf kadıları müdahale itmemek için nâzır arzıyla mufassal bazı maddeler derciyle emr.*" denilmekle kadıların, Kudüs vakıfları mütevellîlerinin yetkilerine karışması engellenmiştir.⁵¹⁴

3.1.2.2. Vakıf Kurucusu

Vakıf sıhhatli bir şekilde kurulup teslim ve tescil süreci tamamlandıktan sonra, vakfedilen mülk vâkıfın malik sıfatıyla tasarruf edebileceği alandan çıkar. Vakfın bu kendine özgü yapısı, kurucusu dâhil kimsenin vakfa müdahale edememesi, vakfın hukuki varlığına son verememesi sonucunu doğurur. Vâkıf tarafından gerçekleştirilen müdahalelerin çoğu, vakfettiği malla ilgili temlikî işlemler yapmak istemesi veya vakıf görevlilerine müdahale etmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Örneğin vâkıfın hukuki anlamda bağlayıcı hale gelmiş bir vakıftan rücû ederek vakıf malları temellük etmek,⁵¹⁵ satmak⁵¹⁶ yahut vakfettiği malı bağışlamak veya miras bırakmak⁵¹⁷ istemesi bu bağlamda vakfa müdahale teşkil eder.

Görevlilere ilişkin şartları değiştirme yetkisini elinde tutmamışsa, vakfiye ile belirlenmiş görev ve görevlilere müdahale hakkına da sahip değildir.⁵¹⁸ Örneğin bir medrese bina ve vakfeden kimsenin, beratla medresede görevlendirilen ulemadan bir müderrisi “Ben vakfettiğim için dilediğim kimseyi görevlendiririm.” argümanı ile azledemeyeceği kayıt altına alınmıştır.⁵¹⁹ Azil ve nasp yetkisini elinde tutmuş olsa dahi, vakfın hizmetlerinde

⁵¹² Bilmen, Kamus, C. 5, s. 75; Yazır, s. 171.

⁵¹³ bkz. Fetâvâ-ı Ali Efendi, s. 376, m. 14; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 87; Öztürk, 2006, s. 219; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 332; Döndüren, s. 236.

⁵¹⁴ VGMA, 723: 488. Aktaran: Eroğlu Memiş, 2016, s. 244.

⁵¹⁵ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 334, m. 12, s. 336, m. 18; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 974; Neticetü'l Fetâvâ, m. 606; Ömer Hilmi Efendi, s. 35; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 212; Tertîbu's-Sunuf, m. 841; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 355.

⁵¹⁶ Akgündüz, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, s. 321; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1149; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 211.

⁵¹⁷ Zeylaî, s. 325; Tertîbu's-Sunuf, m. 592, 595.

⁵¹⁸ Ebu Yusuf'a göre vâkıf, şart koşmamış olsa dahi mütevellîyi azletmeye yetkilidir. İmam Muhammed'e göre vâkıfın dahi, şart etmemişse, fakirlerin vekili olan mütevellîye müdahale etme hakkı yoktur. bkz. İbn Abidin, C. 9, s. 356; Fetâvâ Kadıhan, C. 3, s. 282; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 88; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 268, 306.

⁵¹⁹ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1017.

başkalarının da hakları olduğundan, görevlileri sebepsiz şekilde azledemez.⁵²⁰ Hâkimin hükmünü iptal hakkı olmadığından, vâkıf hâkimin atadığı veya kendisinin atayıp hâkimin onayladığı bir vakıf görevlisini de azledemeyecektir.⁵²¹

3.1.2.3. Vakıf Görevlileri

3.1.2.3.1. Müteveli

Müteveli kelimesi terim olarak vakfiye şartları, şer'i hükümler ve mer'i mevzuat çerçevesinde vakfın işlerini idare etmek üzere görevlendirilen kimseyi ifade eder.⁵²² Müteveli ya vâkıfın şartı gereğince müteveli olarak tayin edilir, ya da böyle bir şart olmayan vakıflarda yetkili hâkim tarafından tayin edilir.⁵²³ Mütevellinin velayet için aranan şartlara sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle âkil ve emin olmayan, fâsık veya vakfi idareye muktedir olmayan bir kimsenin müteveli olarak görevlendirilmesi hukuka aykırıdır.⁵²⁴ 1786 yılında Haseki Sultan vakıflarının mütevelliliğine atanan ancak vakıf işlerini idareye muktedir olmayan Bektaş isimli kimsenin vakfı zarara uğratması üzerine, görevin tecrübeli, becerikli ve vakfi idareye muktedir bir kimseye tefviz olunması hükme bağlanmıştır.⁵²⁵

Müteveli, vakıf hükmi şahsiyetinin temsilcisi ve tevliyet görevinin sahibi olarak vakfın en önemli personelidir. Müteveli vakıfları tamir eder, korur, vakıfların bir kısım akaratını kiraya verir ve tarımsal faaliyetleri gerçekleştirir, kira paralarını ve tarımsal gelirleri toplar veya toplatır, bir kısım vakıfların ferağ ve tefviz muamelelerine izin verir, vakıfların haklarını korumak için gerekirse dava ikame eder, vakıfların gallelerini hak sahiplerine verir.⁵²⁶ Vâkıf tarafından müteveliye, vakıf görevlilerini, vakıftan yararlanacak kimseleri veya yararlanma oranlarını belirlemek gibi yetkiler de verilebilir. Zira vakıf yöneticisinin bu konularla ilgili görüşü, vakıf kurucusunun görüşü gibi değerlendirilir.⁵²⁷ Ancak müteveli, yetki alanına girmeyen hususlarda, ihtiyaç halinde vakıf şartlarına aykırı

⁵²⁰ Yazır, s. 183.

⁵²¹ İbn Abidin, C. 9, s. 297, 354; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 88.

⁵²² Tertibu's-Sunuf, m. 103; Ömer Hilmi Efendi, s. 13; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 287.

⁵²³ İbn Abidin, C. 9, ss. 350-351; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 287, C. 5, s. 70; Ömer Hilmi Efendi, s. 14; Makdisi, s. 94.

⁵²⁴ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 69. Müteveli güvenilir bir kimse değilse hâkim, vakfı bunun elinden alır ve başka bir müteveli tayin eder. bkz. el-İhtiyâr, s. 320.

⁵²⁵ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 106/1.

⁵²⁶ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 77; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 323; Karaman, 2003, s. 277; Singer, 2004, s. 25; Döndüren, s. 56; Makdisi, s. 97.

⁵²⁷ Mebsut, C. 12, s. 81. Vakıf kurucularının ekserisinin tesis ettikleri vakıflarına atanacak olan görevlilerin azlını ve nasbını müteveliye bıraktıklarına dair bkz. Yüksel, s. 68.

tasarruflarda bulunmak gibi, hâkime müracaat etmek zorundadır; aksi takdirde tasarrufları geçerli olmaz.⁵²⁸

Mütevellinin yetkisinin sınırları, vâkıfın şartları, vakıfta cârî olan amel-i kadim, yürürlükteki kanunlar ve şer'î hükümler çerçevesinde belirlenir. Yazır'ın ifade ettiği gibi, vakıf görevlileri de, hangi kısımdan olursa olsun kendi yetki alanları haricindeki tasarruflarında, yabancı kimseler gibi sayılacağından⁵²⁹ mütevellinin bu çerçevenin dışındaki tasarruflarının, vakfa müdahale olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Zira mütevellinin bu nitelikteki tasarrufları, vakfın vakıf kurucusunun arzusuna uygun şekilde işlemesine engel olmakta veya vakfın maddi yahut hukuki mevcudiyetine zarar vermektedir. Mütevellinin şer'î hükümlerle aykırılık oluşturacak şekilde hareket etmesi,⁵³⁰ vakfiyede yer alan şartlara riayet etmeden tasarrufta bulunması,⁵³¹ kadim uygulamayı değiştirecek adımlar atması⁵³² bu bağlamda vakfa müdahale fiilini oluşturur ve neticesinde zarar oluştursa, müteveli tazminle yükümlü olur.⁵³³ Mütevellinin vakfedenin kendisi için takdir ettiği ücretten fazlasını alması asla caiz olmaz.⁵³⁴

Mütevellinin vakfa müdahale etmesi, tasarruflarının geçersizliği, tazmin yükümlülüğü veya azil gibi yaptırımlar doğurabilir. Bilmen, mütevellinin vakıf hakkında hukukun izin vermediği bir tasarrufta kasten bulunmasının vakfa hıyanet olduğunu ve azlini mucib kıldığını belirtmiştir.⁵³⁵ Bu bağlamda mütevellinin şer'î izin olmadan harcama yapması, vakıf malları hiçbir sebep yok iken değerinden aşağı bedellerle kiralaması, vakfa ait bir taşınmaz üzerinde mülkiyet iddiasında bulunması veya mülkümdür diyerek satmaya kalkması, vakfın gelirini vâkıfın şartlarına aykırı olarak kendi işlerine sarf etmesi, vakfın ihtiyacı var iken tamir etme yükümlülüğünü ihmal etmesi, vakfı inkar etmesi gibi zararlı davranışları hıyanet olup gerçekleştirilmesi halinde mütevellinin azli icap eder.⁵³⁶

Mütevellinin hıyanet veya suistimaline dair emareler var ise, hâkim derhal vakfa dair işlemlerinin teftiş ve muhasebesini isteyebilir. Müteveli hâkimin muhasebe talep etmesi

⁵²⁸ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 77; Ömer Hilmi Efendi, s. 93; Tertîbu's-Sunuf, m. 843; Singer, 2004, s. 25.

⁵²⁹ Yazır, s. 205.

⁵³⁰ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1053, 1055, 1061, 1080, 1082, 1090, 1093, 1098, 1099, 1102, 1103, 1110, 1112, 1114; Netîcetü'l Fetâvâ, m. 639, 674, 677, 678, 679; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1350; Fetâvâ-ı Ali Efendi, s. 367, m. 16, s. 376, m. 13, s. 391, m. 1, 2, 4, s. 397, m. 19, 20, s. 398, m. 24, s. 401, m. 34, s. 402, m. 5, s. 404, m. 14, s. 420, m. 9, s. 424, m. 13.

⁵³¹ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1008, 1044, 1077, 1094, 1103, 1105, 1114; Netîcetü'l Fetâvâ, m. 639, 650, 674, 683, 694; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1228, 1313; Fetâvâ-ı Ali Efendi, s. 352, m. 5, s. 367, m. 16, s. 390, m. 2, s. 391, m. 5, s. 397, m. 19.

⁵³² Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1018, 1142; Netîcetü'l Fetâvâ, m. 614, 643, 707; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1227, 1235, 1237, 1326, 1364, 1394, 1411; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 353, m. 12, s. 354, m. 14; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 228, 241.

⁵³³ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1341; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1094; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 80; Tertîbu's-Sunuf, m. 842; Yazır, ss. 170-171.

⁵³⁴ İbn Abidin, C. 9, s. 383; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 247.

⁵³⁵ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 89.

⁵³⁶ Yazır, s. 171; Döndüren, ss. 237-239; Makdisi, s. 95.

halinde, ona vakfın hesabını takdim etmekten imtina edemez.⁵³⁷ Mütevellinin tasarrufları, vakfın yararına uygun olmak zorunda olup, vakfın yararına muhalif hareketleri geçerli olmaz.⁵³⁸

Mühimme defterlerinde rastladığımız ve hem valinin, hem kadının hem de vakıf mütevellisinin fail konumunda olduğu bir örnekte, Mescid-i Aksa ve Sahratullah'ın tamiri için İstanbul'dan gönderilen malzemelerin zimmete geçirilmesi söz konusudur. Tamir bitiminde, ihtiyaç halinde yeniden kullanmak için saklanan kurşun, demir, cam, kereste gibi malzemeler; vali, kadı ve müteveli gibi isimler tarafından alınmış ve kendi ihtiyaçları için harcanılarak telef edilmiştir. Zararın tazminin emredildiği hükümde, benzer müdahalelerin yeniden yaşanmaması için alınacak çeşitli tedbirlere de hükmedilmiştir.⁵³⁹ Kudüs'te gayrimüslim vakıfların yöneticilerinin de çeşitli yolsuzluklarla vakıfları zarara uğratmaları, cemaatler veya din adamları aracılığıyla şikayetlere konu edilmiştir.⁵⁴⁰

Mütevellinin görevi esas itibarıyla kendisine emanet edilmiş olan vakıf mirası her türlü gasp ve müdahaleye karşı korumak, bütünlüğünü bozmadan işler halde varlığının devam etmesini sağlamaktır.⁵⁴¹ Bu yöneticinin beklenen hedefi, vakfın “amacının” sürekliliğini sağlamaktır; ayrıca vakfı maslahat ilkesi doğrultusunda, kamu yararına zarar gelmeyecek şekilde yönetmesi gerekir. Her şartta vakfın menfaatini gözetmesi beklenen mütevellinin hukuki çerçeveye riayet etmeksizin tasarrufta bulunması ağır bir hukuka aykırılık ve men'i acil ve zaruri bir müdahale teşkil edecektir. Nitekim mütevellilerin hukuka aykırı tasarrufları nedeniyle tarih boyunca vakıftan yararlananların şikayetleri bazen öyle bir hal almıştır ki, vakıf müessesinin ortadan kaldırılmasını bile zihinlere getirmiştir.⁵⁴²

Gerçekten de 18. yüzyıldan itibaren vakıfların durumlarının kötüleşmesinde, mütevellilerin hıyanet ve ihmallerinin rolü azımsanamaz. Mütevellilerin görevli oldukları vakıfların gelirlerini kendi işlerine harcamalarının, vakıf akarları kendi mülklerine geçirmeleri veya satmalarının, vakfı gayesine göre idare etmeyi ihmal ederek şahsi menfaatlerini temin peşinde koşmalarının ve bu türden tasarruflarını çeşitli hilelerle devlet gözetiminden kaçırmalarının birçok hayır kurumunun sonunu getirdiğine ve Osmanlı'nın son döneminde idare müesseselerinde yaşanan umumi çöküşe katkıda bulunduklarına işaret

⁵³⁷ Ömer Hilmi Efendi, s. 90; Yazır, s. 171, 223; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 259; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 331; Döndüren, s. 507.

⁵³⁸ Bilmen, Kamus, C. 4, s. 344, C. 5, s. 79; Yazır, s. 170; Tertibu's-Sunuf, m. 10.

⁵³⁹ BOA, A.DVNS.MSR.MHM (130): 257/788.

⁵⁴⁰ BOA, A.DVNS.MSR.MHM (114): 199/860, (115): 360/1592, (117): 146/642, (2) 30/119.

⁵⁴¹ Yediyıldız, 2003, s. 181; Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar, s. 74.

⁵⁴² Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 330.

edilmektedir.⁵⁴³ Vakıf idaresi haricinden kimseler tarafından gerçekleştirildiğinde nispeten telafi edilebilir zararlar oluşturan vakfa müdahale fiillerinin, vakıf sisteminin devamlılığı için hayatî önem taşıyan mütevelliler tarafından gerçekleştirilmesinin sonuçları ağır olmuştur. Öyle ki mütevellilerin müdahaleleri, varsa nâzırın görmezden gelmesi veya iştirak etmesi ve devlet organları tarafından denetim ve gözetim noktasında yetersiz kalınması ile birleşince uzun vadede vakıf kurumunun işlevsizleşmesinin en büyük âmillerinden olmuştur.

3.1.2.3.2. Diğer Vakıf Görevlileri

Usulüne uygun biçimde kurulan vakfın kendisinden beklenen amacı gerçekleştirebilmesi için vakfiyedeki şartlara uyulması ve vakfın yararının titizlikle korunması, bakım ve onarımının yapılması, işletilmesi ve elde edilen gelirin hak sahiplerine dağıtılması gerekir. Vakıfla ilgili bu hizmetler ve diğer hükümler esas itibarıyla vakıf görevlileri tarafından yürütülmektedir.⁵⁴⁴ Vakıf görevlileri, vakfa hizmet karşılığında belli bir ücret alması için vâkıf, kadı, müteveli veya diğer devlet yetkilileri tarafından tayin edilen kimselerdir. Vakfın büyüklüğüne ve verdiği hizmetin cinsine göre vakıflarda nâzır, imam, hatip, müezzin, öğretmen, müderris, kayyım, kâtip, câbi, bevvab, cüzhan, talebe, ferraş, türbedar, duagû gibi çok çeşitli görevliler olabilir.⁵⁴⁵

Belirttiğimiz gibi vakıf görevlileri, hangi kısımdan olursa olsun kendi yetki alanları haricindeki tasarruflarında, yabancı kimseler gibi sayılır.⁵⁴⁶ Bu nedenle vakıf görevlilerinin, özellikle vakıf imkanlarına kısmen veya tamamen ulaşım kolaylığına sahip insanlar olarak, hak ve yükümlülüklerin sınırlarına riayet etmeleri önemlidir. Bununla birlikte, tıpkı mütevellide olduğu gibi, vakfın işleyişinin şer'i hükümlere, vakıf şartlarına ve kadim uygulamaya uygun şekilde ilerlemesini temin ile yükümlü bu kişilerin müdahalelerinin vakfa zarar vermesi daha muhtemeldir. Nitekim 18. yüzyılın ikinci yarısında, Kudüs'teki bazı vakıflarda, mütevellilere vakıf görevlilerince yapılan müdahaleleri önlemek gayesiyle çeşitli fermanlar da gönderilmiştir.⁵⁴⁷

⁵⁴³ bkz. Ali Himmet Berki, Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhmaller, s. 337. Ayrıca bkz. Köprülü, 2013, s. 223; Yediyıldız, 2003, ss. 194-195; Ertem, s. 50; Çizakça, ss. 536-537. Çizakça vakıfların çöküşünden mütevellileri sorumlu tutmanın insafsızca olduğunu, bazen sadece günah keçisi olarak kullanıldıklarını ve devletin daha fesat planlarına alet edildiklerini ileri sürmektedir. bkz. Çizakça, s. 35.

⁵⁴⁴ Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", DİA, C. 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 478.

⁵⁴⁵ Örnekler için bkz. Singer, 2004, ss. 64-66; Kunter, ss. 13-18; Gibb and Bowen, s. 170; Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İstilahları Lügatçesi.", Vakıflar Dergisi, S. 17, (1983), ss. 56-60. Kudüs sancağı vakıflarındaki görevlilere ilişkin geniş inceleme için bkz. Eroğlu Memiş, 2017, ss. 244-298.

⁵⁴⁶ Yazır, s. 205.

⁵⁴⁷ VGMA, 763: 488/4; 489/27; 490/50 Aktaran: Eroğlu Memiş, 2016, ss. 305-306.

Vakıf görevlileri, kasıt veya taksirleri sabit olmadıkça, vakıf mallarına gelen zararlardan sorumlu tutulmazlar. Ancak yetkisinin sınırlarını aşar veya vakfa zarar verecek bir şeyi kasten yaparlarsa, hem zararı tazmin ile yükümlü tutulurlar hem de azledilmeleri mucip olur.⁵⁴⁸ Örneğin görevlinin hak etmediği bir ücreti veya ücretinden fazlasını vakıftan almakta diretmesi⁵⁴⁹ veya doğrudan alması,⁵⁵⁰ hak ettiği ücreti almak için vakıfta imkan yok iken mütevelliyi zorlaması,⁵⁵¹ görevinden azledilir ise eski görevine müdahale etmesi,⁵⁵² vakfın parasını şahsi masraflarına harcaması veya vakıf malını zimmetine geçirmesi,⁵⁵³ vâkıfın şartlarına aykırı olarak vakıftan yararlanmak için zorluk çıkarması,⁵⁵⁴ başta mütevellî olmak üzere diğer görevlilerin görevlerine müdahale etmesi,⁵⁵⁵ vakfa ait malları satmaya kalkması,⁵⁵⁶ vakıfta cârî olan amel-i kadimi değiştirecek şekilde tasarruflarda bulunması veya değiştirmek için diretmesi⁵⁵⁷ vakıf görevlilerinin gerçekleştirmesi muhtemel müdahale örnekleridir.

Vakıf görevlilerinin ihmalî hareketle vakfa müdahalesi de söz konusu olabilir. Öyle ki; vakıf görevlisinin özürsüz bir şekilde görevini ihmal etmesi, vakıf şartlarına muhalif ve hâkim tarafından azli gerekli kılan bir hareket tarzıdır.⁵⁵⁸ Yine görevi ihmal eden kişi, vakfiyedeki şartlara uygun bir kimse olsa dahi, göreve hak kazanamaz.⁵⁵⁹ Vakıf görevini vakfiyeye uygun şekilde gerçekleştirmeyen görevli de ücrete hak kazanamaz.⁵⁶⁰ Böyle bir vakıf görevlisinin hukuken hak etmediği ücreti almak için vakfa fiilî müdahalesi, men'î acil ve zaruri bir hukuka aykırılık teşkil eder.⁵⁶¹ Zira hizmet mukabilinde olan gâllenin istihkakı, o hizmeti gerçekleştirmiş olmaya bağlı olup, gerçekleştirmeden almak gasp hükmündedir.

3.1.2.4. Vakfın MürtezİKası

Mürtezika, kelime anlamı ile rızıklananlar demek olup, vakıftan kendilerine tayin edilen maaş ve tayinleri alan kimselerdir.⁵⁶² Görevlilerden farkı bu ücreti herhangi bir hizmet etmeksizin alıyor olmalarıdır. Mürtezikanın kendisine tayin edilen ücretten fazlasını

⁵⁴⁸ Yazır, s. 208.

⁵⁴⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 403, m. 13, m. 6, s. 411, m. 3; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1119, 1125, 1136.

⁵⁵⁰ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1120, 1121; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 402, m. 6.

⁵⁵¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 408, m. 9, s. 417, m. 6; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1131.

⁵⁵² Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 422, m. 3; Netîcetü'l Fetâvâ, m. 736, 738, 739.

⁵⁵³ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1100. Ayrıca bkz. BOA, A.DVNS.MSR.MHM (117): 146/642 ve KŞS, 209:109.

⁵⁵⁴ Netîcetü'l Fetâvâ, m. 635, 665, 705, 708; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 403, m. 13; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1381, 1415.

⁵⁵⁵ Netîcetü'l Fetâvâ, m. 676; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1415.

⁵⁵⁶ Netîcetü'l Fetâvâ, m. 686.

⁵⁵⁷ Netîcetü'l Fetâvâ, m. 698; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1234, 1239, 1300.

⁵⁵⁸ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 61; İbn Abidin, C. 9, s. 398; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 424, m. 12.

⁵⁵⁹ Düzdağ, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, no: 305.

⁵⁶⁰ İbn Abidin, C. 9, s. 285; Ömer Hilmi Efendi, s. 101; Düzdağ, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, no: 307, 310, 323; Akgündüz, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, s. 313, 314; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 166, 213, 235.

⁵⁶¹ bkz. Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 172.

⁵⁶² Kazıcı, 1985, s. 33; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 247.

veya kendisine şart edilmemiş bir menfaati elde etmeye çalışmaması,⁵⁶³ vakıf görevlilerinin görevine⁵⁶⁴ veya vakfın mürtezikasından diğer kimselerin haklarına⁵⁶⁵ müdahale etmemesi mühimdir. Vakfın mürtezikasının, vâkıfın tayin ettiği miktardan fazlasını alması durumunda, tazmin yükümlülüğü doğar.⁵⁶⁶ Kudüs'te bulunan Halilurrahman Vakfı mürtezikasının çeşitli aldatmacalarla vakıf mütevellilerinden haksız para almaları üzerine, paraların iadesi ve söz konusu davanın merkeze havalesine hüküm verilmiştir.⁵⁶⁷ Aynı şekilde mürtezikadan kimseler, herkes gibi, vakıf mala kasten zarar vermeleri durumunda da zararı tazminle yükümlü olurlar.⁵⁶⁸ Mürtezika vakıf mallar üzerinde değil, bu mallardan elde edilen haklar üzerinde pay sahibidir. Bu nedenle ne vakıf malların ne de bu malların enkazının mülkiyeti üzerinde hak iddia edemezler.

Mürtezika içerisinde ayrıca zikredilmesi gereken bir grup vardır ki; bu grup vâkıfın evladıdır. Bir kimsenin kurduğu vakfın gallesinden kendisinin veya ailesinin yararlanmasını şart etmesi mümkündür.⁵⁶⁹ Aile vakıflarında vakfın gelir veya menfaatleri, vâkıfın soyundan gelenlere veya bunların belli bir kısmına şart edilir ve bu kişilerin soyu kesilmediği müddetçe başka amaçlar için kullanılamaz.

1703-1831 yılları arasında Kudüs'te kurulan vakıfların %94'ünün (284 vakıf) aile vakfı olduğu ortaya koyulmuştur.⁵⁷⁰ Bu oran, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin genelinde kurulan vakıfların %67'sinin,⁵⁷¹ komşu Halep eyaletinde kurulan vakıfların %49'unun⁵⁷² aile vakfı olduğu göz önüne alındığında, oldukça yüksektir. Yediyıldız'ın

⁵⁶³ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1231, 1314, 1371, 1477; Neticetü'l Fetâvâ, m. 625, 691, 747; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1109, 1111, 1153; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 405, m. 19-21; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 67.

⁵⁶⁴ Neticetü'l Fetâvâ, m. 630, 695, 697, 705, 747; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1012, 1040.

⁵⁶⁵ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1133.

⁵⁶⁶ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 67.

⁵⁶⁷ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 22/3.

⁵⁶⁸ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 16.

⁵⁶⁹ Hassâf, s. 71, 139 vd.; Zeylaî, s. 328; el-İhtiyâr, s. 320; Mülteka'l-ebhur, C. 1-2, ss. 400-401; Mebsût, C. 12, s. 72; el-Hidâye, C. 2, s. 929; İbn Abidin, C. 9, s. 239, 246, 403; Tertîbu's-Sunuf, m. 272, 614. Ancak bir kimsenin kendisinin veya ailesinin yararlanması şartıyla vakıf kurmasının, kurbet maksadını taşımayabileceği için, İslam hukukçuları arasında tartışmalı olduğunu söylemek gerekir. bkz. Hassâf, s. 19; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 358; İbn Abidin, C. 9, s. 300. İmam Muhammed, kişinin kendisine vakfetmesi durumunda kurbet şartı sağlanamayacağından, bu tarz vakıfları geçerli kabul etmemiştir. bkz. Zeylaî, s. 329; Mebsut, C. 12, s. 72; el-Hidâye, C. 2, s. 930; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 273-277. Aile vakıflarına karşı çıkan başka isimler de bulunmaktadır. Ne yoksullara ne de halka yararları dokunduğu, normal miras paylaşımlarını yok saymak üzere kuruldukları, devlet malını sömürmeyi kolaylaştırdığı gibi gerekçelerle aile vakfını yoz addeden düşünür ve tarihçiler de vardı. Koçi Bey bunlardan birisiydi. bkz. Singer, 2004, ss. 38-39. Koçi Bey'in 4. Murad'a takdim ettiği meşhur layihasının ilgili bölümü için bkz. **Koçibey Risalesi**, nşr. Ebüzzîyâ Tevfik, C. 2, İstanbul 1303, ss. 79-83; Köprülü, 2013, ss. 223-226; Öztürk, 1983, ss. 143-144. Evlatlık vakıfların rağbet görme sebeplerine dair detaylı bilgi için bkz. Hatemi, 1969, ss. 131-134; Köprülü, 2013, ss. 191-192; Yüksel, s. 98; Ömer Lütfi Barkan, "İslam Türk Mülkiyet Hukukunun Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller: 1. Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 1940, C. 4, S. 1, ss. 159-168.

⁵⁷⁰ Eroğlu Memiş, 2016, s. 121.

⁵⁷¹ Nazif Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Ankara: TDV Yayınları, 1995, s. 64.

⁵⁷² Abraham Marcus, **The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century**, New York: Columbia University Press, 1989, s. 304; Gibb and Bowen, C. 2, s. 174.

değerlendirmelerine göre ise, 18. yüzyılda Türkiye’de kurulan vakıfların %75’i yarı-ailevi, %8’i ailevi olmakla beraber, hayri vakıfların oranı yine Kudüs’ten daha yüksektir.⁵⁷³

Vâkıfın evladı ifadesi, vâkıfın yalnızca sulbi evlatlarını içerebileceği gibi evlatlarının evlatlarını da içeriyor olabilir. Vakıftan hangi evlatların yararlanacağı da, yararlanma hakkının evlatlar arasında ne şekilde intikal edeceği de sadece vakfiyede belirtilen şartlara göre belirlenir. Vâkıf yararlanma sırasının “batnen ba’de batnin” ilerleyeceğini belirtmişse, vâkıfın evladından bir kuşakta sağ olan kimse var ise, sonraki kuşaktan birisi söz konusu haktan yararlanamaz. “Neslen ba’de neslin” şeklinde belirtmesi durumunda ise, böyle bir kısıtlama olmadan vâkıfın nesilden nesile evlatları aynı zamanda yararlanabilirler.⁵⁷⁴ Vâkıf, yararlanma hakkını “mutlakan” evladına şart etti ise, vâkıfın hem kız hem erkek evlatları yararlanabilirken; yararlanma hakkını yalnızca kız veya yalnızca erkek evlatlarına hasretmiş de olabilir.

Vakıftan yararlanma hakkı üzerinde evlatlardan hangilerinin müşarekete hakkı olduğu hususu, sıklıkla fetvalara konu olan soru işaretlerindendir.⁵⁷⁵ Bu hususun fıkıh kitaplarında da geniş bir şekilde yer aldığını görmekteyiz.⁵⁷⁶ Vâkıfın evlat ve akrabaları arasında ilk asırlardan itibaren vakıfta hak sahipliği üzerinde ihtilaflar yaşandığını ve bu ihtilafların vakfa müdahalelere sebep olduğunu; uygulamada sıklıkla karşılaşılan bu problemlerin vakıf hukuku doktrinine zamanla şekil verdiğini söylemek mümkündür. Konuyla ilgili fetvaları ve şikayetleri incelediğimizde, vâkıfın evlatları ile ilgili başvuruların, vakfın mal varlığından ziyade tevliyet hakkına veya idarî meselelerine yönelen müdahaleleri konu edindiğini görmekteyiz.

Evlattan bir kimsenin diğer hak sahiplerinin hakkını gasp ederek vakıf maldan tek başına yararlanması,⁵⁷⁷ vakıftaki amel-i kadimi değiştirerek hak tesis etmeye çalışması,⁵⁷⁸ vakıf kurucusunun şartlarına aykırı şekilde vakıftan yararlanmak istemesi ve asıl hak sahiplerini men etmesi,⁵⁷⁹ vakıf malı tahrip etmesi veya haksız bir şekilde tüketmesi,⁵⁸⁰

⁵⁷³ Yediyıldız, 2003, s. 15.

⁵⁷⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 366, m. 14-15, 17; İbn Abidin, C. 9, s. 396; Bilmen, Kamus, C. 4, ss. 363-364; Ali Himmet Berki, Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi, s. 15; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, ss. 54-55.

⁵⁷⁵ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 989, 991, 993, 1003, 1019, 1022, 1025, 1026, 1030, 1039, 1043, 1047, 1048, 1150; Behcetü’l Fetâvâ, m. 1232, 1246, 1253, 1257, 1265, 1266, 1272, 1273, 1274, 1277, 1345; Neticetü’l Fetâvâ, m. 597, 615, 623, 626, 638, 652, 654; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 354, m. 16, s. 364-366, m. 3,-11, 367, m. 15, s. 368, m. 19, s. 369, m. 25; Bilmen, Kamus, C. 4, ss. 359-371; İbn Abidin, C. 9, ss. 389-390, 395-397; Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Ma’rûzat, no: 44.

⁵⁷⁶ Hassâf, ss. 38-56; İbn Abidin, ss. 403-416; Bilmen, Kamus, C. 4, ss. 359-371.

⁵⁷⁷ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 368, m. 20; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1028, 1049, 1150; Behcetü’l Fetâvâ, m. 1263, 1279, 1283.

⁵⁷⁸ Neticetü’l Fetâvâ, m. 597, 642, 645; Behcetü’l Fetâvâ, m. 1288; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 999.

⁵⁷⁹ Neticetü’l Fetâvâ, m. 638, 640, 646, 652, 655, 657; Behcetü’l Fetâvâ, m. 1246, 1265, 1272, 250, 1283; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 354, m. 16; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1027, 1050.

⁵⁸⁰ Neticetü’l Fetâvâ, m. 684.

vakıfta hak sahibi olmasından bahisle vakıf görevlilerinin görevlerine müdahale etmesi⁵⁸¹ söz konusu olabilir.

Bazı tarihçilerimiz, mürtezika sınıfının zaman zaman topluma zarar veren bir gruh halini almış olmasından yakınmaktadır. Öyle ki “vakıf cenneti” veya “vakıf devleti” olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti’nde, vakıf sayısının çokluğu ve denetim ve gözetimin eksikliği, kimilerine göre bazı olumsuz sonuçlara da yol açmıştır. Zamanla toplumsal sınıflaşmada beliren mürtezika sınıfının kitlesi, gerek vakfiyedeki şartları vakıf idarecilerinin veya hâkimlerin bozmaları, gerekse tarikatçıların, vakıfçı medreselilerin hatta padişahın sonunu düşünmeden herkese vazife bağlamaları sonucunda ölçsüzce büyümüştür. Topluma hiçbir olumlu katkısı olmayan türden kimseler ile hem vakıf idareleri hem hükümet arasında çatışmalar çıkmış ve bu kimselerin vakıf gelirlerine ölçsüzce müdahale etmeleri mahkemeleri de epey meşgul etmiştir.⁵⁸²

3.1.2.5. Vakıfla Sözleşme Bağlı Olanlar

3.1.2.5.1. Kiracı

İcare-i vahide yani muayyen bir süre ile tek seferlik yapılan kira sözleşmesi ile vakfa mutasarrıf olan kiracının hak ve yükümlülüklerine riayet etmemesi vakfa müdahale teşkil eder. Vakıf taşınmazı bu şekilde kiralayan kiracının, icareteyn ve mukataa mutasarrıfından farklı olarak, hayat boyu tasarruf hakkı, ferağ ve intikal sözleşmesi yapma hakkı bulunmamakta olup; sözleşme süresinin bitiminde taşınmazı boşaltarak mütevellîye teslim etmek zorundadır.⁵⁸³ Kiracının vakıf akarın ecr-i mislinden eksik olarak belirlenmiş kira bedelini ödemekten kaçınması,⁵⁸⁴ vakıf malı tahrip etmesi⁵⁸⁵ gibi durumlarda kira sözleşmesi feshedilir. Kiracının vakıf malı satmaya kalkması gibi durumların da fetvalara konu edildiğini görmekteyiz.⁵⁸⁶

Söz konusu örneklere rağmen, vakfı bu şekilde kiralayan kiracının, uzun süreli kira akitleri ile mutasarrıf olan kişilere nazaran, vakfa müdahale imkânının daha sınırlı olduğunu ifade etmek gerekir. Vakıf taşınmazı uzun süre tasarrufunda bulunduran kimseler zaman içinde taşınmazın mâliki gibi tasarruf etmek şeklinde bir pratik geliştirmekte; bu durum

⁵⁸¹ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1298; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1007, 1029; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 418, m. 3.

⁵⁸² Akdağ, C. 2, ss. 128-130. Ayrıca bkz. Köprülü, 2013, ss. 228-231.

⁵⁸³ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 17.

⁵⁸⁴ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 24; Ömer Hilmi Efendi, s. 108; el-Bağdadî, ss. 326-327. İcareteyn mutasarrıfına ilişkin fetva örneği için bkz. Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 428, m. 1.

⁵⁸⁵ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 358, m. 4; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 25.

⁵⁸⁶ Neticetü'l Fetâvâ, m. 618; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 996.

vakfın denetiminin eksik kalması halinde vakıf için son derece zararlı sonuçlar oluşturabilmektedir. Fukaha da bu nedenle kira müddetinin uzun olmasını men etmiştir.⁵⁸⁷ Aynı sebepten bazı vakıf kurucuları, vakfettiği taşınmazların uzun süreli kira akitlerine konu edilmesini baştan yasaklamaktadır. 18. yüzyıl Kudüs'ünde de vakıf kurucularının tercihi bu yönde olmuştur. el-Madani 18. yüzyılda yeni kurulan Kudüs vakıflarına ait gelir kaynaklarının, elli sekiz vakfiyede en fazla bir yıl, kırk dokuz vakfiyede ise en fazla üç yıl süre ile kiraya verilerek işletilmesinin özellikle şart koşulduğunu belirtilmiştir. Bunun da tüm vakıflara oranı yaklaşık %43,50'dir.⁵⁸⁸

3.1.2.5.2. İcâreteyn Mutasarrıfı

İcâreteyn mutasarrıfı da bazı açılardan vakıf akarın kiracısı mahiyetindedir. İcâreteyn mutasarrıfının elde ettiği devamlı olarak kullanma ve yararlanma hakkının karşılığında vakfa ifa etmek mecburiyetinde bulunduğu borçların başında, vakıf malın gerçek değerine yakın veya eşit bir meblağ olan icâre-i muacceleği ödemesi gelmektedir.⁵⁸⁹ Söz konusu tasarruf hakkının devri ise mümkün olmakla beraber mütevellinin izni alınmadan yapılan devir işlemi yok hükmündedir.⁵⁹⁰ Bu nedenle geçersiz bir ferağ işlemine binaen icareteyn mutasarrıfının vakıf akarı başkasına bırakması ve onun da bu akara müdahale etmesi hukuka aykırıdır.⁵⁹¹

Hukuka uygun bir şekilde tamamlanan ferağ işleminden sonra eski mutasarrıfın vakfa müdahale etmesi,⁵⁹² mutasarrıfın tasarruf hakkı dâhilinde olmayan bir hakka müdahale etmesi,⁵⁹³ gereken kira ücretlerini ödememesi⁵⁹⁴ veya kira bedelini fazla bularak iadesi için mütevelliyeye cebir uygulaması⁵⁹⁵ da bu kabildendir. Mutasarrıfın yararlanma hakkı, vakıf akarın rakabesinde değil; yalnızca menfaatleri üzerindedir. Bu nedenle icareteyn mutasarrıfının mutasarrıf olduğu akara zarar vermesi, kiralanan binayı yıkması, enkazını satması gibi müdahaleler söz konusu olursa, o binanın ayaktaki halinin kıymetini tazmin

⁵⁸⁷ İbn Abidin, C. 9, s. 324.

⁵⁸⁸ el-Madani'de yer alan 256 vakıf üzerinden hesaplanmıştır. bkz. Eroğlu Memiş, 2016, s. 152.

⁵⁸⁹ Akgündüz, Vakıf Müessesesi, ss. 461-465; Öztürk, 1983, s. 109; Bülent Köprülü, s. 226.

⁵⁹⁰ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1174-1176; Ömer Hilmi Efendi, s. 62; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 31; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 332.

⁵⁹¹ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1177; Neticetü'l Fetâvâ, m. 757-758; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 425, m. 1; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1474.

⁵⁹² Neticetü'l Fetâvâ, m. 743, 759; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1423-1424; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1168; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 32, 93, 94.

⁵⁹³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 429, m. 3.

⁵⁹⁴ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1454, 1461, 1463; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 426, m. 5-9; Neticetü'l Fetâvâ, m. 719; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 27.

⁵⁹⁵ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1506.

etmesi zorunludur.⁵⁹⁶ Yine icareteyn mutasarrıfı, mütevellinin izni olmaksızın vakıf arsaya bina inşa edemez; ederse men edilir ve binanın yıkılması arsaya zarar vermeyecekse bina yıkılır.⁵⁹⁷ Kendisine küçük yaşta iken icareteyn ile tasarruf hakkı intikal eden bir kişinin, vasisi vakıf menzili başkasına ferağ ettikten sonra, tam ehliyetli hale geldiğinde söz konusu vakıf menzile müdahale etmesi de fetvalara konu olmuştur.⁵⁹⁸

3.1.2.5.3. Mukataa Mutasarrıfı

Mukataa da vakıf arazisine uzun süre mutasarrıf olmak gayesiyle yapılan nevi şahsına münhasır bir akittir. İcareteyn akdinden farkı, icare-i zemin denilen kira bedeli mukabilinde kiracısına vakıf akar üzerinde istediği şeyi dikmek veya inşa etmek hakkı tanıdığı gibi, diktiği şeylerin veya inşa ettiği binaların maliki olmasını sağlamasıdır.⁵⁹⁹ Mukataa mutasarrıfının da en önemli yükümlülükleri kira bedellerini ödemesi ve vakıf mala zarar vermeden tasarruf etmesidir. Eğer kira bedellerini ödemezse vakıf arsa elinden alınır.⁶⁰⁰ Vakıftan yararlanma sırası kendisinde olan kimse vakfı mukataa ile bir başkasına kiraladı ise, yararlanma sırasının sonraki hak sahibine intikali durumunda bu kişi mukataa mutasarrıfının arsaya inşa ettiği binaları yıktırarak arsaya el koyabilir. Mukataa mutasarrıfı bu duruma müdahale edemez.⁶⁰¹ Mukataalı vakıf akar, mütevellinin izni olmadan başkasına ferağ edilemez; edilirse geçersiz olur.⁶⁰²

3.2. Müdahale Şekilleri

Vakfa müdahale fiili, mahiyeti itibarıyla çok farklı şekillerde gerçekleştirilebilecek bir hukuka aykırı fiil tipidir. Vakfı konu alarak ve kasıtlı olarak işlenen müdahale fiilinin, ihmalî veya icraî hareketle gerçekleştirilebileceğini ikinci bölümde çeşitli örneklerle incelemiş bulunmaktayız. Bu bölümde, müdahale fiilinin vakfın hangi unsuruna yönelerek işlendiğine dair bir ayrıma giderek pratikteki görünümü itibarıyla meydana gelme şekillerini daha yakından inceleyeceğiz.

⁵⁹⁶ Bilmen, Kamus, C. 5, s. 23; Ömer Hilmi Efendi, s. 76.

⁵⁹⁷ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1322, 1340; Ömer Hilmi Efendi, ss. 76-77. Benzer bir örnek için bkz. m. 1498-1499.

⁵⁹⁸ Netîcetü'l Fetâvâ, m. 761, 762; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1421. Benzer bir örnek için bkz. a.g.e., m. 1422.

⁵⁹⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 359; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 19; Berki, Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhmaller, s. 339; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, ss. 491-495.

⁶⁰⁰ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1068; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1210; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 324; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 20. İcareteyn mutasarrıfı için de aynı durumun geçerli olduğuna dair bkz. Behcetü'l Fetâvâ, m. 1454, 1459, 1461, 1473; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 426, m. 5-9.

⁶⁰¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 360, m. 8, 9, 10.

⁶⁰² Bilmen, Kamus, C. 5, s. 19.

3.2.1. Vakıfların Mal Varlığına Yönelik Müdahaleler

Vakfa müdahale fiilleri içerisinde vakfın mal varlığına yönelik müdahaleler, tespit edilmesi ve hukuki mahiyetinin ortaya konulması bakımından daha net bir çizgi üzerindedir. Zira vakfın mal varlığına yönelen müdahale fiillerinin büyük bir kısmını gasp veya itlaf fiilleri kapsamında değerlendirmek mümkündür. Bu haksız fiillerden birisinin kapsamına girmese dahi, vakfın mal varlığına yönelerek yapılan müdahalelerde kasıt ve netice daha belirgin bir şekilde tayin edilebilmektedir.

Vakfın mal varlığı kapsamına vakfa ait taşınır ve taşınmaz mallar, bu mallardan elde edilmesi mümkün olan her türlü menfaat ve aylık veya yıllık gelirler dâhildir. Vakıfların mal varlığına yönelen müdahaleleri, mal varlığının hangi unsurunu tehdit ettiği üzerinden bir ayrıma giderek, vakıf malın aynına, menfaatlerine ve gelirlerine yönelen müdahaleler şeklinde incelemenin uygun olduğu kanaatindeyiz.

3.2.1.1. Vakıf Malın Aynına Yönelik Müdahale

İslam eşya hukuku bağlamında baktığımızda, Hanefî-Maturidî ekolün “*ayn*” kavramını “*asl*” terimi ile irtibatlandırıldığını görürüz.⁶⁰³ Elle tutulup gözle görülen, müstakil bir varlığı olan, mekan işgal eden, fiilen muhafaza altına alınabilen, zimmette sabit olabilen ve eşyanın maddi yapısını yani çıplak olarak malın kendisini ifade eden şey, ayndır.⁶⁰⁴ İslam hukuku telakkisi, malın muhtevasını ayn ve menfaat olarak belirlemekte ve eşyanın aynını menfaatinden, ayndan elde edilen menfaati de galleden belirgin şekilde ayırmaktadır. Vakıf muamelesi bu ayrımın ortaya konulması bakımından güzel bir örnektir. Zira vakfedilen malın aynı ve menfaati kesin olarak ayrılmakta; aynı özel mülkiyetten çıkarılarak yalnızca menfaati tasadduk edilmektedir. İşte vakıf malın aynına yönelik müdahaleler de bu ayrıma binaen ortaya çıkmaktadır. Vakıf malın özel mülkiyete geçirilmesini, yani temlikî işlemleri konu alan müdahaleler ile hukuka aykırılık unsuru “kendi mülkiyetinde olmayan” bir mala yönelmekle teşekkül eden mala zarar verme türünden fiilleri bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Vakfı tanımlarken vakfın aynının/aslının hapsedileceğinden bahsetmiş idik. Haps-ı asıl demek, bir aynın rakabesini, tebdil ve tahvil edecek tasarruflardan; yani alıp satmaktan, miras, hibe, vasiyet gibi aslın mübadelesine, temlik ve temellüküne delalet edecek

⁶⁰³ bkz. Hasan Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007, s. 33.

⁶⁰⁴ Hacak, ss. 93-94; MAA, m. 159; Hayrettin Karaman, “Ayn”, *DİA*, C. 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 257. Ayrıca bkz. Sa’düddin et-Taftâzânî, *Şerhu’l Akâid*, Talha Hakan Alp (çev.), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017, s. 103.

hususlardan kaçınmaktır.⁶⁰⁵ Öyleyse vakıf malı konu alan bu kabilden hukuki tasarruflar, vakıf malın aynına, zatına, İslam hukukçularının tabiriyle rakabesine yönelik müdahalelerdir. Bu tarz fiillerin, özel mülkiyetten çıkarılarak bir hayır işine tahsis edilmiş ve belki de yıllardır bu şekilde işletilmiş vakıfların hukuki şahsiyetini ve maddi mevcudiyetini sona erdirmeye yönelik fiiller olmaları sebebiyle, vakfa müdahale kapsamında değerlendirilmeleri gerekir.

Daha önce bahsedildiği üzere vâkıfın sağlığında, hukuki anlamda bağlayıcı hale gelmiş bir vakıftan rücû ederek vakıf malları temellük etmeye,⁶⁰⁶ satmaya,⁶⁰⁷ bağışlamaya, miras bırakmaya çalışması söz konusu olabilir. Keza mütevellinin de vakıf malı satmak⁶⁰⁸ veya rehin vermek⁶⁰⁹ gibi teşebbüsleri vakıf malın aynına yönelik müdahale teşkil eder. Vakıf mal temlikî tasarruflara konu edilemeyeceğinden, bu işlemler şüphesiz hukuken geçersizdir; ancak bu tür işlemlere teşebbüs edilmesi ve denetimin eksik olduğu durumlarda fiilen gerçekleştirilmesi vakıflara büyük zararlar vermiştir.

Vakıf muamelesi, vâkıfın mal varlığında kalıcı eksilmeye sebep olan bir tasarruf işlemi olarak, vâkıfın terekesinin hacmini azaltmakta ve dolayısıyla miras paylarında da azalmaya yol açmaktadır. Vâkıfın bu sonucu bertaraf etmek isteyen mirasçılarının, vakfı iptal ederek vakıf mallarını terekeye dâhil etme çabaları, vakıfların mal varlığının aynına yönelik müdahale teşkil eder. Vâkıfın sağlığında veya ölümünden sonra bağlayıcılık kazanmış bir vakfın mallarına, mirasçılar müdahale edemez.⁶¹⁰ Eğer vâkıf, terekesi borçlarını karşılamayacak halde iken vefat etti ise, vakfın mevcudiyeti vâkıfın alacaklılarının da aleyhine özellik taşır. Bu nedenle alacaklıların vakfı iptal etmek yahut doğrudan vakıf mallarını zabt ederek borçlarını tahsil etmek istemeleri de bu kabilden müdahalenin örneğidir.⁶¹¹

Vakıf malın aynına müdahale etmenin bir çeşidi de vakıf mala zarar vermektir. Doğrudan veya dolaylı bir şekilde başkasına ait bir mala zarar vermek, onu tamamen veya kısmen ortadan kaldırmak anlamına gelen ve zamanla hırsızlık ve gasp dışında kalan mala

⁶⁰⁵ Yazır, s. 51.

⁶⁰⁶ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 334, m. 12, s. 336, m. 18; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 974; Neticetü'l Fetâvâ, m. 606; Ömer Hilmi Efendi, s. 35.

⁶⁰⁷ Akgündüz, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, s. 321; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1149; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 211.

⁶⁰⁸ Neticetü'l Fetâvâ, m. 677, 686; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1053, 1055; İbn Abidin, C. 9, s. 294; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 36, 37, 38. İlgili hüküm örnekleri için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 49/2, (1): 288/2.

⁶⁰⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 361; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 39.

⁶¹⁰ Neticetü'l Fetâvâ, m. 675; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1193, 1209, 1215; Fetâvâ-ı Ali Efendi, s. 332, m. 5, s. 335, m. 15, s. 336, m. 19, 20, s. 337, m. 21, s. 341, m. 2, 4, s. 345, m. 2, s. 348, m. 3-4, s. 349, m. 5; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 965, 966, 973, 984, 1051; Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Ma'rûzat, no:42; İbn Abidin, C. 9, s. 312; Tertîbu's-Sunuf, m. 5, 586.

⁶¹¹ Fetâvâ-ı Ali Efendi, s. 336, m. 20; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 975, 976.

zarar verme fiillerinin tamamını içine alan bir kapsam kazanan “*itlaf*”⁶¹² fiilinin de vakıf malları konu alacak şekilde sıklıkla işlenildiğini görmekteyiz. Vakıf malı harap etmek, istihlak etmek, yıkmak, harcamak veya zimmetine geçirmek, zayi etmek veya zayi olmasına sebep olmak gibi birçok şekilde meydana gelebilen ve vakıf malının kısmen veya tamamen yok olması sonucunu doğuran tüm fiilleri, vakıf malı itlaf etmek çerçevesinde değerlendirebiliriz. Vakıf mala zarar veren kimse, bu zararı tazmin etmekle yükümlüdür. Örneğin vakıf bir evi kiralayıp bazı kısımlarını yıkan ve enkazını da zayi eden kiracıdan, yıktığı kısımların mebniiyyen, yani ayakta dururkenki kıymeti talep ve dava edilebilir.⁶¹³

1743 yılında Kudüs’te Müslümanların ibadet edegeldikleri Mescid-i Mas’ad isimli mescide giren zımmilerin mescidin içindeki kişileri taciz etmeleri, mescidi kirleterek zarar vermeleri ve defalarca yetkili makamlar tarafından uyarılmalarına rağmen bu tecavüzü devam ettirmeleri şikayet edilmiştir. Kudüs’teki Müslümanların, organize olarak vakıflarına müdahale eden şehrin diğer dinî unsurlarını topluca şikayet ettiklerini gördüğümüz bu örnekte, ehl-i İslam’ı kanuna aykırı olarak taciz eden bu kimselerin müdahalelerinin men edilmesi amacıyla yargılanmalarına hüküm verilmiştir.⁶¹⁴ Aynı yıl Hz. Ömer Mescidi’nin de içinde bulunduğu mescit vakıflarının mütevellisi, kendisinden önceki mütevellinin fazladan gelir elde edebilmek için mescitleri harap ettiğini ve vakfın bazı arsalarını da başka kimselere sattığını arz etmiştir.⁶¹⁵ Yine aynı müteveli, aynı sene içerisinde Ömer Mescidi ile Rum Kilisesi’nin yan yana olduğunu ve bu kiliseye tâbi bazı Rumların vakfın bazı odalarını gasp ettiklerini, mescide ait bazı yerleri tuvalete çevirerek vakfa zarar verdiklerini bildirmiştir.⁶¹⁶

Vakıf malına izinsiz ve hukuka aykırı şekilde bir şeyler inşa edilmesi yoluyla vakfa zarar verilmesi söz konusu olabilir. 1760 senesinde Selahaddin Vakfı mütevellisi ve nâzırı olan es-Seyyid eş-Şeyh Mustafa bin Şeyh Ebulfazl, kadimden beri vakıf tarafından zabt edilen vakıf arsanın aynı çevrede oturan bazı kimseler tarafından zorla zabt edilip üzerine duvar ve kaldırım yapılarak vakfın zarara uğratıldığını ifade etmiştir.⁶¹⁷ 1783 senesinde Kudüs’teki başka bir vakfın mütevellisi, her sene vakıf tarafından kiralanın vakfa ait araziye Kudüs’te ikamet eden kimliği belirli bazı zımmilerin izinsiz bir şekilde bina inşa ederek

⁶¹² Aydın, 2014, s. 389.

⁶¹³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 358, m. 4.

⁶¹⁴ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 41/3.

⁶¹⁵ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 49/2.

⁶¹⁶ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 51/2.

⁶¹⁷ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 161/4. Vakıf arsanın zorla zabt edilip üzerine duvar örmelerine ilişkin benzer bir müdahale örneği için bkz. (4): 152/6. Vakıf arsanın zorla yabancı kimselerce zabtedilip ziraate konu edilmesiyle ilgili başka bir hüküm örneği için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 152/2 .

vakfa zarar vermelerine son verilmesini istemiştir.⁶¹⁸ Aynı yıl Mugârebe Zâviyesi Vakfı'nın mütevellisi de vakfa tâbî köylerde bulunan, kadimden beri ziraatle işlenen ve öşür ile resmi de vakfa verilen toprağa izinsiz yapılan evin kaldırılarak zararın giderilmesini talep etmiştir.⁶¹⁹

Çalışma kapsamına giren dönemde Kudüs'te, vakıf arsanın tuvalet veya çöplük olarak kullanmak suretiyle zarara uğratılması da birçok kez şikayetlere konu olmuştur.⁶²⁰ 1760 yılında Ömer Mescidi ve Medrese-i Hamra Evkafının mütevellisi olan Seyyid Mustafa el-'Alemî, vakfın çevresinde oturan kimliği belirli bazı zımmilerin, evlerinin tuvalet giderlerini vakfın duvarına bitişik yaparak vakfın duvarının çürüyüp harap olmasına sebep olduklarını bildirmiştir.⁶²¹ 1781 yılında Kudüs'te bulunan ve arsası ile gallesi türbedara şart edilmiş bir türbenin türbedarı, arsayı ve gallesini zabt etmek istediğini, ancak ahaliden ve gayrimüslimlerden bazılarının arsayı tuvalet ve çöplük olarak kullanarak zarara sebebiyet verdiğini bildirerek şikayette bulunmuştur.⁶²² Kudüs'te bulunan Karkaşendi Câmi-i Şerîf Vakfı'nın mütevellisi tarafından bildirilen başka bir çarpıcı örnek ise; aynı mahallede ikamet eden bazı Avrupalı (Efrenç) kimselerin uzun süreden beri etrafına sürekli çöp dökerek camiye harap etmeleridir.⁶²³ Zımmilerin vakıf gayrimenkullere zarar verdiği örnekler bunlarla sınırlı değildir. 1788 senesinde Kudüs'te ikamet eden Yahudi taifesinden bazı kimselerin vakıf türbe etrafında şarap hamr ederek vakfın harap olmasına sebep olmaları da şikayete konu olmuştur.⁶²⁴ Harabına sebep olunan vakıf yapılar, şeriye sicillerinde de şikayet konusu olmuştur.⁶²⁵

Ahkâm-ı şikayet defterlerinde ve şer'iyye sicillerinde,⁶²⁶ ehl-i örften kimselerin vakıf gayrimenkullerin harap olmasına sebep olan tasarruflarının şikayete konu olduğuna da rastlamaktayız. Örneğin Haseki Sultan Evkafından Hânü'l-üsâri diye bilinen, kiraya verilen ve ipek istiflenen hanı, Trablusşam valilerinin gasp ederek alıkoyduğu, sarıca ve sekbandan kimselerin de musallat olarak hanı zamanla kullanılamayacak hale getirdikleri, sonrasında

⁶¹⁸ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 147/3.

⁶¹⁹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 156/2.

⁶²⁰ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 70/1, (5): 11/1; BOA, A.DVNS.MSR.MHM (121): 331/1311. Mescid-i Aksa ve çevresini tetkike giden kadının, bu esnada rastladığı tuvaletin, haremî şerife necaset bulaşmaması için yıkılmasını emrettiği hüküm için bkz. KŞS, 201:394.

⁶²¹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 166/1.

⁶²² BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 64/3.

⁶²³ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 121/3.

⁶²⁴ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 152/5. Mescid-i Aksa dahilinde sancakbeyinin ikamet ettiği sarayın altına yapılan bazı odalar ve çevresinde, yeniçerilik iddiasında olan bazı kimselerin içki içmek dahil türlü taşkınlıklar yaparak Mescid'e zarar vermeleri üzerine verilen hüküm için bkz. BOA, A.DVNS.MSR.MHM (111): 508/1761.

⁶²⁵ Hırsızlar ve evsizler tarafından harap edilmesine göz yumulan vakıf yapılarla ilgili hükümler için bkz. KŞS, 201:39, 201:59.

⁶²⁶ Kudüs Şer'iyye Sicillerinden örnekler için bkz. KŞS, 202:238, 202:250, 253.

müdahalelerin men'ini emreden emr-i âlilere rağmen vakıf hana tasallutlarının önüne geçilemediği, 1742 yılında Trablusşam Valisine ve Kudüs kadısına gönderilen hükümde kayıt altına alınmıştır.⁶²⁷ Söz konusu olayın devamı, 1765 tarihli hükümle Mühimme defterlerinde karşımıza çıkmaktadır. Hanın değişmeyen mutasarrıfları, bu sefer de hanı Trablusşam valilerinin kendilerinden kiraladıklarını, ancak yirmi yıldır kira ödemediklerini bildirerek şikayette bulunmaktadır.⁶²⁸

Para vakıflarında vakfedilen mal para olduğundan, bu tür vakıflarda malın aynına zarar verme, vakfin asıl sermayesini azaltıcı fiillerle gerçekleşir. Yapılan muameleler sonucunda elde edilen para ise vakfin gelirini oluşturur. Para vakfı mütevellisi asıl sermayeden para alıp da bu parayla ne yaptığı bilinmeden vefat ederse, aldığı para terekesinden tazmin edilirken; gallesinden aldığı para ile ne yaptığı bilinmeden ölürse, bu miktar terekesinden tahsil olunmaz.⁶²⁹ Zira ilki vakıf malın aynına zarar verme, onu zayi etme hükmünde iken ikincisi vakfin gallesinin idare ve tasarrufuna ilişkindir. Bu nedenle para vakfı mütevellisinin asıl sermayeden olan para ile gelir hükmünde olan parayı ayırt ederek tasarrufta bulunması çok önemlidir. Örneğin vakfin gelirinden ödenmesi gereken vazifeleri asıl sermayeden öder ise asıl sermayede oluşan eksilmeyi kendi malından tazminle yükümlü olur.⁶³⁰ Aynı şekilde vakfiyeye aykırı şekilde muameleler yapan müteveli, herhangi bir şekilde vakfin asıl sermayesinden verdiği parayı tahsil edemezse, zayi ettiği miktarı tazminle yükümlü olur.⁶³¹ Örneğin vakıf kurucusu, muamele yapılması için borca karşı kuvvetli rehin alınmasını şart kılmış iken müteveli borcu karşılamayacak miktarda rehni kabul eder ve sonrasında borcun kalanını tahsil edemezse, kalan borçtan sorumlu tutulur.⁶³²

3.2.1.2. Vakıf Malın Menfaatlerine Yönelik Müdahale

Menfaat, bir malın aynının kullanılması ile meydana gelen faydadır.⁶³³ Menfaat kavramı, ayn kavramının aksine dış dünyadaki bir nesneyi yani malı göstermemekte; aksine bir malı kullanmayı ve ondan istifade etmeyi veya bir insanın emeğinden faydalanmayı ifade

⁶²⁷ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 7/1.

⁶²⁸ BOA, A.DVNS.MSR.MHM (162): 60/149.

⁶²⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 391, m. 1-2; el-Bağdadi, s. 324; Demirtaş, Fetvarlarla Osmanlı Vakıfları, ss. 138, 270-271, 275-277. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Bilmen, Kamus, C. 5, s. 84; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, ss. 339-341.

⁶³⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 397, m. 21.

⁶³¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 392, m. 3-6; Demirtaş, Fetvarlarla Osmanlı Vakıfları, s. 273.

⁶³² Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 396, m. 16-17; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 80; Ömer Hilmi Efendi, s. 94; Döndüren, s. 241.

⁶³³ Hacak, s. 95; Ali el-Hafif, **Buhûs ve Makâlât fi't-teşrî'i'l-İslâmî**, Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabi, 2010, s. 179; Yunus Araz, **İslam Hukukunda Menfaatin Tazmini**, Bursa: Emin Yayınları, 2016, ss. 96-97.

etmektedir.⁶³⁴ Menfaati, aşağıda tanıımı yapacağımız galleden ayıran şey, yalnızca bir ayna bağlı olarak varlık bulmasıdır. Vakıf malların menfaatlerine yönelik müdahaleler, genellikle gasp suçu görünümünde karşımıza çıkmaktadır. En temel tanımla gasp, bir malı açıkça ve zorla alarak o mal üzerinde haksız bir zilyetlik kurmaktır. Hanefi hukukçular bu tanıma, mal sahibinin zilyetliğini giderme unsurunu eklemektedirler. Hanefi hukukçulardan Ebu Hanife ve Ebu Yusuf, bununla birlikte bir de mala yönelik bir fiil olması (malın bulunduğu yerden alınıp başka yere taşınması) unsurunu aramaktadırlar.⁶³⁵

Menfaatlerin gaspı ve tazmininin imkanı meselesi, İslam hukukçuları arasında en temel ve en derin tartışma konularından birisi olsa da, konumuz itibarıyla bu ihtilaf bizi ilgilendirmemektedir. Zira Hanefiler nezdinde menfaat, “mal” kategorisine dâhil edilmediğinden kural olarak gasp edilmesi ve dolayısıyla tazmini mümkün değildir. Ancak vakıf mal, yetimlere ait mallar ve muaddün li'l-istiğlâl⁶³⁶ olan mallar ile birlikte bu hükmün istisnasını oluşturur.⁶³⁷ Dolayısıyla vakıf mal gasp edildiğinde, yararlanılmış olsun veya olmasın, muaddün li'l-istiğlâl olsun veya olmasın menfaatinin tazmin edilmesi gerektiği hususunda ittifak vardır. Zabt edilerek yararlanılan şey bir vakıf akar ise, mütevellinin izni ile bile olsa, haksız bir şekilde o akarı elinde tutmuş olan kimsenin ecr-i misil ödemesi talep ve dava edilebilir.⁶³⁸ Vakıf bir maldan ücretsiz şekilde yararlanılması da gasp hükmündedir ve ecr-i misil tahakkuk eder.⁶³⁹ Şayet mütevellî, vakfi inkar ederse o da gâsıp sayılır.⁶⁴⁰

Fetâvâ-yı Hindiyîye’de vakfın gasp edilmesi ayrı bir başlık altında incelenmiş olup, vakıf yeri veya malı gasp edenin elinden gasp ettiği şeyin alınacağı, vermezse hapsedileceği, vakfa bir zarar vermişse de bu zararı çeşitli şekillerde gidereceği ve vakıf yerden yararlanmamış olsa dahi gasp ettiği süre için ecr-i misil ödemesi gerektiği hüküm altına alınmıştır.⁶⁴¹ Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu isimli eserde de vakıfların gasbı hususu ayrıca ele alınmış olup, Hindiyîye’deki fetvalara ek olarak gasp edilen vakıf bina yıkılırsa, yalnızca zararın tazmini ile yetinilmeyip binanın aynen ve yeniden inşasının

⁶³⁴ Hacak, s. 95.

⁶³⁵ Mehmet Akif Aydın, “Gasp”, ss. 387-388; Araz, ss. 194-195. Ayrıca bkz. İbn-i Abidin, C. 14, s. 481, 482, 485.

⁶³⁶ Muaddün li'l-istiğlâl mala gelince, bu mal kiraya verilmek üzere belirlenmiş ve hazırlanmış nesnedir. MAA, m. 417.

⁶³⁷ İbn-i Abidin, C. 9 s. 506; Araz, ss. 119-122, 227-245; Ekinci, 2005, s. 46.

⁶³⁸ El-Bağdadi, ss. 326-327; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 371; Neticetü'l Fetâvâ, s. 165, m. 729; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1334; İbn Abidin, C. 9, s. 261, 264, 265, 287, 327-329, 357; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 44; Ömer Hilmi Efendi, ss. 111-112; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 37, 39; Araz, ss. 234-235; Döndüren, s. 273. Kudüs'te Sahratullahü'l Müşerrefe Vakfı musakkafatından bir taşınmazı haksız şekilde zabt eden bir Yahudiden ecr-i misil talep edildiğine, buna muvafık fetva alındığına dair hüküm için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (5): 16/1.

⁶³⁹ Ömer Hilmi Efendi, s. 111; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 44; Araz, s. 235. Ücret istemeden vakıf maldan yararlanılmasına izin veren mütevellî de zarardan sorumlu olur. bkz. el-Bağdadi, s. 326.

⁶⁴⁰ Araz, s. 235; Fetâvâ-yı Hindiyîye, s. 33; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 46.

⁶⁴¹ Fetâvâ-yı Hindiyîye, s. 33.

zorunlu olduğu, vakıf malı gasp eden kişinin bu malı iade edene kadar hapsedileceği hükümleri başta olmak üzere konuya ilişkin birçok hükme yer verilmiştir.⁶⁴²

Vâkıf, vakıf mallardan elde edilen geliri şart edebileceği gibi, vakıf mallardan elde edilebilecek çeşitli menfaatleri de şart edebilir. Bu şekilde en çok şart edilen hak, şüphesiz ki *sükna hakkı*dır. Sükna hakkından yalnızca vâkıfın belirlediği kimseler, vâkıfın belirlediği sıraya ve şekle uygun olarak yararlanabilirler. Bu nedenle bu hakka sahip olmayan yahut henüz kendisine bu haktan yararlanma sırası gelmemiş kimselerin, sükna hakkının kullanılmasına müdahale etmemeleri gerekir.⁶⁴³ Örneğin 1785 yılında vakfiyede şifa-i şerif okunması karşılığında vakıf evde sükna hakkı tanınan bir göreve berat ile mutasarrıf olan kimseye, Kudüs sakinlerinden iki kişi, vakıf şartına ve atama kararına aykırı olarak müdahale etmiş ve vakıf evin süknasını zorla zabt etmişlerdir. Hak sahibi olan mutasarrıfın şikayeti üzerine, şer'i hükümlere ve vakıf şartına aykırı olarak gasp edilen evde hizmeti mukabilinde kendisinin oturmasına, meselenin mahallinde şer'le görülmesine karar verilmiştir.⁶⁴⁴ 1793 yılında Kudüs hayırseverlerinden Şeyh Mansur Mısırî isimli kimse, yaptırdığı odaların süknasını Mısır'dan Kudüs'e gelen ehl-i ilimden fakir kimselere şart etmiştir. Vâkıfın şartı uyarınca odalardan birisinde ikamet eden Mısır ulemasından bir kimseye, Kudüs sakinlerinden Seyyid Mehmed ve Seyyid İbrahim isimli kimselerin zorbalıkla müdahale ederek vakfa zarar vermeleri üzerine, vâkıfın şartı ne ise o şekilde icra olunup müdahalenin men edilmesine, şer'e aykırı durumlara izin verilmemesine karar verilmiştir.⁶⁴⁵

Kudüs kadısına gönderilen 1756 tarihli hükümde, Kudüs Kalesi kapısındaki sebiller her gün su koyma görevini ifa etmeleri karşılığında kendilerine vakıf evin sükna ve tasarrufu şart edilen Hicazî kardeşler beratla görevi yerine getirmekte iken, Kudüs ahalisinden bir kimsenin hukuka aykırı olarak vakıf evi gasp ettiği tespit edilmiş ve müdahalesinin men edilmesi emredilmiştir.⁶⁴⁶ Başka bir örnekte Kudüs'ün Yafa nahiyesindeki vakıf taşınmazlara mutasarrıf olan Yahudilerin bu taşınmazları gasp eden kimseyi şikayet etmeleri üzerine, olayın mahallinde şer'le görülmesine ve taşınmazların mutasarrıflarına iadesine hüküm verilmiştir.⁶⁴⁷ Bir vakfa ait taşınmazları başka bir vakfın

⁶⁴² Bilmen, Kamus, C. 5, ss. 44-47.

⁶⁴³ Fetâvâyı Feyziyye, m. 1009, 1030; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 354, m. 16, 355, m. 20, s. 369, m. 24, s. 371, m. 33; Neticetü'l Fetâvâ, m. 635, 644, 655, 659; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1239, 1246, 1248, 1396. Kudüs'te vakfa ait çiftliğe yapılan müdahalenin men'i için mahkemeye yapılan başvuru için bkz. KŞS, 201: 253.

⁶⁴⁴ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 35/2.

⁶⁴⁵ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 186/1.

⁶⁴⁶ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 50/1.

⁶⁴⁷ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 150/4. Benzer örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 161/4, (4): 62/2, (4): 143/3.

zorla zabt etmesi söz konusu olabilir. Örneğin 1797 yılında Kudüs'te Zülkadriyye Medresesi'ne ait bahçeleri Salahiye Medresesi görevlilerinin, kendi vakıfları dâhilinde olduğunu iddia ederek zorla ele geçirmeleri şikayete konu olmuştur.⁶⁴⁸

Sükna hakkına sahip olmamasına rağmen vakıf akarı zabt eden kimse, vakıf malı gasp etmiş olur ve zabt ettiği süre boyunca bu akarın ecr-i mislini vermesi gerekir. 1784 senesinde Kudüs'te bulunan bir vakıf menzili zorla zabt ederek bir süre içinde oturan kişinin yapılan yargılama sonrasında ecr-i misil ödemesi tenbih olunmuştur.⁶⁴⁹ Yine Sahratullahü'l-Müşerreffe Vakfı'nın mütevellisi, 1794 senesinde vakfa ait akarlardan birisini hukuka aykırı olarak işgal eden ve ecr-i mislini de ödemeyerek vakfa zarar veren bir Yahudi'yi şikayet etmiş ve davasına muvafık fetvası olduğunu da bildirmiştir.⁶⁵⁰

Eğer sükna hakkına sahip birden fazla kişi var ise, içlerinden birinin vakıf akarı tek başına zabt ederek diğer hak sahiplerini engellemesi de gasp teşkil eder.⁶⁵¹ Örneğin süknası evlada ve evlad-ı evlada şart edilmiş olan bir vakıf evi, birden fazla evlat hayatta iken içlerinden birisinin veya bir kısmının zabt ederek tek başına oturmak istemesi hukuka aykırıdır.⁶⁵² Vakıf akar tüm hak sahiplerinin yararlanmasına müsait değil ise, nöbetleşerek oturmaları gerekir.⁶⁵³ Başka bir örnekte süknası vâkıfın azatlı kölelerine şart edilmiş bir vakıf evde, azatlı kölelerden yalnızca birinin diğerlerinin rızası ve izni olmaksızın zorla tek başına oturması durumunda diğer hak sahiplerinin hisselerinin ecr-i mislini ödemesi gerekeceği kayıt altına alınmıştır.⁶⁵⁴

Vakfın süknasının şart edildiği bir kimsenin hakkı, yalnızca vakıf akarın aynından bizzat yararlanmayı içerir; vakıf akar üzerinde tasarruf hakkı yoktur. Bu nedenle sükna hakkı sahibinin, vakıf evde oturmayıp onu başkasına kiralaması ve kira bedelinden yararlanması yahut mütevellinin, vakıf ev üzerinde sükna hakkı olan birisi varken bu evi başkasına kiralaması vakıf kurucusunun iradesine aykırı bir durum olarak hukuka aykırıdır.⁶⁵⁵ Tersî durumda, örneğin vâkıf, vakıf akardan elde edilen galleyi evladına şart etmiş ise, vâkıfın evlatları gallesinin kendilerine ait olduğundan bahisle vakıf akarın sükna

⁶⁴⁸ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (5): 96/3.

⁶⁴⁹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 32/2. Benzer örnek için bkz. (4): 149/2.

⁶⁵⁰ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (5): 16/1.

⁶⁵¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 366, m. 12; İbn Abidin, C. 9, s. 262; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 44; Ömer Hilmi Efendi, s. 112.

⁶⁵² Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1028; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1280.

⁶⁵³ Hassâf, s. 64; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 366, m. 12; İbn Abidin, C. 9, s. 262.

⁶⁵⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 371, m. 32; el-Bağdadî, s. 332.

⁶⁵⁵ Hassâf, s. 64; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 358, m. 1-3, s. 359, m. 6; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1037, 1044; Neticetü'l Fetâvâ, m. 657; el-Hidâye, C. 2, s. 929; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 28; Şeyhülislam Ebussud Efendi, s. 62; Ömer Hilmi Efendi, s. 108; Tertîbu's-Sunuf, s. 850, 853. İçinde oturan vakıf akarın tamire muhtaç durumda olması, bunun istisnasıdır. Bu durumda da sükna hakkı sahibi kiraya veremez; ancak müteveli veya hakim kiraya verebilir. bkz. İbn Abidin, C. 9, s. 265, 286, 319.

hakkını zabt ve mütevelliyi başkasına kiralamaktan men edemezler.⁶⁵⁶ Mütevellinin de vakıf evde vâkıfın şartı üzere oturan kimseleri, evi başkasına kiralamak için ihraç etmesi sükna hakkına yönelik ağır bir müdahaledir.⁶⁵⁷

Nadiren de olsa sükna hakkı dışında menfaatlerin vakfına rastlanılmaktadır. Çeşme veya su yolu şeklinde kurulan vakıflar bunun örneğidir. Örneğin vakıf bir çeşme yaptırırken mahalle sakinlerinden birisinin evine döşediği özel bir mecra ile su bağlayan vâkıf öldükten sonra, mirasçılarının bu kişinin evine akıtılan suyu kesmeye ve kendi evlerine akıtmaya hakları olmadığı yönünde fetva verilmiştir.⁶⁵⁸ Başka bir örnekte Kudüs'te bir vakfın musakkafatından olan değirmenlerden diledikleri gibi yararlanma izni olan Yahudi kimseleri, sadece bir değirmenden yararlanmaları, diğerlerini kullanmamaları talebiyle açgözlü bazı kimseler taciz etmiş; bunun üzerine durumun araştırılması ve bu Yahudilerin istedikleri değirmenden yararlanmalarına engel olunmaması hükme bağlanmıştır.⁶⁵⁹ Kudüs'te, saray erkânı tarafından vakıf olarak inşa ettirilen su yollarına zarar veren veya suya haksız şekilde el koyan kimselerin müdahaleleri de, zaman zaman Mühimme defterlerindeki hükümlere konu olmuştur.⁶⁶⁰

3.2.1.3. Vakfın Mal Varlığından Elde Edilen Gelire (Galleye) Yönelik Müdahale

Galle, kiralanın taşınmazdan elde edilen kira ücreti gibi, bir maldan elde edilen maddi faydadır.⁶⁶¹ Ev, han, dükkân gibi gayrimenkullerin kirasını, bağ, bahçe ve tarlaların ürününü ve paranın getirisini ifade eden galle terimi, daha çok vakıf mallarından sağlanan gelir hakkında kullanılmakta olup, bir vakfa gelir sağlamak üzere tahsis edilen taşınır taşınmaz her türlü malın tabii ve hukuki semerelerine galle denilmektedir.⁶⁶² Galle bir malın aynından, o malı kullanmakla elde edilen faydayı ifade eden menfaat kavramından, o malın maddi semereleri olması yönüyle ayrılmaktadır. Özetle galle, ayndan elde edilen aynî fayda olarak tanımlanabilir.

Vakıf malın aynına değil, gelirine müdahale edilmesi çok daha sık rastlanan bir müdahale şeklidir. Ancak galleye yönelen müdahalelerin çoğunlukla göreve ve işleyişe de müdahale teşkil ettiğini belirtmek gerekir. Zira vakıf gelirinin gereken yerlere sarf edilmesi mütevellinin görevi, vakfın da en önemli amacıdır. Örneğin Şeyh Mehmed Sun'ullah el-

⁶⁵⁶ Ömer Hilmi Efendi, s. 109; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 100, 1083. Benzer örnek için bkz. a.g.e., s. 160, m. 1040.

⁶⁵⁷ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1044.

⁶⁵⁸ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 337, m. 21; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 166.

⁶⁵⁹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 153/1.

⁶⁶⁰ bkz. BOA, A.DVNS.MSR.MHM (139): 215-216/864, (139): 331/1303, (140): 109/396.

⁶⁶¹ Ali el- Hafif, s. 179.

⁶⁶² Ahmet Akgündüz, "Galle", DİA, C. 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, s. 338; Araz, s. 105.

Hâlidî Vakfı'nın meşru bir mütevellî ve nazırı var iken Kudüs halkından bir kimsenin, vâkıfın evladı olduğunu iddia ederek hiçbir kanıt göstermeden vakfın yönetimine müdahale etmesi ve gallesini zor kullanarak alması, hem vakfın gelirine hem de mütevelinin görevine müdahale teşkil etmektedir.⁶⁶³ Nitekim bu müdahalenin men edilmesine ve zorla el konulan gallenin tahsil edilmesine karar verilmiştir.

Vakfın gelirinden yararlanma hususunda da vâkıfın koyduğu şartlar belirleyicidir. Başka bir ifadeyle vakıf gelirinde hak sahipliği, ancak vâkıfın yararlanma için belirlediği şartlar gerçekleştiğinde ve yine vâkıfın belirlediği şekilde meydana gelir. Bu nedenle vâkıfın şartı uyarınca kendisine henüz yararlanma sırası gelmemiş olan kimse, vakıf gelirine müdahale edemez.⁶⁶⁴ Örneğin “batnen ba’de batnin” yararlanılan bir vakfın gallesine, önceki batından bir evlat mevcut iken sonraki batından bir evlat müdahale edemez.⁶⁶⁵ Veya vâkıfın evlada ve evladın soyunun tükenmesinden sonra Mekke, Medine veya Kudüs fakirlerine veya başka bir vakfına şart ettiği vakfın gallesine, evlattan kimseler mevcut iken Medine mütevellisi veya diğer vakfın mütevellisi müdahale edemez.⁶⁶⁶ Erkek ve kız evlatların soyu kesildikten sonra tevliyeti ve geliri Halilürrahman Vakfı’na şart edilmiş vakfa, henüz kız evlatların soyu kesilmemiş iken Halilürrahman Vakfı’nın mütevellisinin müdahale etmesi şeklindeki benzer bir örnek, Kudüs’te varid olmuştur. Müdahaleyi önlemek için vâkıfın evlatları fetva alarak şikayette bulunmuş; yapılacak yargılama sonrasında fetvaya ve vakıf şartlarına uygun hareket edilmesi hükme bağlanmıştır.⁶⁶⁷ Üstelik müdahalenin men’i için verilen emr-i şerife rağmen on iki yıl sonra aynı müdahale tekrarlanmıştır.⁶⁶⁸

Vakıf gelirinden belli miktarda pay sahibi olan kimselerin, hisseleriyle kanaat etmeyerek fazlasını almak için mütevelliyi zorlamaları⁶⁶⁹ da sıklıkla anlaşmazlıklara sebebiyet vermiştir. Örneğin vâkıf, vakfın gelirini evladı arasında farklı oranda hisselerle bölüştürerek şart etti ise, evlatlar kendi hisselerinden fazlasına müdahale edemeyeceklerdir.⁶⁷⁰ Kudüs’te bulunan ve geliri vâkıfın evlatlarına şart edilmiş başka bir vakıfta, evlattan bazı kimselerin haklarını aldıkları halde fazla para talebiyle mütevelliyi taciz ettikleri olayda da, vakıf şartlarına aykırı olarak gerçekleştirdikleri müdahalenin

⁶⁶³ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 135/2.

⁶⁶⁴ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1020, 1032.

⁶⁶⁵ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 999, 1030, 1048.

⁶⁶⁶ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1020; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 73, 77.

⁶⁶⁷ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 105/3.

⁶⁶⁸ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (5): 90/2.

⁶⁶⁹ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1125, 1136, 1153. Hüküm örneği için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 222/4.

⁶⁷⁰ Neticetü'l Fetâvâ, m. 624; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1027, 1045. Kudüs'teki aile vakıflarında, evlatlardan bazılarının hissesiyle kanaat etmeyerek diğerlerinin hakkına müdahale etmesine ilişkin örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 41/2, (4): 29/3, (4): 34/1.

men'ine hükmedilmiştir.⁶⁷¹ Benzer bir örnekte Kudüs'te bulunan Câmi-i Kebîr Vakfı'nın mütevellileri, hak ettikleri vazifeleri dağıtmakta hiçbir kusur göstermemelerine rağmen, mürtezikadan bazılarının fazladan vazife talep ederek kendilerini zor durumda bıraktıklarını ifade ederek şikayette bulunmuşlardır.⁶⁷²

Hem vakıf malına hem de vakıf görevlilerinin görevine müdahale teşkil eden bu türden fiillere, hakkından fazlasını fiilen almak unsuru da eklenince gasp suçu meydana gelmektedir. Örneğin galle üzerinde birden fazla kişinin hak sahipliği söz konusu iken içlerinden yalnızca birinin tüm galleyi alması durumunda, diğer hak sahipleri hisselerinin iade ve/veya tazminini talep edebilirler.⁶⁷³ Zira tüm galleyi alan, diğerlerinin hisselerini gasp etmiş olacaktır. Kudüs'te bulunan ve gallesi vâkıfın evladına eşit şekilde şart edilmiş vakfın gelirlerini tek başına zabt ederek hissesini isteyen diğer evlatlara hakkını vermeyen kişinin şikayet edilmesi üzerine, vakfiye uyarınca hareket edilmesine hükmedilmiştir.⁶⁷⁴

Vâkıf, vakıftan yararlanma hakkını belli sıfatı haiz veya belli bir sınıfa mensup olma gibi şartlara bağladıysa, şart edilen nitelikleri taşıyanlar dışında hiç kimse vakıf gelirlerine müdahale edemez.⁶⁷⁵ Örneğin vakıf kurucusu vakıf gelirini evladı ve evlad-ı evladının fukahasına şart etmiş ise, bu şartları taşıyan bir evladı vefat ederek arkasında bir çocuk bıraksa, bu çocuk fıkıh tahsil edip fukahadan olma vasfını kazanmadan galleden hisse alamaz.⁶⁷⁶ Veya vâkıfın, ümmü-l veledlerine evlenmemeleri şartı ile yararlanma hakkı verdiği vakfın gallesine, evlenen ümmü-l veled müdahale edemez.⁶⁷⁷ Vâkıfın galleyi yalnızca belli bir kişiye vakfetmesi de söz konusu olabilir. Bu durumda kim olursa olsun, vakıf gelirinden yararlanmak hususunda bu kişiye iştirak edemez.⁶⁷⁸ Kudüs'te vakıfların müstehikleri arasında yaşanan çatışmalardan, mahkemeye taşınan birçok örnek olduğunu görmekteyiz.⁶⁷⁹ Bu örneklerden birisinde, Makam-ı Şeyh Cerrah Vakfı ile ilgili bir vazifede hak sahipliği için babası adına beratı olduğunu söyleyen Muhammed bin Hasan ile elinde vazifeye ilişkin şer'i tahrir olduğunu söyleyen Selahaddin Burdevi karşı karşıya gelmiştir.⁶⁸⁰

Vakıf gelirleri, vâkıfın veya yetkili devlet görevlilerinin belirlediği kişilere, belirlenen oranlarda ve şer'i hükümler uyarınca belli bir öncelik sırasına göre verilir. Bu

⁶⁷¹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 115/4.

⁶⁷² BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 222/4.

⁶⁷³ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1049.

⁶⁷⁴ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 41/2.

⁶⁷⁵ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 993; Neticetü'l Fetâvâ, m. 646.

⁶⁷⁶ Bilmen, Kamus, C. 4, s. 380; Tertîbu's-Sunuf, m. 780.

⁶⁷⁷ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1046.

⁶⁷⁸ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1047; İbn Abidin, C. 9, s. 408.

⁶⁷⁹ KŞS, 201: 58, 161, 217, 307, 317, 329, 355, 404; 214: 142.

⁶⁸⁰ KŞS, 201: 270.

nedenle ne hizmet mukabilinde vazifeye hak kazanan görevliler⁶⁸¹ ne de hizmet karşılığında olmayan vazifenin şart edildiği mürtezikadan kimseler⁶⁸² hak ettikleri ücretten fazlası için vakıf gelirine müdahale edemezler. Fetâvâ-yı Ali Efendi’de, vakfın mürtezikasından bazı kimselerin vazifelerine bir miktar zam ve berat ettirmeleri durumunda, vâkıfın şartına aykırı olan bu zamları mütevellinin vermekten kaçınabileceği ve bu kimseler söz konusu meblağı mütevelliden zorla alırlarsa iade ile yükümlü olacakları kayıt altına alınmıştır.⁶⁸³ Vakıf gelirinden faydalanabilmek için vakfiyeye aykırı olarak kendilerine vazife ihdas ve berat ettiren kimselerin de söz konusu olabildiğinden bahsetmiştik. Bu kimseler söz konusu vazifelere kesinlikle hak kazanamaz ve vakıf gelirinden bu şekilde yararlanmak için mütevelliyeye müdahale edemezler.⁶⁸⁴ Öyle ki, böyle kimselere ödeme yapan müteveli hukuken sorumlu olur.⁶⁸⁵

Vakıf gelirleriyle ilgili en fazla tartışılan konulardan birisi de, vakıfta oluşan “artık gelir”in nereye harcanacağıdır. Vâkıf zevaidi (vakfın masrafları karşılandıktan sonra artan miktarı) belirli kimselere veya belli işlerin/hizmetlerin yapılmasına şart etmiş ise bu şarta riayet elbette zorunludur. Zevaidin şart edildiği kimseler vakıfta zevaid olmaması durumunda vakfın gelirine müdahale edemezler.⁶⁸⁶ Eğer vakıf gelirinin zevaidi kimseye meşrut değil ise müteveli bu gelir fazlasını vakfın ileride meydana gelebilecek ihtiyaçları için saklayabilir.⁶⁸⁷ Hal böyle iken vâkıfın evladı, başka vakıflar veya beytülmal görevlisi söz konusu gelir fazlasını almak için vakfa müdahale edemezler.⁶⁸⁸ Zevaid kendisine sonradan ihdas ve berat edilmiş kimseler de, eğer vakıfta ziyade yok ise, beratları olduğundan bahisle mütevelliyeyi zorlayarak vakıf gelirinden para veya mal gasp edemezler.⁶⁸⁹

Bir vakfın başka bir vakfın gallesine müdahale etmesi de muhtemeldir. Ancak bir vakfın gallesine, diğer bir vakfın ihtiyacı için dahi müdahale edilemez; velev ki vâkıfları aynı olsun.⁶⁹⁰ 1755 senesinde Kudüs’te Sahratulah Evkafı müteselliminin, uzun süreden beri

⁶⁸¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 403, m. 13; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1119, 1121.

⁶⁸² Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 405, m. 19-21; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1125, 1153.

⁶⁸³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 409, m. 2-3.

⁶⁸⁴ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1117; Neticetü’l Fetâvâ, m. 708; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 407, m. 7, 409, m. 4, s. 410, m. 5, 7, 8; Behcetü’l Fetâvâ, m. 1286, 1287, 1288, 1289, 1375, 1376, 1381; İbn Abidin, C. 9, s. 366; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 349, C. 5, s. 67, 71. Ayrıca bkz. VGMA, 814: 106/1 Aktaran: Eroğlu Memiş, 2016, s. 306. Bu kapsamda Kudüs’te şikayete konu olan örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 150/3, (4): 59/3.

⁶⁸⁵ Behcetü’l Fetâvâ, m. 1290; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 81; Ömer Hilmi Efendi, s. 94.

⁶⁸⁶ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1010; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 353, m. 11, s. 408, m. 10.

⁶⁸⁷ İbn Abidin, C. 9, s. 281, 289; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 307 ve ss. 364-365.

⁶⁸⁸ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 418, m. 3-4; Behcetü’l Fetâvâ, m. 1399; Neticetü’l Fetâvâ, m. 640.

⁶⁸⁹ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1126, 1131; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 194.

⁶⁹⁰ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1052, 1075, 1076, 1077, 1105; Behcetü’l Fetâvâ, m. 1248, 1358, 1399; Neticetü’l Fetâvâ, m. 747; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 352, m. 5, s. 405, m. 18; Fetâvâ-yı Hindiyye, s. 72; İbn Abidin, C. 9, s. 275; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 54; Ömer Hilmi Efendi, s. 96.

Seyfeddin Hakkâri Vakfı ile yarı yarıya mahsulat ve rûsumatını paylaştıkları karyedeki hissesinden fazlasına tecavüz ederek diğer vakfın hakkına müdahalesinin men'i emredilmiştir.⁶⁹¹ Söz konusu anlaşmazlığın, yine aynı taraflar arasında, daha önce mahkeme sicillerine de yansımış ve kadı naibinin de aynı hükmü vermiş olduğunu görüyoruz.⁶⁹² 1787 yılında Halilürrahman Vakfı mütevellisinin de hasılatı başka bir vakfa ait olan köy ve mezralara müdahale etmesi üzerine, haksız elde ettiği hasılatın tamamının derhal kendisinden tahsil edilmesine ve Defter-i Hakanî kayıtları ile kanuna muhalefet edilmemesine hükmedilmiştir.⁶⁹³

Vakıf gelirine müdahalenin bir diğer çeşidi, vakfın gelir getiren kaynaklarına musallat olunmasıdır. 18. yüzyıl Kudüs'ünde, özellikle ehl-i örf taifesinden kimselerin vakıfların gelir kaynaklarına doğrudan veya dolaylı olarak müdahale ederek vakıfları zarara uğrattığına sıkça rastlanmıştır. Vakıf reayası olan kişilerin ödemekle yükümlü olduğu birtakım vergilerin kim tarafından tahsil edileceği konusunda ehl-i örf ile vakıf idarecileri arasında sıklıkla karşılaşılan ihtilafların bir gerilime yol açtığı ve bu konularda zaman zaman çeşitli düzenlemelere gidildiği görülmektedir. Bu hususta vakıf reayasının ödeyeceği her türlü verginin vakıf idarecileri tarafından tahsil edilmesi, vakfa ait olanların gerekli yerlere harcanması, hazineye ait olanların ise uygun şekilde hazineye ulaştırılması yolunun tercih edildiği söylenebilir.⁶⁹⁴ Kudüs'te de ehl-i örf taifesinden kimselerin vakıf topraklarına ve gelirlerine müdahale etmemeleri, köylerden keyfi olarak ve yetkisiz şekilde vergi toplamamaları, vakıf köylerde yaşayanlara zulüm etmemeleri için gönderilen ancak çoğu zaman müdahaleleri engellemeye yetmeyen onlarca fermanın örnekler inceleyeceğiz.

Örneğin sınırları belli bir köyün mahsullerini veya vergilerini, Defter-i Hakanî'de kayıtlı olan hakkına binaen uzun süreden beri almakta olan bir vakıf var iken, köyün bu gelirlerine tımar veya zeamet ehlinin sipahi ve zaimlerin⁶⁹⁵ veya ehl-i örf taifesinden diğer kimselerin⁶⁹⁶ musallat olarak vakfı zarara uğratması durumunun birçok örneği vâkidir. 1743 yılında Kudüs kadısına gönderilen bir hükümde, Kudüs kazasına tâbi ve vergilerinin vakıf tarafından tahsil edilmesi gereken bir köyün civarında bulunan sipahinin köyün vergilerine el koyması üzerine, kanun hilafına gerçekleşen bu müdahalesinin men'i emredilmiştir.⁶⁹⁷

⁶⁹¹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 13/3. Benzer bir hüküm örneği için bkz. (5): 34/1.

⁶⁹² KŞS, 212:331.

⁶⁹³ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 144/1.

⁶⁹⁴ Tahsin Özcan, Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti, s. 227. Ayrıca bkz. BOA, nr. 1954, s. 119.

⁶⁹⁵ BOA, ADVNS.AHK.ŞM, (2): 76/2, (2): 184/2 ve (3): 153/3. Kudüs Şer'iyye Sicillerinden örnekler için bkz. KŞS, 200: 60, 214: 151, 229:1, 261: 26.

⁶⁹⁶ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 156/1, (2): 314/5, (5): 13/1.

⁶⁹⁷ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 37/3.

Şikayet defterlerinde söz konusu köy sakinlerinden kimselerin⁶⁹⁸ veya tamamen yabancı kimselerin⁶⁹⁹ de vakıf köylerin veya taşınmazların gelirlerine musallat olarak vakıf gelirlerine doğrudan müdahale ettikleri örneklere rastlamaktayız. İlgili hükümlerde vakıf gelirlerini gasp edenlerin zimmetindeki vakfa ait paraların tamamen tahsiline ve müdahaleye son verilmesine hükmedildiğini görmekteyiz.

Aynı köyde hem has ve tımar mutasarrıfları, hem de vakıfların mutasarrıf olduğu durumlarda, vakıf görevlileri vakfın hakkı olan mahsulü/geliri almak istediklerinde, ehl-i örften olan diğer mutasarrıfların kendi paylarıyla kanaat etmeyerek vakıfların hisselerine haksız müdahale etmeleri defalarca şikayetlere konu olmuştur. Defter kayıtları incelendikten sonra vakıfların hakkına müdahale edilmemesi, Defter-i Hakanî kayıtları mucebince hareket edilmesi hüküm altına alınmıştır.⁷⁰⁰ Kendisine tahsis edilen vakıf gelirlerini tahsil etmek isteyen tımar ehlinden İbrahim isimli kişinin engellenerek söz konusu gelirlerin zorbalıkla gasp edilmesi⁷⁰¹ yine ehl-i örf taifesinin vakıf gelirlerine doğrudan müdahalelerinin örneğini oluşturmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Kudüs'teki vakıflarının nazırı olan Bâbüssaâde Ağası Ahmed Ağa, Kamame Kilisesi girişinde alınan ziyaret ücretlerinden elde edilen gelir başta olmak üzere vakıf gelirlerine Kudüs mütesellimlerinin musallat olduğunu bildirerek her bakımdan serbest olan bu vakıfların gelirlerine yönelen müdahalelerin men edilmesini talep etmiştir.⁷⁰²

Vakıf gelirlerine bizzat vakıf idarecilerinin müdahale ettiği örnekler de vâkidir. Mütevellinin kendisine emanet olarak tevdi edilen vakıf mallar üzerinde kendi malı gibi tasarrufla bulunması, örneğin vakıf gelirini kendi ihtiyaçlarına harcayarak tüketmesi⁷⁰³ veya zimmetine geçirmesinin⁷⁰⁴ vakıf malların gelirlerine yönelik, tazmin yükümlülüğü doğuran ve azli mucib kılan bir müdahale şekli olduğundan bahsetmiştik. Örneğin Haseki Sultan

⁶⁹⁸ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 30/5, (3): 40/5.

⁶⁹⁹ Hükümlerde müdahale fiilinin faileri “ecânibden olan kimseler” veya “ecânib ve ashab-ı ağrazdan bazı kimseler” olarak ifade edilmektedir. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 148/1, (3): 152/2, (3): 156/1, (4): 129/3, (4): 162/2, (5): 53/1, (5): 95/1, (5): 129/2; ayrıca bkz. BOA, A.DVNS.MSR.MHM (121): 161/624.

⁷⁰⁰ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 127/1, (4): 110/3, (4): 150/1, (4): 160/3, (5): 30/2.

⁷⁰¹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 56/4.

⁷⁰² BOA, A.DVNS.MSR.MHM (148): 163/507.

⁷⁰³ Neticetü'l Fetâvâ, m. 639, 678, 679; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1350; Fetâvâ-ı Ali Efendi, s. 367, m. 16, s. 391, m. 4, s. 404, m. 14, s. 420, m. 9; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1103, 1114; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 49. Kudüs vakıflarına ilişkin örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 4/2.

⁷⁰⁴ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1059; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 391, m. 4, s. 420, m. 9. Ayrıca bkz. Singer, 2004, s. 146; BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 222/6. Kudüs'te Ermeni vakıfları idaresine vekil tayin edilen Avanes'in, vakıf akarları kendi işleri için kullanıp vakıf paraları da zimmetine geçirdiği için sürgün edilip kalede hapsedilmesine hükmedilen örnek için bkz. BOA, A.DVNS.MSR.MHM (117): 146/642. Gayrimüslim vakıfları yöneticilerinin yolsuzluklarını konu edinen benzer örnekler için bkz. BOA, A.DVNS.MSR.MHM (114): 199/ 860, (115): 360/1592, (117): 146/642, (2) 30/119.

Evkafında vekâleten mütevellilik görevini icra eden Ömer isimli kimsenin, vakıf gelirlerini tahsil ederek zimmetine geçirdiği, gerekli ödemelerin yapılamaması üzerine anlaşarak Bâbüssaâde Ağası tarafından şikayet edilmiş; bunun üzerine zimmetinde biriken vakıf malının tahsil edilmesi için Şam valisine ve Kudüs mollasına hüküm gönderilmiştir.⁷⁰⁵ Yine Haseki Sultan vakıflarında tevliyet görevine vekaleten bakan kişilerin, vakfa bağlı köyleri zabt ederek gelirlerini kendi işlerine harcamaları, vakfın mütevellisi tarafından şikayet edilmiştir. 1779 senesinde verilen hükümde, muhasebelerin incelenmesinden sonra zimmetlerinde olduğu tespit edilen birikmiş vakıf parasının iadesi için gerekenin yapılması emredilmiştir.⁷⁰⁶ Yine görevden alınan eski mütevellinin, vakfın gelirlerini ele geçirmek istemesi de vakfın gelir kaynaklarına müdahale hükmündedir ve söz konusu gelir kendi görev zamanında hasıl olmuş olsa dahi müdahalesine izin verilmemiştir.⁷⁰⁷

Çalışma kapsamına giren dönemde, Kudüs vakıflarının mal varlığına yönelik müdahaleler içerisinde tarafları itibarıyla farklılık arz eden bir örneği de zikretmekte fayda bulunmaktadır. Zira bir aile vakfının müsakkafatına ve gelirlerine, ehl-i örften bir kimsenin oldukça uzun süreli müdahalesi söz konusudur. 1809 yılının başlarında verilen bir hükümde, Kudüs hayırseverlerinden Tercüman Ahmed Bey'in evlatlarına eşit olarak şart ettiği vakfının müsakkafatını zabt eden ve gallesini zimmetine geçiren Kudüs mütesellimi Kasım Bey'in vakıftan el çekmesine ve on beş senedir zimmetinde biriken gallenin iade edilmesine karar verilmiştir.⁷⁰⁸

Buraya kadar zikredilen örnekler vakıf gelirlerine doğrudan müdahaleye ilişkin örneklerdir. Ancak vakıf gelirlerine dolaylı olarak müdahale edilmesi de mümkündür. Gelirleri Haseki Sultan Vakfı'na ait olan köylerde, ehl-i örften kimselerin ahaliye zorla ederinden çok fazla ücretle hayvan satarak⁷⁰⁹ veya kanuna aykırı şekilde mübaşir tayin edip “*hıdmet-i mübâşiriyye*” adı altında para toplayarak⁷¹⁰ ahalinin vergilerini ödeyemez ve köyden ayrılmaya mecbur hale getirilmesi gibi örneklerde, dolaylı yollarla vakıf gelirlerine müdahale edilmesi söz konusu olmuştur. Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa ile Sahratullah vakıflarına bağlı köyler vergiden muaf tutulmuş olduğu halde, kadıların söz konusu köylere

⁷⁰⁵ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 186/1. Ömer'in vefatı sonrası zimmetindeki vakıf mallarının terekesinden tahsil edilmesine ilişkin hüküm için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 191/1. Aynı olayın daha sonra da farklı bir hükme konu olduğunu görüyoruz. Öyle ki, Ömer'in terekesinden ilgili parayı tahsil etmesi gereken mütevellî vekili, paranın bir kısmını bazı kişilerin gasp ettiğini, bir kısmının ise reâyâ zimmetinde kaldığını belirtmektedir. Verilen hüküm ilgili kişilerden vakıf paranın tamamen tahsili üzerinedir. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 191/2. Söz konusu olaylar zinciri farklı müdahale örnekleriyle daha sonra iki hükme daha konu olmuştur. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 206/1 ve 233/2.

⁷⁰⁶ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 4/2.

⁷⁰⁷ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1106.

⁷⁰⁸ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (6): 90/2.

⁷⁰⁹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 9/1.

⁷¹⁰ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 189/3.

müdahale etmeleri ve valilerin “nüzü”, “teşvikiyye” ve “kudumiyye” gibi çeşitli isimlerle bu köy ahalilerinden keyfi ücretler talep etmeleri 1780 tarihli hükümle men edilmiştir.⁷¹¹ Benzer örnekler, Haseki Sultan Vakfı’na tâbi köylerin ahalileri vakfa gereken vergileri ödemekte kusur göstermez iken, ehl-i örf taifesinden kimselerin hukuka aykırı ve keyfi vergi talepleri dâhil çeşitli zulümlerle ahaliyi perişan etmeleri ve bu nedenle vakfın gelir kaynaklarının da zarar görmesi hakkındadır.⁷¹² Aynı durum, Selâhaddin Yusuf bin Eyyûb’un Muğârebe Zâviyesi Vakfı köylerinden Ayn-ı Karîm karyesinde de gerçekleşmiştir.⁷¹³ Kudüs’te başka bir vakıfta imam ve hatiplik görevini yürüten kardeşler de, ehl-i örf taifesinden kimselerin yetkisiz ve keyfi olarak vergi talepleriyle kendilerine zulmettiğini bildirmişti.⁷¹⁴ Şer’iyye sicillerinde de, vakıflara bağlı köylerin ahalilerinden talep edilen haksız vergi ve ücretlerin kaldırılmasının emredildiği hükümlere rastlanmaktadır.⁷¹⁵

Kudüs kadısı muzafatından iki kişinin, vakfa tâbi köylerin halkı arasında fitne yayarak düşmanlık çıkarmaları, ölümlere ve halkın perişan olmasına sebep olmaları nedeniyle vakıf tarafından öşürlerin ve rüsumatın toplanamaması,⁷¹⁶ Kudüs’teki vakıflara bağlı köy ve mezraalarda, halkı kışkırtan ve vakfa ödemeleri gereken vergileri ödememelerine sebep olan kimseler nedeniyle vakıf gelirlerinin azalması⁷¹⁷ da vakıf gelirlerine dolaylı müdahale örnekleridir. Örneğin gelirleri Haseki Sultan ile Sultan Kayıtbay vakıflarına ait köylerin ahalilerinin, Kara Kemal isimli bir hayduta uyarak vergilerini vermemeleri Kudüs kadısı tarafından merkeze gönderilen bir mektupla şikayet edilmişti.⁷¹⁸

Vakıf gelirlerine müdahalenin bir diğer örneği, vakfa ödenmesi gereken ücretlerin veya vergilerin ödenmemesi durumudur. Kudüs’te Haseki Sultan ve Halilürrahman vakıflarına tâbi köylerin ahalilerinden kimselerin uzun süreler boyunca çeşitli mazeretler ile ve bazen de vakıf görevlilerini oyalayarak ödemeleri gereken vergileri ödemeyerek vakıfların zarara uğramasına sebep olmaları sıklıkla şikayetlere konu olmuştur.⁷¹⁹ Yine bu vakıflara bağlı köylerde ikamet eden reayanın topraklarını bırakarak başka köylere

⁷¹¹ BOA, A.DVNS.MSR.MHM (9): 234/427.

⁷¹² BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 156/1, (4): 92/1.

⁷¹³ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 156/3 ve (4): 191/4.

⁷¹⁴ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 110/4.

⁷¹⁵ Örnekler için bkz. KŞS, 201: 311, 248: 46.

⁷¹⁶ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 186/2.

⁷¹⁷ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 86/4, (2): 12/2, (2): 76/3, (4): 160/2.

⁷¹⁸ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 86/4.

⁷¹⁹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 226/6, (1): 252/4, (1): 252/4, (1): 288/1, (1): 289/4, (2): 108/3, (2): 110/2, (2): 147/1, (2): 150/2, (2): 174/4, (2): 180/1, (2): 320/3, (5): 10/4; BOA, A.DVNS.MSR.MHM (121): 335:1322. Kudüs’teki çeşitli vakıf köylerin gelirlerinin, zimmetlerinde kalan kişilerden tahsili konusunda birçok ferman kayıtlıdır. bkz. VGMA, 523, 523: 10/41, VGMA, 523, 523: 10/46, VGMA, 763: 489/39, VGMA, 763: 489/35, 37, 38, 40, VGMA, 763: 489/42, 43, 44 Aktaran: Eroğlu Memiş, 2016, ss. 308-309.

taşınmaları sonucunda vakıf gelirlerinin azalması vakıaları bu kapsamda değerlendirilir.⁷²⁰ Söz konusu hükümlerde, ödenmeyip reayanın zimmetinde kalan vergi paralarının tahsil edilmesi, ikamet ettiği vakıf toprağı terk ederek başka yerlere yerleşen kişilerin de zabıt marifetiyle eski köylerine nakil ve iskân ettirilmesi yönünde hükümler verildiğini görmekteyiz.

Vakıf akarlara sözleşme ile mutasarrıf olan kişilerin belli periyotlarla ödemeleri gereken ücretleri ödememeleri de vakıf gelirlerini azaltarak vakfın işleyişinde problemlerin ortaya çıkmasına sebep olur. Kudüs'teki Mehmed Paşa Vakfı musakkafatından bir değirmeni kiralayan, ancak iki senedir kira ödemeyen ve kira bedeli talep edildiğinde türlü türlü hileye başvurarak kendisini oyalayan kiracıya karşı müteveli, çareyi olaya ilişkin Şeyhülislam'dan fetva almak ve kiracının mutasarrıf olduğu vakıf değirmenin tahliyesi ile biriken kira bedellerinin tahsilini merkezden talep etmekte bulmuştur.⁷²¹

İcareteyn mutasarrıfı icare-i müecceleyi ödemekten imtina edemez⁷²² ve müeccele-i misli ödememeyi sürdürmesi durumunda vakıf mütevellisi vakıf yeri başkasına kiralayabilir.⁷²³ Kudüs-i Şerîf'e tâbi Ayn-ı Karîm köyünde bulunan bağ ve bağçe ve arsadan ibaret vakıf yere icareteyn ile mutasarrıf olan ve uzun süreden beri kirayı ödemeyerek vakfı zarara uğratan zımmiler mükerreren uyarılmıştır.⁷²⁴ Yine arsası mukataalı bir vakıfta, mukataa mutasarrıfı mukataa ücretini aksatmadan ödemek zorundadır; aksi takdirde arsa elinden alınır.⁷²⁵ Aynı şekilde para vakıflarında muamele ile verilen parayı teslim alan kimseler, muameleye konu meblağın vakfa edasından imtina edemezler.⁷²⁶

Kudüs'te Hristiyan ahalinin şikayetlerinde, Haseki Sultan vakfına tâbi Kamame Kilisesi girişi için talep edilen hukuka aykırı ücretler öne çıkmaktadır.⁷²⁷ Bununla ilgili bir örnekte, gelirleri Haseki Sultan Vakfı'na tâbi Kamame Kilisesi'ne ziyarete gelen Rum ve Ermeni'lerin resmi giriş ücreti dışında bir şey ödemeleri gerekmez iken, ehl-i örf taifesinden kimseler yol üzerinde ziyaretçileri durdurarak zorla para almışlardır. Vakıf gelirlerine

⁷²⁰ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 56/2, (4): 67/3, (4): 67/4, (5): 5/1.

⁷²¹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 178/2. Benzer bir başka hüküm için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 60/4. Konuyla ilgili Kudüs mahkemesine yansıyan bir örnek için bkz. KŞS, 201: 308.

⁷²² Neficetü'l Fetâvâ, m. 719,720. Zimmetinde biriken icareteyn ücretini ödemededen vefat eden icareteyn mutasarrıfının borcunun terekesinden tahsil edilmesi hakkında bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 163/1, (4): 178/2.

⁷²³ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1454, 1459, 1461, 1463, 1473; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 426, m. 5-9.

⁷²⁴ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 137/1. Bu kişilerin 5 yıl sonra aynı sebepten tekrar uyarıldığı hüküm için bkz. (4): 163/2.

⁷²⁵ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1068, 1072; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1210; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 20. Ayrıca bkz. KŞS: 264:9.

⁷²⁶ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1058, 1074.

⁷²⁷ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 30/4, (5): 80/3, (5): 86/1.

müdahale dışında yol güvenliğini ve genel asayişini tehdit eden nitelikte ağır suçlar içeren bu uygulamanın önüne geçilmesi için birçok merkezî ve yerli yönetici görevlendirilmiştir.⁷²⁸

3.2.2. Vakıf Görevlilerinin Görevlerine Yönelik Müdahaleler

Bir hareketin vakıf görevlisinin görevine yönelik müdahale teşkil edebilmesi için, somut duruma ilişkin hak ve yetkisi olmayan bir kimsenin, meşruiyet üzere vakıf görevini ifa eden bir görevliye, görevini hukuka uygun şekilde ifa etmesine engel olacak şekilde müdahalede bulunması gerekir. Çalışma kapsamına giren dönemde ahkâm-ı şikayet defterlerinde yer alan göreve müdahaleyi men etmeye ilişkin hükümlerde;

- “meşruiyet üzere tevliyet/ nezaret/ meşihat/ kitabet/ zaviyedarlık/ sakalık/ keyyallık/ türbedarlık/imamlık/ bevvablık/ hâdimlik berat-ı şerifemle üzerinde olup”,
- “hizmeti eda etmede bir kusuru yok iken”,
- “görevi sadakat ve istikamet üzere görmekte iken”,
- “dışardan müdahalede bulunmak icab etmez iken”,
- “umûrına âhardan mugâyir-i berat dahl ve ta‘arruz olunmak iktizâ itmez iken”
- “bilâ berat-sened / bî gayri vech fuzulî müdahaleden teaddi olmadıklarını bildirip”
- “mugâyir-i berat/ hilaf-ı şer’i şerif / hılâf-ı şart-ı vâkıf umûrına müdâhale edip”
- “ba‘zı kimesneler bilâ-berat ve bilâ-sened mütegalibeye istinâden fuzûlî müdâhale ve gadr-ı küllî sevdâsında olduğunu bildirip”

ve benzeri ifadelerle mükerreren zikrettiğimiz unsurların varlığı ortaya koyulmuştur. Söz konusu hükümlerde vâkıfın şartlarına uygun olarak, resmi bir beratla göreve mutasarrıf olan ve görevi hukuka uygun bir şekilde ifa etmekte herhangi bir kusuru olmayan görevliye, dışardan müdahale icap etmez iken, göreve müdahale etmeye yetkisi ve elinde bu hususa dair hukuken geçerli beratı/senedi olmayan kimselerin yaptığı şer’i hükümlere/vakfiyeye mugayir müdahalelere son verilmesinin sağlanmasına karar verilmiştir.⁷²⁹ Görüleceği üzere incelediğimiz dönemde Kudüs’te gerçekleşen vakfa müdahale fiillerinin büyük bir kısmının bu biçimde gerçekleşmiş olması, insanların vakfın maddi kaynaklarını yönetme veya en azından vakfın olanaklarından uzun süreli ve düzenli şekilde yararlanabilme imkanlarını sunan daha güvenli ve daha saygın bir yol olarak vakıf

⁷²⁸ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 289/3.

⁷²⁹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 44/2, (1): 155/1, (1): 181/2, (1): 212/5, (1): 232/1, (2): 162/1, (2): 173/4, (2): 180/2, (2): 183/4, (2): 184/4, (2): 187/4, (2): 222/3, (2): 222/5, (2): 246/5, (2): 303/2, (3): 5/1, (3): 38/3, (3): 58/4, (3): 66/3, (3): 68/2, (3): 76/2, (3): 102/3, (3): 120/4, (3): 121/4, (3): 125/3, (3): 137/3, (3): 138/4, (3): 139/, (3): 146/2, (3): 146/3, (3): 153/2, (4): 29/4, (4): 59/3, (4): 125/2, (4): 128/1, (4): 128/2, (4): 135/2, (5): 7/2, (5): 9/1, (5): 89/2.

görevlerine sahip olmayı, vakfın herhangi bir malını elinde tutmaktan daha cazip gördüğüne işaret etmektedir. Dolu da, Kudüs'te sadece 18. yüzyılda kurulan vakıflar dikkate alındığında bile, vakıfların yönetimiyle ilgili şikayetlerde vakıfların idaresine müdahalelerin öne çıktığına işaret etmektedir.⁷³⁰

Örneğin Kudüs mollasına ve mütesellimine yazılan bir hükümde, Hazret-i Yunus ve Lut en-Nebi Vakfı'nın tevliyet, nezaret ve meşihat görevlerine beratla mutasarrıf olan ve gerekli hizmetleri hakkıyla eda eden Şeyh Mûsa'ya, vakıf dışından bazı kimselerin sebepsiz ve beratına aykırı şekilde müdahale ederek görevini yapmasına engel olmaları nedeniyle, bu kişiye yöneltilen müdahale ve taarruzun önlenmesi emredilmiştir.⁷³¹

Vakıf görevlisinin görevine müdahale örneklerine fetvalarda da sıklıkla rastlanılmaktadır. Örneğin beratla tevcih edilen tevliyet veya cibayet gibi bir vakıf görevini, önceki görevlinin oğlunun "Daha önce babam/annem bu göreve mutasarrıf idi." diyerek ele geçirmeye çalışması⁷³² veya önceki görevlinin daha önce o görevi yaptığından bahisle yeni görevliye müdahale etmesi,⁷³³ durumlarında müdahalenin gerekçeleri hukuken geçersiz bulunmuştur. Kudüs'te geliri vâkıfın evladına şart edilmiş bir vakıfta, kira gelirini paylaşmak isteyen evlatlara, Mehmed isimli yabancı bir kimse önceden vakfın mütevellisi olduğunu iddia ederek müdahale etmiştir. Mehmed'in vakıf şartlarına aykırı müdahalesinin men edilmesi ve meselenin mahallî yargıda görülmesi emredilmiştir.⁷³⁴

Önceki görevlinin geçersiz bir şekilde görevi ferağ ettiği kimsenin, bu ferağa binaen görevin kendisine ait olduğunu söyleyerek görevi başkasına zabt ettirmemesi⁷³⁵ veya vakıfta hâlihazırda görev yapan bir görevlinin vakıftaki diğer bir görevi de yapacağını söyleyerek görev sahibini engellemesi⁷³⁶ de bu kabildendir. Benzer bir örnekte Haseki Sultan vakıflarında babalarından intikal eden kitabet görevine mutasarrıf olan ve görevlerini hakkıyla ifa eden kardeşlere, vakfın kâtibinin olmadığı iddiasıyla müdahale eden ve ortalığı karıştırarak vakfa zarar veren Abdülhay isimli kimsenin müdahalesinin men edilmesi ve kardeşlerin elindeki beratlarla, vakıfta yürürlükte olan şartlara ve kadim uygulamaya uygun şekilde hareket edilmesi, 1752 tarihli hükümle emredilmiştir.⁷³⁷

⁷³⁰ Dolu, s. 201.

⁷³¹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 58/4.

⁷³² Neticetü'l Fetâvâ, m. 734, 741; İbn Abidin, C. 9, s. 296.

⁷³³ Neticetü'l Fetâvâ, m.739; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 350, m. 1, s. 422, m. 3.

⁷³⁴ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (5): 127/1.

⁷³⁵ Neticetü'l Fetâvâ, m. 737, 740.

⁷³⁶ Neticetü'l Fetâvâ, m. 676; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 391, m. 5.

⁷³⁷ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 66/4.

Vakıf görevlileri hususunda da öncelikle vakıf kurucusunun tayin ettiği şartlar belirleyicidir. Vâkıf, hizmet mukabili olmayan ücretleri veya menfaatleri kimlerin alacağını tayin edebileceği gibi, çeşitli hizmetler karşılığında kimlerin vazifeye hak kazanacağını da tayin edebilir. Özellikle aile vakıflarında, vâkıfın tevliyet ve nezaret gibi önemli görevleri belli şartlarla evlatlarına verdiği sıklıkla rastlanır.⁷³⁸ Bu durum, vakıf kurucularının vakıflarının yönetimine evlatlarından veya aile bireylerinden birileri bulundukça dışardan kimseleri müdahale ettirmemek isteği olarak yorumlanabilir. Bu hususta vakıf kurucusunun ihdas ettiği şartlar mevcut ve bu şartlar doğrultusunda göreve hak kazanmış bir kimse var ise, diğer kimseler bu şartlara aykırı bir hak iddiasıyla göreve müdahale edemezler.⁷³⁹

Vâkıfın bu şekilde tayin ettiği kimseler yok ise, görevlere beratla mutasarrıf kılınan görevliler olacaktır. Beratla mutasarrıf kılınmış bir görevliye de hukuken geçersiz gerekçelerle müdahale edilmesi mümkün değildir. Eğer söz konusu görev üzerinde hak sahipliği iddiasında olan bir kimse var ise, bu kişinin iddiasını ispatlaması gerekir;⁷⁴⁰ aksi takdirde göreve müdahalesine izin verilmez.⁷⁴¹ 1780 senesinde Şeyh Mustafa isimli kimse, Kudüs'ün Remle kazasında bulunan cami ve Ebu Hureyre Evkafının mütevelliliğini yaparken hâlihazırda resmîyette müteveli ve nazır olarak görünen kişinin hukuka aykırı şekilde görevi kendisine berat ettirdiğini ve aslında tevliyet ve nezaretin kendi hakkı olduğunu güvenilir kimselerin şahitliği ile ispatlayarak önceden olduğu gibi tevliyet ve nezaret görevini üzerine almıştır.⁷⁴² Şer'iyye sicillerinde rastladığımız başka bir örnekte, Sultan Kayıtbay Vakfı mütevellisi Carullah Efendi'ye dava açan Abdülkadir Mağribi, elinde tevliyet vazifesi için kendisine verilmiş 1701 tarihli sultan beratı olduğunu iddia etmiş ve tescilini istemiştir. Carullah Efendi ise söz konusu vazife için kendisinde iki tane sultan beratı olduğunu ve Abdülkadir'in elindeki beratın sahte olduğunu öne sürmekte idi. Kadının hükmü, Abdülkadir'in beratını reddederek Carullah'ın görevde kalmasına karar vermek yönünde olmuştur.⁷⁴³

⁷³⁸ bkz. Berki, Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhmaller, s. 337; Behcetü'l Fetâvâ, s. 247, m. 1272; Hasan Yüksel, ss. 59-60, 68; Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s. 309; Yediylıdız, 2003, s. 177; Eroğlu Memiş, 2017, s. 251; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 54; Köprülü, 2013, s. 217; Döndüren, s. 53. 18. Yüzyıl Kudüs'ündeki hüküm örnekleri için bkz. BOA, ADVNS.ŞM (4): 1/1, (4): 34/1, (4): 105/3, (4): 125/2, (5): 27/1, (5): 90/2, (5): 127/1.

⁷³⁹ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1272, 1286, 1287; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 999, 1022, 1025, 1039, 1043; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 368, m. 19, s. 369, m. 22.

⁷⁴⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 353, m. 9; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 92. Kudüs'te Hazret-i Yahyâ ve Hazret-i Zekeriya vakıfları mütevellisinin çocuksuz vefat etmesi üzerine, mütevellinin tevliyet görevini kendisine şahitler önünde bıraktığını iddia eden kişinin, iddialarının doğru olup olmadığının araştırılması emredilmiştir. bkz. BOA, ADVNS.ŞM (1): 279/4, ayrıca bkz. BOA, ADVNS.ŞM (3): 32/2.

⁷⁴¹ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1011.

⁷⁴² BOA, ADVNS.ŞM (3): 32/2.

⁷⁴³ KŞS, 201:264. Benzer bir dava için bkz. 201:270.

1787 senesinde Kudüs kadısına yazılan bir hüküm, tevliyetle beratla mutasarrıf birisi var iken, dışardan bir kimsenin tevliyet görevinde hak iddia ederek berat sunması üzerine, muhasebe ve ruznamçe defterleri incelenerek böyle bir beratın verilmediğinin anlaşılması nedeniyle, yetkili mütevellîye sahte berat ibrazı ile yaptığı müdahalesinin men edilmesi kararını ihtiva etmektedir.⁷⁴⁴ Aynı sene, tevliyeti evladı ve utekasının soyu kesildikten sonra Kudüs'te bulunan Halilürrahman Vakfı'na şart edilmiş vakfın tevliyetinin, evladın ve utekanın soyunun kesilmesi üzerine mezkur vakfın mütevellisine verilmesi üzerine, bazı kimseler vâkıfın evladından olduklarını iddia ederek göreve müdahale etmişlerdir. Ancak o belde ahalisinden çok sayıda güvenilir kişinin şahitliğiyle iddianın asılsız olduğu ortaya çıkınca, tevliyetin Halilürrahman Vakfı mütevellisine verilmesine hükmedilmiştir.⁷⁴⁵ 1794 yılında Kudüs'te bulunan Salih Efendi Vakfı'nın mütevellisi olan genç bir kız görevde iken, Kudüs sakinlerinden bazı kimseler, tevliyetin kendi hakları olduğunu iddia ederek mezkûr mütevellinin görevden alınmasını dava etmişlerdir. Ancak yapılan yargılama sonucunda, tevliyetin vâkıfın evlad-ı evladına meşrûta ve mezkûr genç kızın da vâkıfın evlad-ı evladından olduğunun anlaşılması üzerine, vakfiye uyarınca amel edilmesine ve davacıların mütevellinin görevine asılsız iddialarla müdahale etmemesine karar verilmiştir.⁷⁴⁶

Göreve müdahaleler, o görev üzerinde hak iddia eden kimseler tarafından yapılabileceği gibi, hâkim veya vâkıf gibi somut olay özelinde göreve müdahale yetkisine sahip olmayan kişiler tarafından da yapılabilir. Eğer görevlileri değiştirme yetkisini elinde tutmaya yönelik bir şart koymamış ise, vâkıf da kural olarak lâzım bir vakfın görevlilerine müdahale edemez.⁷⁴⁷ Örneğin berat veya hüccet ile atanan vakıf görevlilerini azledemez.⁷⁴⁸ Hâkimin de hiçbir sebep yok iken vakıf görevlilerine müdahale etmesi hukuka aykırıdır. Vâkıfın vakıf görevlilerini tayin ve azletme yetkisini verdiği belirli kişiler, vakfiyeye uygun şekilde görevlilerin tayini ve azli işlemlerini gerçekleştirirken, hâkimin bu işlemleri kabul etmeyerek kendi istediği kişileri görevlendirmesi veya istemediği kişileri azletmesi bu durumun sık rastlanan bir örneğidir.⁷⁴⁹ Örneğin vâkıf, bir cami vakfetmiş ve camide görev alacak kimselerin tayini yetkisini de tevliyet görevini şart ettiği evladına ve evlad-ı evladına

⁷⁴⁴ BOA, ADVNS.ŞM (4): 128/1. Kudüs vakıflarına sahte berat ibrazı ile yapılan diğer müdahale örnekleri için bkz. BOA, ADVNS.ŞM (3): 139/1, (5): 7/2, (5): 89/2 ve KŞS, 201:263.

⁷⁴⁵ BOA, ADVNS.ŞM (4): 1/1.

⁷⁴⁶ BOA, ADVNS.ŞM (5): 27/1.

⁷⁴⁷ Ebu Yusuf'a göre vâkıf, şart koşmamış olsa dahi mütevellîyi azletmeye yetkilidir. İmam Muhammed'e göre vâkıfın dahi, şart etmemişse, fakirlerin vekili olan mütevellîye müdahale etme hakkı yoktur. bkz. Fetâvâ Kadıhan, C. 3, s. 282; İbn Abidin, C. 9, s. 356; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 88; Yazır, s. 183.

⁷⁴⁸ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1017; İbn Abidin, C. 9, s. 297, 354.

⁷⁴⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 351, m. 2, 3, 4, s. 374, m. 6; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1318-1319, 1389; İbn Abidin, C. 9, s. 290.

vermiş olsa, vâkıfın evladından olan mütevellinin vakıf şartlarına uygun olarak atadığı görevlileri hâkimin azletmesi ve başka kişileri görevlendirmesi vakfa müdahale teşkil eder.⁷⁵⁰ Hâkimin müdahalesine ilişkin ilginç bir örnek, kurduğu vakfın tevliyetini hayatta olduğu müddetçe kendisine şart eden ve bu görevi yürütmekte olan vâkıfın, azlini gerektiren bir hali yok iken, hâkim tarafından azledilerek tevliyetin başkasına tevcih edilmesidir.⁷⁵¹

Hâkimin, mütevellinin görevin ifasına ilişkin bir kusuru yok iken vakıf işlerine müdahil olması, mütevellinin görevini yapma şekline müdahale teşkil eder. Örneğin vakıfta istibdal şartları oluşmuş ve gerekli izinler alınmış iken, hâkim bu istibdal işlemini iptal etmeye muktedir olamaz.⁷⁵² Mütevellinin hukuka uygun şekilde yürüttüğü vakıf işlemlerine hâkimin müdahale etmesi, bu işlemleri iptal etmesi mümkün değildir. Mesela mütevellisi bulunan bir vakfın taşınmazlarını doğrudan hâkim kiralayamaz.⁷⁵³ Veya hâkimin, mevcut mütevellinin hiçbir kusuru yok iken müteveli naibi ataması da, bu naibin vakıf işlerine müdahale ederek galleden pay istemesi de mütevellinin işlerine usulsüz ve haksız müdahale teşkil eder.⁷⁵⁴ Hâkimin bir vakfın gallesinin başka bir vakfa harcanmasını emretmesi ve görevlileri buna cebr etmesi de bu kabildendir.⁷⁵⁵

Vâkıf vakfın muhasebesinin her sene veya birkaç senede bir hâkim tarafından denetlenmesini şart edebilir. Böyle bir şart yok ise vakfın muhasebesinin birkaç yılda bir denetlenmesi yeterlidir. Vakfın periyodik muhasebesi hukuka uygun şekilde görülmüş ve şüpheyi gerektirecek bir durum söz konusu değil iken, vakfın muhasebesinin hâkim veya selef müteveli tarafından yeniden görülmek istenilmesi göreve müdahale teşkil eder.⁷⁵⁶

Vakıftan çeşitli menfaatler sağlayan kimselerin de görevli kişiye değil, bu kişinin görevi yapma şekline müdahale etmesi, görevliye hukuka aykırı tasarrufları gerçekleştirme hususunda baskı yapması söz konusu olabilir. Başka bir deyişle vakıf görevlisinin görevini ifa ederken uymakla yükümlü olduğu şart ve kurallar değil, kendi istek ve arzuları doğrultusunda hareket etmesini talep eden insanlar olabilir. Bu durumun en belirgin örneği mürtezikanın veya görevlilerin ücretle ilgili hususlar sebebiyle görevini hukuka uygun şekilde yerine getirmekte olan müteveliye baskı yapmasıdır. Örneğin önceki senelerde malî sıkıntılar nedeniyle verilemeyen veya eksik verilen vazifeleri hâlihazırda ödenmekte olan

⁷⁵⁰ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1021; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 223.

⁷⁵¹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 372, m. 1.

⁷⁵² Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 382, m. 2; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1329; Ömer Hilmi Efendi, s. 115; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 357.

⁷⁵³ İbn Abidin, C. 9, s. 288.

⁷⁵⁴ İbn Abidin, C. 9, s. 297; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1376; Ömer Hilmi Efendi, s. 88; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 75; Yazır, s. 171.

⁷⁵⁵ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1076.

⁷⁵⁶ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 376, m. 14-15, s. 377, m. 16-17; İbn Abidin, C. 9, s. 382; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 87; Ömer Hilmi Efendi, s. 90.

vazifelerle birlikte almak için direktmeleri,⁷⁵⁷ bir süredir ödenmekte olan vazife miktarına kanaat etmeyerek fazlasını ödemesi için mütevelliyi zorlamaları,⁷⁵⁸ aydan aya ödenen ücretlerin tamamını peşin almak için mütevelliyeye cebir uygulamaları⁷⁵⁹ veya fazladan istedikleri miktarı zorla almaları⁷⁶⁰ bu çeşit müdahalelerdendir. 1743 yılında Kudüs'te bulunan Halilürrahman Vakfı mütevellisi, türlü yalanlar ve bahaneler uydurarak ve zor kullanarak vakfın mütevellilerinden para almanın vakfın mürtezikasının âdeti haline geldiğini bildirmiştir.⁷⁶¹ Vakfa yabancı kimselerin de vakıftan menfaat temin etmek için mütevelliyeye baskı yapmaları söz konusu olmuştur. Örneğin Kudüs'te Mescid-i Aksa-i Zülfikariye Medresesi Evkafının nakit hiçbir geliri yok iken, yabancı kimselerin vazife talebiyle rencide ettikleri müteveli şikayette bulunarak almış olduğu fetva gereğince müdahalenin men edilmesi talep etmiştir.⁷⁶²

Hizmet mukabilinde vazifeye mutasarrıf olan bir görevli, söz konusu hizmeti yerine getirmezse ücrete hak kazanamaz.⁷⁶³ Dolayısıyla böyle bir görevlinin çalışmadığı müddet için ücret vermeyen mütevelliden bu süreye ilişkin ücreti zorla alması⁷⁶⁴ hem göreve hem de mala müdahale teşkil eder. Mürtezikanın belli bir cins mal olarak ödenmesi şart edilmiş vazifenin, o mal satılarak bedeliyle ödenilmesi için mütevelliyi zorlaması,⁷⁶⁵ vakıfta gelir hâsıl olmadığı için ücretini alamayan mürtezikanın, ücretlerini kendi malından ödemesi için mütevelliyeye baskı uygulaması⁷⁶⁶ durumları da görevin yapılma şekline müdahale edilmesinin başka örnekleridir. Yahut mütevellinin, vakfın parasını başka bir vakfın ihtiyaçlarını gidermek için kullanmaya zorlanması⁷⁶⁷ mütevellinin şer'i hükümlere aykırı hareket etmeye cebr edilmesi demektir.

Vakıfta hizmet mukabilinde olan veya olmayan tahsisata sahip olan kimselerin, mütevellinin vakıf gelirlerini nereye ve nasıl harcayacağına müdahale etme hakkı yoktur. Bu tip müdahalelere vakfın tamir ihtiyacının ortaya çıktığı durumlarda sıklıkla rastlanmaktadır.

⁷⁵⁷ Neticetü'l Fetâvâ, m. 695, 697; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 64; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 310.

⁷⁵⁸ Neticetü'l Fetâvâ, m. 698; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1111, 1119, 1125, 1136; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 405, m. 19-21. Kudüs'te Cami'-i Kebir Vakfı'nın mürtezikadan bazılarının fazladan vazife taleplerinden bunalarak yaptıkları şikayet için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 222/4.

⁷⁵⁹ Neticetü'l Fetâvâ, m. 691.

⁷⁶⁰ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1120, 1121.

⁷⁶¹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 22/3.

⁷⁶² BOA, A.DVNS.MSR.MHM (118): 397/1621.

⁷⁶³ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 401, m. 1-5; İbn Abidin, C. 9, s. 285; Ömer Hilmi Efendi, s. 101.

⁷⁶⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 402, m. 6. Ebussuud Efendi'ye göre hizmeti ifa eden görevli de ücretinin ödenmesi için mütevelliyi zorlayamaz. bkz. Düzdağ, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, no: 323.

⁷⁶⁵ Neticetü'l Fetâvâ, m. 705.

⁷⁶⁶ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1118, 1132, 1143; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 397, m. 18, s. 417, m. 6. Benzer bir örnek için bkz. Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1064.

⁷⁶⁷ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1399, 1415.

Tamire ihtiyacı olan bir vakfın geliri ilk önce tamirine sarf edilir.⁷⁶⁸ Tamire ihtiyacı olan bir vakfın mütevellisi, vakfın elindeki parayı tamirat işlemlerine harcamak isterken mürtezikanın söz konusu paranın kendilerine vazife olarak dağıtılması için mütevelliyi cebr etmeleri hukuka aykırıdır.⁷⁶⁹ Zira vakıftan elde edilen gelir ilk önce vakfın bakım ve onarımına harcanır. Vakıf akarın ebedi olabilmesi, devamlı gelir getirebilmesi için bu zorunludur. Yine örneğin vakfın tamire ihtiyaç duyması durumunda müteveli bu parayı hâkim izniyle kendi cebinden harcayarak daha sonra vakıftan tahsil edebilir ve mürtezika buna engel olamaz. 1760 tarihli bir hükümde Kudüs'teki Medrese-i Hamrâ Vakfı'nın mütevellisi Seyyid Mustafa bin Ebülfazl el-'Alemlî'nin, usulüne uygun şekilde vakfın tamirine ödediği parayı geri almasına, şeyhülislam tarafından verilen fetvaya aykırı olarak engel olan mürtezikanın müdahalesinin engellenmesini talep ettiğini görmekteyiz.⁷⁷⁰ Veya vakıf evin sükna hakkına sahip olan kimse, bu evin yanması sonucunda kendi malından tamir etmeyip, arsanın başkasına kiralanmasına da izin vermeyip, vâkıf tamir için vakfın gallesinden bir şey şart etmiş değil iken, mütevelliyeye tamiri vakfın gallesinden yapması için cebir kullanamaz.⁷⁷¹

Vakfın malî imkânları müsait değil iken mütevellinin ücretleri tamamen veya kısmen ödememesi doğal ve gereklidir. Hal böyle iken vakıfta vazifeye mutasarrıf olan kişiler, ücretlerinin ödenmesi için mütevelliyeye baskı yapamazlar.⁷⁷² Örneğin vakıf tamir edilirken vakıf gelirinde hakkı olanların hisseleri kesilecektir.⁷⁷³ Vâkıf vakıfta ihtiyaç olur ise, mürtezikanın vazifelerinin rakabe olunabileceğini, mütevellinin ve câbinin vazifelerinin ise rakabe olunmamasını şart etmiş ise, ihtiyaç durumunda hâkim onayı ile mürtezikanın vazifelerinin rakabe olunması durumunda, mürtezika mütevelliyeye kendisinin ve câbinin ücretlerinin de rakabe olunması hususunda baskı yapamaz.⁷⁷⁴ Son olarak vakfın kimseye şart edilmemiş gelir fazlasını gerektiğinde vakfın tamir gibi ihtiyaçlarına kullanmak için saklamak isteyen mütevelliyeye, vâkıfın evladı, başka vakıflar veya beytül-mâl görevlisi söz konusu gelir fazlasını almak için müdahale edemezler.⁷⁷⁵

⁷⁶⁸ el-İhtiyâr, s. 320; el-Hidâye, C. 2, s. 928; İbn Abidin, C. 9, ss. 280-281; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 51; Ömer Hilmi Efendi, s. 113; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 150.

⁷⁶⁹ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1314; Ömer Hilmi Efendi, s. 114.

⁷⁷⁰ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 163/2.

⁷⁷¹ Neticetü'l Fetâvâ, m. 665; İbn Abidin, C. 9, s. 286. Benzer fetva örneği için bkz. Behcetü'l Fetâvâ, m. 1415.

⁷⁷² Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 408, m. 9, s. 417, m. 6.

⁷⁷³ İbn Abidin, C. 9, s. 281; Bilmen, Kamus, C. 5, ss. 51-52.

⁷⁷⁴ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1133. Ebussuud böyle bir şartın hukuka aykırı ve batıl olduğunu düşünmektedir. bkz. Düzdağ, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, no:327; Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Ma'rûzat, no: 47, 50, 51, 53.

⁷⁷⁵ Fetâvâ-yı Ali Efendi, m. 3-4; Neticetü'l Fetâvâ, m. 640.

Vakfiyeye veya gerçek duruma aykırı olarak vazife ihdas ve berat edilmesi durumunda ise, söz konusu kişi ücrete hak kazanamaz ve bu kimseler vakıftan ücret almak için mütevellîye veya hak iddia ettikleri görevin sahibine müdahale edemezler.⁷⁷⁶ Vakıf kurucusunun şartlarına aykırı olarak yapılan atamaların Kudüs vakıflarına ilişkin hükümlerde de iptal edildiğini görmekteyiz.⁷⁷⁷

Göreve müdahalenin başka bir örneği, vakfa ait bir taşınmazın gelirinde veya menfaatlerinde hak sahibi olan kimsenin, bu hakka binaen o taşınmaz ile ilgili kiralama gibi işlemleri yapmaktan mütevellîyi men ederek bizzat yapma veya kiralanacak taşınmaza veya taşınmaz bölümüne el koyma ısrarındır.⁷⁷⁸ Örneğin gallesi evlâda meşruta bir vakıfta evlatlar, gallenin kendi hakları olduğundan bahisle, vakıf menzili kiralamak isteyen mütevellîyi engelleyemezler.⁷⁷⁹ İcareteyn ile kiralanmış bir vakfın mutasarrıfının ölmesi durumunda vakıf mülkü başkasına kiralamak isteyen mütevellîye, icareteyn mutasarrıfının varisleri olduğundan bahisle engel olan mirasçıların müdahalesi de buna örnektir.⁷⁸⁰

Ayrıca vakıf görevlilerinin ücretlerini aldıktan sonra mütevellîyi taciz etmemesi, atanan görevliye müdahale etmemeleri, vakfın muhasebe işlerine dâhil olmak isteyen görevlilerin engellenmesi gibi konularda fermanlar sadır olduğunu da görmekteyiz.⁷⁸¹ Mütevellînin de diğer vakıf görevlilerinin görevlerine müdahale etmesi söz konusu olabilir.⁷⁸² Örneğin bir vakıf zaviyenin zaviyedarı, sadaka ve adaklardan bir miktar para toplamış olsa, o vakfın mütevellîsi toplanan paraya el koyamaz.⁷⁸³ Aynı şekilde eski

⁷⁷⁶ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1117; Neticetü'l Fetâvâ, m. 708; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 407, m. 7, 409, m. 2-4, s. 410, m. 5, 7, 8, s. 422, m. 6, s. 423, m. 7-8; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1286-1289, 1375, 1376, 1381; Bilmen, Kamus, C. 4, s. 349, C. 5, s. 67, 71; İbn Abidin, C. 9, s. 366. Kudüs vakıflarına dair sahte berat veya hüccet ile müdahale fiilinin vuku bulduğu ve müdahalenin men edilerek görevin asıl sahibine zabt ettirilmesi kararının verildiği örnekler için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 222/6, (4): 59/3, (4): 128/1 ve KŞS, 201:263. el-Halil vakfı mütevellîsi, bazı insanların vakıfta duran sandığı açıp içine sahte hüccetler koyarak vazife elde etme çabalarını engellemek için mahkemeye başvurmuştur. KŞS, 201:249.

⁷⁷⁷ Şeyhülislâm-ı sâbık Merhûm es-Seyyid Mustafa Efendi ibni'l-merhûm Şeyhülislâm-ı sâbık merhum es-Seyyid Feyzullah Efendi Evkâfı'nın vakfiyesinde ders-i âmmîlik ciheti Hanefî imama şart kılınmış iken, Şâfi bir kişinin üzerine berat ettirilmesi nedeniyle mahkemeye şikayet ediliyor. VGMA, 815: 29. Başka bir hükümde ise, Kudüs'te Mağribîler Vakfı'nın tevliyet ve şe'âllik görevine atanan Hacı Salih ve âhardan kimesnelerin görevden alınarak, zabt ve tasarrufunun engellenmesi ile "şart-ı vâkıf üzere müstehik ve cümlelerin muhtârı olan Şeyh Abdulaziz'e verilmesine karar verilmiştir. VGMA, 317: 221 Aktaran: Eroğlu Memiş, 2016, s. 223.

⁷⁷⁸ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1007, 1029, 1040, 1083; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1298; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 29. Benzer örnekler için bkz. Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 429, m. 4, s. 430, m. 7.

⁷⁷⁹ Neticetü'l Fetâvâ, m. 630.

⁷⁸⁰ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1165. Benzer fetva örnekleri için bkz. Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 429, m. 3; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1324. Ayrıca bkz. BOA, A.DVNS.AHK.İS.d. 1, s. 253, h. 1135.

⁷⁸¹ VGMA, 763: 488/4; 489/27; 490/50 Aktaran: Eroğlu Memiş, 2016, ss. 305-306.

⁷⁸² Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 424, m. 13.

⁷⁸³ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1084.

mütevellinin de vakfın mevcut çalışanlarının görevlerine müdahale etmesine cevaz verilmemiştir.⁷⁸⁴

3.2.3. Vakfın İşleyişine Yönelik Müdahaleler

Herhangi bir vakfa müdahale fiilinin, yalnızca vakıf mala veya yalnızca vakıf görevlisinin görevine yönelmiş olması az rastlanacak bir durumdur. Örneğin vakfa tâbi köylerde halk arasında fitne yayarak düşmanlığa sebep olunması sonucu halkın vakfa gerekli vergileri ödeyememesi⁷⁸⁵ veya halkın kışkırtılarak vakfa vergi ödememek için organize edilmesi⁷⁸⁶ gibi örnekleri, vakıf gelirlerine dolaylı müdahale kapsamında incelemiştik. Ancak Kudüs'ün en büyük vakfı olan ve fakir halka sabah ve akşam yemek dağıtan Haseki Sultan Vakfı'nda gerçekleşen bu müdahalelerin, vakfın faaliyetlerinin durmasına sebep olarak işleyişini zarara uğratması ve fakirlerin vakıftan yararlanmasına engel olması da, söz konusu müdahalelerin kolayca tespit edilebilen doğal sonuçlarıdır.

Müdahale fiilinin yöneldiği unsurları üçe ayırarak incelememizin temel sebebi, müdahale eden kişinin bu fiili neticesinde elde etmeyi tasarladığı menfaatin, vakıf organizasyonunun hangi unsuruna daha çok zarar verme olasılığına sahip olduğunu ortaya koymaktır. Başka bir deyişle, her vakfa müdahale fiili, dolaylı olarak vakfın birden fazla unsurunu zarara uğratacak potansiyel taşısa da, doğrudan mala veya doğrudan göreve yönelik müdahaleleri ayrı ayrı ortaya koyarak müdahale fiilinin karakteristik özelliklerini ve failin vakfa müdahale etmekteki saikini netleştirmeye çalıştık.

Vakıf mala veya vakıf görevlisinin görevine yönelmiş müdahaleler, esasında vakfın işleyişine de öyle ya da böyle olumsuz etki edecektir. Bu nedenle bu bölümde, doğrudan mala veya göreve müdahale mahiyetinde olmayan ve vakfın işleyişine yönelik problemlere sebebiyet verme ihtimali ile öne çıkan müdahale şekilleri örneklendirilerek incelenecektir. Vakfın işleyişi kapsamına, görev yapacak uygun personelin seçilmesi, gelirlerin toplanılması ve gerekli yerler ile kişilere sarf edilmesi, vakıf mallarının muhafaza, bakım ve onarımı, vakıf gayrimenkullerin işletilmesi, kısaca vakfın amacını gerçekleştirmeyi mümkün kılacak şekilde işlemeye devam etmesini sağlayan her türlü tasarrufun icrası dâhil olmaktadır.

Örneğin vakıf görevlilerinin hukuka aykırı gerekçelerle diğer vakıf görevlilerine veya mürtezıkaya vazifelerini vermemeleri, ne mala ne de göreve müdahale teşkil eder.

⁷⁸⁴ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1106.

⁷⁸⁵ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 186/2.

⁷⁸⁶ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 86/4.

Ancak vakıf kurucusunun veya resmi makamların tayinleriyle belirlenen vakıf işleyişini sekteye uğratar. Örneğin vakfın gallesini evladına şart eden vâkıfın iradesine aykırı şekilde, vakfa yaptığı masrafları gerekçe göstererek vâkıfın evlatlarına ödeme yapmayan mütevellinin şikayet edilmesi üzerine, durumun mahallinde incelenmesine, vâkıfın şartlarına riayet edilmesine ve mütevellinin zimmetinde biriken vazifelerin ödenmesine karar verilmiştir.⁷⁸⁷ Veya örneğin vakfın gallesinin hizmet karşılığında veya karşılıksız olarak bazı kimselere şart edildiği bir vakıfta, vakfın icareteyn usulüyle kira geliri kazandığı akarlar var iken, mütevellinin “İcare-i muaccele galleye dâhil değildir.” diyerek hak sahiplerine vazifelerini dağıtmaması, vakıf işleyişinin hem vakfiyeye hem de şer’i hükümlere aykırı bir müdahaleyle zarara uğratılması demektir.⁷⁸⁸

Vakfiyede belirtilmemiş çeşitli görevliler, vakfın ihtiyacına binaen devletin çeşitli makamları tarafından naspedilebilir. Naspedilen bu görevliler, yaptıkları hizmet karşılığında ecr-i misili aşmamak kaydıyla beratlarında belirtilen ücrete hak kazanırlar. Hal böyle iken vakfın mütevellisinin veya mürtezikanın bu görevlilerin ücretlerini almalarına, vakıf şartlarına aykırı olduğu argümanı ile engel olmaları vakfın işleyişine müdahale oluşturur.⁷⁸⁹ Benzer örneklerde; mütevellinin gerekli hizmeti gören vakıf çalışanlarına “Beratın vakıf defterine kaydolanmamış idi.”,⁷⁹⁰ “Beratında yazandan fazla ücret vermem.”,⁷⁹¹ “Vakfiyede beratından daha az ücret şart edildiği için fazlasını vermem.”,⁷⁹² “Beratın askerî berat olduğundan ücret vermem.”,⁷⁹³ “Muhasebeden tezkere almadığın için ücret vermem.”,⁷⁹⁴ “Sırada sizden önce gelen mutasarrıf, tasarruf hakkı doğmadan öldüğü için size ücret vermem.”⁷⁹⁵ gibi argümanlarla hak ettikleri vazifeleri vermemesi, vakfın işleyiş düzenini tehdit eden hukuksuz müdahalelerdendir.

Vakfın verimli bir şekilde işletilebilmesi için vakfa gelir getiren taşınmazların kiralanması gerekmektedir. Mütevellinin bu sözleşmelerin yapılış aşamasında veya yapıldıktan sonra muhataplarını çeşitli şekillerde taciz ederek sözleşmelerin gerektiği gibi ilerlemesine engel olması söz konusu olabilir. Örneğin mütevellinin, vakıf adına sözleşmeler yaparken rüşvet alması veya almak için baskı yapması⁷⁹⁶ veya bu sözleşmelerde alınan

⁷⁸⁷ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 32/1.

⁷⁸⁸ Neticetü'l Fetâvâ, m. 689, 690; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1110, 1112; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1369, 1479, 1510. İcare-i muaccele asıl maldan değildir. bkz. Bilmen, Kamus, C. 5, s. 22.

⁷⁸⁹ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 406, m. 2, s. 407, m. 5.

⁷⁹⁰ Neticetü'l Fetâvâ, m. 706.

⁷⁹¹ Neticetü'l Fetâvâ, m. 707; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 403, m. 11-12.

⁷⁹² Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1139, 1144; Demirtaş, Fetvalarla Osmanlı Vakıfları, s. 192.

⁷⁹³ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1113, 1123.

⁷⁹⁴ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1141.

⁷⁹⁵ Neticetü'l Fetâvâ, m. 650.

⁷⁹⁶ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1098, 1099; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 421, m. 2, 4-6; İbn Abidin, C. 9, s. 385.

ücreti haksız bir şekilde artırarak kiracıları tehdit etmesi⁷⁹⁷ yahut geçerli bir kira sözleşmesini, süresi dolmadan feshederek kiracıyı çıkarması⁷⁹⁸ ne vakıf mala ne de vakıf görevlisinin görevine müdahaledir. Ancak bu şekilde görevin kötüye kullanılmasının, vakıf işlerinin sıhhatle ilerlemesine engel olacağı açıktır ve işaret edilen fetvalarda da görüleceği üzere mütevellinin bu tasarrufları gerçekleştirmek yetkisi yoktur. Örneğin 1743 yılında Sahratullah ve Hatuniye Vakfı musakkafatından taşınmazlarda vakıf mütevellisinin verdiği temessük ile tasarruf eden ve kira bedellerini ödemekte hiçbir kusuru olmayan Yahudileri, fazla kira talebiyle zulme uğratan mütevellinin müdahalesinin engellenmesi ve durumun mahallinde kanun çerçevesinde incelenmesi hükmü Kudüs kadısına gönderilmiştir.⁷⁹⁹ Başka bir örnekte, Sahratullah Vakfı taşınmazlarından birisine mutasarrıf olan kimsenin annesinin vefatı üzerine, mütevellinin vakıf taşınmazı gasp etmesi ve hukuka aykırı şekilde başkasına kiralamakla tehdit etmesi şeklinde gerçekleştirdiği fuzuli müdahalenin men'i emredilmiştir.⁸⁰⁰ Vakıf arsayı üç seneliğine kiralayarak ücreti peşin veren Şeyh Yunus, 1781 yılında vakıf mütevellisinin fazla ücret talebiyle süresinden önce kira sözleşmesini fesh ettiğini bildirerek, davasına muvafık olarak Şeyhülislamdan aldığı fetva gereğince müdahalenin engellenmesini talep etmiştir.⁸⁰¹ Hiçbir sebep yok iken vakıf menzili mutasarrıfından alıp başkasına vermesi de, bizzat mütevellinin vakfın işleyişine yönelik şer'an geçerli bir sebebi olmayan müdahalesidir.⁸⁰²

Müteveli başta olmak üzere vakıf görevlilerinin, gelirleri vakfa ait olan köylerde ikamet eden reayadan, kanuna aykırı vergi talep ederek halka zulmettiklerine dair hükümler de ahkâm-ı şikayet defterlerine yansımıştır. Örneğin Kudüs kazasına bağlı ve Sahratu'llâhu'l-Müşerreffe ve Şeyh Musa el-Hakkârî Vakıflarına tâbi olan köylerin reayası, öşür, rüsûm-u raiyyet ve sair vergilerini olması gerektiği şekilde öderken, mezkûr vakıfların mütevellilerinin ödenenlerle kanaat etmeyip hukuka aykırı olarak daha fazla akçe talep ederek ve zorla alarak halkı perişan etmeleri üzerine, 1746 senesinde Şam valisine ve Kudüs kadısına, müdahalenin men edilmesi için hüküm gönderilmiştir.⁸⁰³

⁷⁹⁷ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1326; Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 387, m. 9, s. 430, m. 6.

⁷⁹⁸ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1338, 1469; İbn Abidin, C. 9, s. 390; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 25; Ömer Hilmi Efendi, s. 109. Babasından intikal eden mukataalı vakıf arsa üzerinde tasarruf eden ve mukataa ücretini edada kusur etmeyen Kudüs'lü bir zımmi, arsayı elinden almakla kendisini tehdit eden mütevellinin müdahalesini durdurabilmek için önce fetva almış; sonrasında şikayet yoluna başvurmuştur. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (5): 79/1.

⁷⁹⁹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 43/1.

⁸⁰⁰ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 288/2.

⁸⁰¹ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 47/4.

⁸⁰² Düzdag, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, no: 79.

⁸⁰³ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 158/2. Benzer bir hüküm için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 28/4.

Mütevellinin, vakfiyede şart edilen hizmetleri gerçekleştirmemesi, örneğin vâkıfın yemek pişirilmesini şart ettiği vakfın mütevellisinin senelerce yemek pişirtmemesi de bu kapsamda değerlendirilmelidir.⁸⁰⁴ Örneğin 1747 yılında Sahra-ı Müşerrefe ve Halilurrahman Vakıflarının mütevellisi, mürtezikadan kimselerin beratla mutasarrıf oldukları vazifelerini vermemesi ve pişirtip dağıtması gereken çorbayı dağıtmaması üzerine, bu işlemleri gereken şekilde yapması ve bir daha hilafına hareket etmemesi için gönderilen hükümle doğrudan uyarılmıştır.⁸⁰⁵ Başka bir örnekte Sultan Selim'in Kudüs'teki vakıflarına mütevelli olan kimselerin görevlerini ihmal etmeleri ve vakfı korumamaları sonucu reayanın çoğu perişan olarak başka yerlere dağılmıştır. Bâbüssaâde Ağasının durumu bildirmesi üzerine görev başka bir mütevelliye tevdi edilmiştir.⁸⁰⁶

Esasen göreve müdahale kapsamında incelemiş olduğumuz “görevin yerine getirilme şekline ilişkin müdahaleler” doğrudan vakıf işleyişine de müdahale teşkil eder. Zira bu türden müdahaleler vakıf görevlisinin, vakfın işleyişini temin etmek maksadıyla ihdas edilen sorumluluklarını yerine getirmesine engel olacak mahiyettedir. Vakfın tamirine engel olunması, ödeme düzeninin değiştirilmesi için mütevelliye baskı yapılması, kiralanması gereken vakıf taşınmazların kiralanmasına engel olunması gibi yukarıda incelediğimiz görevin yapılma şekline müdahale edilmesi örneklerinde bu mahiyet belirgindir.

Vakfiyede değinilmemiş hususlarda veya vakfiyenin içeriğinin bilinemediği durumlarda, vakıfta uzun süreden beri benimsenen uygulamaya amel-i kadim denildiğinden ve vakfiyeye ve şer'i hükümlere aykırılık teşkil etmeyen kadim uygulamanın aksine hareket edilemeyeceğinden bahsetmiş idik. Uzun süreden beri benimsenen meşru bir kadim uygulamanın, çeşitli sebeplerle değiştirilmesine veya hilafına hareket edilmesine, fetvalarda cevaz verilmediğine ve hükümlerde men edildiğine ilişkin birçok örnek incelemiş bulunmaktayız. Amel-i kadimin değiştirilmesine yönelik her müdahale, vakfın işleyişine de müdahaledir. Zira amel-i kadim, zaten uzun süre boyunca vakfın işleyişine konu olmakla karakter bulan bir hukuki kurumdur; ona yönelen müdahaleler de bu kadim işleyişi değiştirme amacı taşır.

Örneğin vakfiyesi mevcut olmayan kadim bir vakıfta, galleden veya akarlardan kimin, ne şekilde yararlanacağına ilişkin bir amel-i kadim mevcut ise, herhangi bir kimsenin

⁸⁰⁴ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1103.

⁸⁰⁵ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 174/3.

⁸⁰⁶ BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4): 67/4.

vâkıfın iradesinin bu vecih üzere olduğunun ispatını istemesi, ispatlanamaması durumunda mevcut işleyişe müdahale edeceğini söylemesi hukuken mümkün değildir.⁸⁰⁷

Veya vakfiyesinin içeriği sabit olmayan vakfın gelirleri, uzun süreden beri vâkıfın kız ve erkek evlatlarına eşit şekilde dağıtılmakta iken, vakfın nâzırının kadim uygulamayı değiştirerek gelirleri sadece erkek evlada vermeye ve kızları mahrum etmeye başlaması vakfın kadim işleyişini bozmaktır ve caiz olmadığı yönünde fetva verilmiştir.⁸⁰⁸ Uzun süreden beri uygulanmakta olan kadim uygulamayı değiştirerek hak sahiplerine vazifelerini vermemeye başlayan ve vakfın gelirini başka bir cihete sarf etmek veya biriktirmek isteyen mütevellî hakkında da hüküm aynıdır.⁸⁰⁹ Mütevellînin vakıfta uzun süredir benimsenen ödeme düzenini değiştirmesi⁸¹⁰ veya mürtezikanın söz konusu ödeme düzenini değiştirmek için baskı yapması⁸¹¹ da bu kapsama girer.

Kudüs'te vakfa müdahale fiilleri elbette yalnızca İslamî vakıflara yönelmemiştir. Şehrin diğer dinî unsurlarına ait olan vakıflara yönelen müdahale örnekleri de mevcuttur. Mühimme defterlerinde rastladığımız ve gayrimüslim vakıfların mal varlığına ve işleyişine yönelik müdahale oluşturan ehl-i örf müdahaleleri de sıklıkla şikayetlere konu olmuştur. Söz konusu örneklerde ehl-i örf mensupları, kadim vakıflarını tamir etmek isteyen ve bunun için izin ve hüccet-i şer'iyeye alarak hukuka uygun şekilde manastırlarının veya diğer mabedlerinin tamiratını gerçekleştiren Rum veya Katolik rahiplerden yahut Yahudi din adamlarından, "yoklama", "keşf-ü teftiş" gibi isimler altında keyfî ücretler talep ederek işlerine engel olmaktadır.⁸¹² Yine Kudüs'te ikamet eden gayrimüslimlerden çeşitli gruplar, fetihten beri sahip oldukları bazı idari imtiyazların ve vergi muafiyetlerinin ehl-i örften bazı kimselerce ihlal edildiği, yöneticilerle iyi geçinmek için verdikleri ücret ve hediyelerin suistimal aracına dönüştürüldüğü, iç işlerine karışıldığı ve kutsal mekanlarına, mabed ve vakıflarına türlü bahanelerle müdahale edildiği gibi durumları bildirerek şikayetlerde bulunmuşlardır.⁸¹³

⁸⁰⁷ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 353, m. 12, s. 354, m. 14, 16, s. 389, m. 15; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1239; Neticetü'l Fetâvâ m. 597, 614, 623, 642, 645, 659, 742; Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 999, 1020, 1142, 1147; Bilmen, Kamus, C. 5, s. 93.

⁸⁰⁸ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1234.

⁸⁰⁹ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1235.

⁸¹⁰ Fetâvâ-yı Ali Efendi, m. 21; Behcetü'l Fetâvâ, m. 1364.

⁸¹¹ Fetâvâ-yı Feyziyye, m. 1122.

⁸¹² BOA, A.DVNS.MSR.MHM (111): 402/1382, (111): 524/1823, (112): 148/521, (114): 140/578, (114): 250/1086, (115): 237/1040, (115): 315/1353.

⁸¹³ BOA, A.DVNS.MSR.MHM (114): 192-193/ 835, (114): 36-37/ 230, (114): 110-111/600, (114): 237-238/1138, (114): 244/2043, (115): 106-108/433, (115): 101/419, (115): 435//1903, (119): 207-208/864, (119): 267-268/1102, (160): 276/842.

Vakfın işleyişine müdahale ile ilgili müstakil örnekler vermek de mümkündür. Örneğin vakıf korudaki ağaçları kesmek isteyen mütevellîye, civar köy halkının korunun köylerine yakın olduğunu söyleyerek engel olması,⁸¹⁴ mütevellîye vekâlet eden kişinin, bir vakıf araziden uzun süredir tahsil edilen verginin oranını reaya ile anlaşılarak düşürmesi,⁸¹⁵ ölümlerin defnedildiği bir vakıf arsada, mütevellî izniyle gömülen ölümlerin bir sonraki mütevellî zoruyla çıkarılması⁸¹⁶ gibi durumlar bu türden, ayrık nitelikte müdahalelerdir.

⁸¹⁴ Fetâvâ-yı Ali Efendi, s. 419, m. 7.

⁸¹⁵ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1300.

⁸¹⁶ Behcetü'l Fetâvâ, m. 1410.

SONUÇ

Bu çalışma kapsamında, vakıf kurumunun kendine münhasır hukuki karakterinin tafsilatlı irdelenmesi ile ulaştığımız en önemli sonuç, vakfa müdahale fiilini hem fail, hem de fiil unsurları bakımından kapsamı ve niteliği özel olarak belirlenmiş bir değerlendirmeye tâbi tutmanın gerekliliği olmuştur. Bizi bu sonuca ulaştıran bulgular, kısaca şu şekildedir:

- Vakıfta, vakıf şartlarını belirleme iktidarı, şer’i hükümlere aykırı olmadıkça, yalnızca vakıf kurucusuna aittir. Vakıf bağlayıcı hale geldikten sonra ise, kural olarak, ne vakıf kurucusu, ne müteveli, ne de devlet başkanı veya hâkim, bu şartlara muhalefet edemez. Bu durum vakıf şartlarına muhalefet niteliğindeki tüm fiillerin, kim tarafından gerçekleştirilmiş olursa olsun, vakfa müdahale kapsamında değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

- Vakıf hukuku, vakfa zarar verecek tasarruflar için kimseye yetki tanımamış ve vakfa zarar verecek tüm kararları hukuken geçersiz kabul etmiştir. Buna mukabil, vakfın zarardan korunması hususunda toplumu oluşturan herkesi sorumlu kılmıştır. Başka bir deyişle vakfa zarar vermek kimsenin salahiyet dairesinde olmadığı gibi, hukukun görevlilere ve fertlere yüklediği sorumluluğun ihlali olduğundan, vakfa zarar verecek tasarrufların faili kim olursa olsun, yetki alanının dışına müdahale etmiş olacaktır.

- Vakfın, diğer hukuki kurumlardan farklı olarak, ebediyete kadar varlığını sürdürmesi ve işlemesi beklenmektedir. Dolayısıyla vakıf mal piyasa metai olmaktan çıkarak bu amacı gerçekleştirmek için kullanılır hale gelmektedir. Bu nedenle vakıf mal üzerinde satım, rehin, miras bırakma gibi temlikî tasarruflarda bulunmanın, vakfın hem maddi mevcudiyetine hem de hukuki şahsiyetine müdahale niteliği taşıdığı mülhaza edilmiştir.

- Vakfı diğer hukuki kurumlardan ayıran bir diğer önemli fark, vakıfta hukukullahın baskın olmasıdır. Vakıf mal daha en başta Allah’ın mülkü kabul edilmiş ve menfaati kamu yararına tahsis edilmiştir. Vakfın bu özelliği, vakfın maddi veya hukuki varlığına yahut işleyişine yönelen ve müdahale karakterini saptamanın zor olduğu bazı haksız fiillerin de, Allah’ın mülküne ve toplumun söz konusu vakıf üzerindeki menfaatlerine müdahale niteliğinde olduğunu kabul etmek zorunluluğunu doğurmuştur.

Tüm bu nedenlerle bu çalışma kapsamında vakıf kurucusu, hâkim, devlet başkanı, müteveli, vakıf görevlileri ve vakıftan yararlananlar da dâhil olmak üzere vakıf organizasyonu içerisinde kimselerin de, yabancı kimseler kadar vakfa müdahale fiilinin faili olabileceği ortaya konulmuştur. Vakıf şartlarına muhalefet, vakıf şartlarının tebdil ve

tağyiri, vakfın tahrif ve iptali, vakıf malların gaspı, vakıf mallarına zarar vermek, vakıf malları temlikî tasarruflara konu etmek, vakfın gelir kaynaklarına tasallut etmek, vakfın işleyişini sekteye uğratmak, vakfı ihmal edip kendi haline bırakmak gibi ilgili bölümlerde çok farklı şekillerini örneklendirmiş olduğumuz birçok fiil tipi de vakfa müdahale kapsamında değerlendirilmiştir.

İncelenen fıkıh literatürü, fetvalar ve şikayet defterleri, vakfa müdahale fiilinin üç unsurdan teşekkül ettiğini göstermiştir: hukuka aykırılık, fiil ve kasıt. Sonrasında vakıf hukukunda, hukuka aykırılık doğurabilecek üç farklı kaynak norm bulunduğu tespit edilmiştir: şer’i hükümler, vakıf şartları ve vakıfta uygulanagelen amel-i kadim. Şer’i hükümler, esasen vakıf şartları ve amel-i kadime norm kuvveti kazandıran genel hukuka aykırılık kaynağı olmakla beraber, doğrudan şer’i hükümlere aykırı olduğu için hukuka aykırılık ve dolayısıyla vakfa müdahale oluşturan fiil tipleri tespit edilmiştir. Bunlar da gasp, hırsızlık ve itlaf, rüşvet, vakfa hıyanet gibi bizatihi suç veya haksız fiil teşkil eden fiiller ile vakıf malın satımı, rehni, miras bırakılması, vakfın iptal edilmesi gibi vakfın şer’an belirlenen hukuki mahiyetine aykırılık oluşturan fiillerden ibarettir.

Vakıf şartları, “*Şart-ı vakıf, nass-ı şâri gibidir.*” kaidesi gereğince, vakıf hukukunda norm kuvvetine sahiptir. Sahih ve bağlayıcı bir vakıfta vakıf kurucusunun şer’i hükümlere mugayir olmayan şartlarına riayet zorunlu olup, bu şartlara aykırı tasarruflar vakfa müdahale kapsamında değerlendirilmiştir. Hem fetva mecmualarında, hem de ahkâm-ı şikayet defterlerinde, vakıftan kimin, ne miktarda, hangi sırayla ve ne şekilde yararlanacağı, vakıfta kimlerin, ne şekilde görevlendirileceği, vakfın nasıl idare edilip işletileceği hususlarında vakıf kurucusu tarafından tayin edilen şartlara muhalefet ederek gerçekleştirilen müdahalelerin hukuka aykırı kabul edilerek men edildiğini ve eski halin iadesine yahut zararın tazminine hükmedildiğini görmekteyiz.

İncelediğimiz kaynaklarda, değiştirilmesine ve hilafına hareket edilmesine hukukun müsaade etmediği bir vakıf hukuku normuna daha rastlanmıştır: amel-i kadim. Amel-i kadimin teamül kavramının vakıf hukuku pratiğindeki görünümü olduğu, ancak yaptırım gücünün teamül hukukuna nispetle daha kuvvetli olduğu tespit edilmiştir. İncelediğimiz fetva örneklerinde, hâkim ve müteveli dâhil olmak üzere hiç kimsenin vakfın kadim uygulamasına müdahale etmesine cevaz verilmediğini ve bu kabilden tasarrufların hukuken geçersiz olduğuna hükmedildiğini tespit etmekteyiz. Aynı şekilde ahkâm-ı şikayet

defterlerinde de, vakıfta amel-i kadim niteliğinde bir uygulama söz konusu ise, ona riayet ederek tasarruf edilmesini emreden birçok hüküm örneği incelemiş bulunmaktayız.

Vakfa müdahale, fiil unsuru bakımından da özellik ihtiva etmektedir. Zira vakfa müdahale teşkil eden birçok fiilin, unsurları net bir şekilde belirlenmiş ve sık karşılaşılan suçlardan veya haksız fiillerden olmadığı ve yalnızca vakıf hukuku kapsamında haksızlık içerdiği görülmüştür. Ek olarak vakfa müdahale fiilinin icrasında, zarar sonucu aranmamakta; salt fiilin tamamlanması ile vakfa müdahale vücut bulmaktadır. Bununla beraber vakfa müdahale fiilinin, icraî olduğu gibi ihmalî fiillerle de meydana getirilebildiği saptanmıştır. İhmalî fiillerin hukuka aykırılık veya suç teşkil edebilmesi için garantör/mükellef sıfatının varlığı arandığından, söz konusu ayırım özellikle mütevellinin fiillerinde net bir şekilde müşahade edilebilmiştir.

Bir fiilin vakfa müdahale kabul edilebilmesi için, söz konusu fiilin kasten gerçekleştirilmesi; bu kastın da, vakıf hukukuna aykırı bir fiile yönelmiş olması gerekmektedir. Bununla beraber, müdahale eden kişide, hukuki sorumluluğa hükmedebilmek için aranan kastın, zarar kastı, yani neticeye yönelik kasıt değil; salt müdahale teşkil eden fiili gerçekleştirme kastı olduğu tespit edilmiştir. İncelediğimiz fetva örneklerinde, bu türden kasıt taşımayan kişilerin gerçekleştirdiği fiiller sonucunda zarar ortaya çıksa dahi, failin tazmin yükümlülüğünün bulunmayacağının kayıt altına alındığını görmekteyiz.

Vakfa müdahale fiilinin olası faillerini tespit etme çabasında olduğumuz üçüncü bölümün ilk kısmında, vakıfla aralarında hukuken tanınan bir bağ olan failler, vakıf organizasyonu içerisinde kabul edilmiştir. Bu bağın beş şekilde kurulabildiği tespit edilmiştir: vakfın kurucusu olmak, vakıfta hak sahibi olmak, vakıfta görevli olmak, vakıflar üzerinde denetim yükümlülüğüne/velayet hakkına sahip olmak, vakıfla arasında sözleşme bağı olmak. Vakıfla arasında bu türden bir bağ bulunmayan kimseler ise vakıf organizasyonu dışından kabul edilmiştir. Söz konusu bağ ispat yükümlülüğü vakıfta hak iddia eden kişi üzerindedir. Hak sahipliği iddiasını ispatlayamayan kimsenin, vakfa dair menfaatlere ve görevlere müdahale edemeyeceğini ifade eden birçok fetva ve hüküm örneği incelemiş bulunmaktayız. Öte yandan vakıfla aralarında hukuki bağ bulunan kimselerin de, hak ve yetki sahibi oldukları alanın dışında, fiillerinin müdahale kabul edilmesi bakımından yabancı kimseler gibi kabul edildiği anlaşılmıştır.

Vakıf organizasyonu haricinden kimselerin vakfa müdahalelerinde öne çıkan bazı aktörler tespit edilmiştir. Vakıf kurucusunun alacaklıları, mirasçıları, diğer vakıflar gibi olağan gruplar dışında, siyasi gücün kötüye kullanımı şeklinde gerçekleştirilen vakfa müdahale örneklerinin fazlalığı dikkate şayandır. Kudüs gibi merkezden uzak ve kozmopolit bir taşra şehrinde, incelenen dönemde ehl-i örf sınıfı mensuplarının vakıflara müdahalelerinin toplumsal bir gerçekliğe dönüştüğünü söylemek mümkündür. Bunun tek sebebi ahkâm-ı şikayet defterlerinde ehl-i örf mensuplarının müdahalelerinin sıklıkla şikayete konu edilmiş olması değildir. Henüz herhangi bir fiil gerçekleşmeden bu kimselerden gelebilecek müdahalelerin vakfiyelerde beddualara, ahkâm defterlerinde ise şikayetlere konu edilmesi ve kadıların ehl-i örf kaynaklı müdahalelerden kaynaklanan şikayetleri sıklıkla doğrudan merkeze göndererek, ancak gelecek “mahallinde şer’le görülmesi” emrinden sonra davayı incelemesi durumları bize, ehl-i örf mensuplarının vakıflara müdahalesinin vakıa olarak kabul edildiğini ve yine ehl-i örfün tegallübünden sakınmak için bu şekilde tedbirlere başvurulmasının zorunlu hale geldiğini göstermiştir.

Müdahale şekillerinin ayrıntılı şekilde incelenip örneklendiriliği son kısımda, müdahale teşkil eden fiillerin, vakfın hangi unsuruna yöneldikleri üzerinden bir ayrıma tâbi tutulması gerekli görülmüştür. Bu kapsamda vakıf kurumunun müdahaleye elverişli yapısal unsurları; vakfın mal varlığı, vakıf görevlileri ve vakfın işleyişi/işleyiş esasları olarak belirlenmiştir. Sonrasında vakfın mal varlığına yönelen müdahalelerin de mal varlığının unsurlarına göre sınıflandırılabilceği görülmüş; böylelikle bu kategorideki müdahalelerin standart suç ve haksız fiil tipleriyle özdeşliği ortaya konulabilmiştir. Öyle ki mal varlığının aynına yönelik müdahaleler, vakıf mal üzerinde temlikî işlemler yapmak şeklinde gerçekleşen müdahaleler dışında, mala zarar verme tipindeki fiillerden oluşmaktadır. 18. yüzyıl Kudüs’ünde, gayrimüslimlerin Müslüman vakıflarına yönelen ve vakıf malı kirletmek, amacı dışında kullanmak veya vakıf malın üzerine izinsiz inşaat yapmak şeklinde gerçekleştirilen bu kapsamdaki müdahalelerinin, sıklıkla şikayete konu edildiği tespit edilmiştir. Bununla beraber vakıf malın menfaatine yönelen fiillerin, çoğunlukla gasp suçuna vücut verdiği görülmüştür. Vakıf malın gelirine yönelik müdahalelerde ise fiil tipi çeşitliliği artmakta ve müdahalenin gasp, rüşvet, zimmete geçirme, vakfa hıyanet, vakfa ödenmesi gereken ücretlerin ödenmemesi gibi farklı şekillerde meydana getirildiği görülmektedir. Öte yandan vakıf malın gelirine dolaylı şekilde müdahale edilmesinin de mümkün olduğu müşahade edilmiştir. Nitekim incelenen dönemde ehl-i örf mensuplarının vakıf köylerden keyfî vergiler ve hukuksuz ücretler toplayarak veya çeşitli şekillerde halkı, vakfa ödemeleri

gereken vergiyi ödeyemez hale getirerek vakıfların gelir kaynaklarına tasallut etmeleri, bu kabilden müdahalelerin yaygın bir örneğini oluşturmuştur.

İncelediğimiz dönemde Kudüs'te gerçekleşen vakfa müdahale fiillerinin büyük bir kısmının vakıf görevlilerinin görevlerine yönelik olduğu saptanmıştır. Bu durum, insanların vakfın maddi kaynaklarını idare etme veya en azından vakfın olanaklarından düzenli şekilde yararlanabilme gibi imkanlar sunan daha güvenli ve daha saygın bir yol olarak vakıf görevlerine sahip olmayı, vakfa ait herhangi bir mal veya menfaati elinde tutmaktan daha cazip gördüğüne işaret etmektedir. Nitekim vakıf görevlerinde hukuken geçersiz argümanlarla hak iddia edilmesine ilişkin örneklere, fetva mecmualarında da yoğun bir şekilde rastlamış bulunmaktayız. Göreve müdahaleler, vakıf görevlerinin yürütülme şekline müdahale etme şeklinde de gerçekleştirilmektedir. Vakıftan çeşitli menfaatler temin etmek isteyen kimselerin, vakıf görevlilerinin görevlerini hukuka uygun şekilde ifasına engel olan zorbalıklarının men edilmesi, bu yolla elde edilen kazançların da iade veya tazmini gerekli görülmüştür. Öte yandan hâkimler göreve müdahalelerde öne çıkan isimlerden biri olmuştur. Fetvalarda hâkimlerin hukuki bir gereklilik söz konusu değil iken, vakıf görevlilerini azletmelerine yahut vakıf görevlerinin yürütülmesine veya vakfın muhasebesine müdahale etmelerine cevaz verilmediği görülmektedir.

Vakfın işleyişine yönelik müdahaleler başlığında, doğrudan mala veya göreve yönelmeyen ve vakfın işleyişi için problem oluşturması ile öne çıkan müdahaleler ele alınmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz “görevin yerine getirilme şekline yönelik müdahaleler” ve “amel-i kadimi değiştirmeye yönelik müdahaleler” esasen doğrudan bu başlığın da konusunu oluşturmaktadır. Vakfın işleyişine yönelen müdahalelerde öne çıkan grup, müteveli başta olmak üzere vakıf görevlileridir. Mütevellinin vakfiye gereğince yapılması gereken hizmetleri yapmaması veya yapılmasına engel olması, mürtezıkaya veya görevini ifa eden vakıf görevlilerine hak ettikleri ücretleri vermemesi, vakıfla sözleşme bağı kuran kiracı gibi kimseleri hukuka aykırı taleplerle taciz etmesi, vakıf köylerden toplanan vergilerle kanaat etmeyip haksız ücretler talep etmesi gibi sıklıkla karşılaştığımız müdahalelerin, vakıf işleyişini sekteye uğrattığı tespit edilmiştir.

Vakıf hukukunun bütüncül şekilde değerlendirildiği bu çalışmada, vakıf kurumuna, müdahaleden korunma bağlamında özel bir hukuki dokunulmazlık zırhı biçildiği ortaya koyulmuştur. Kuran, idare eden, denetleyen ve faydalanan dâhil kimsenin vakfa müdahaleye muktedir olmadığı ve vakfın maddi veya hukuki varlığına yahut işleyişine

yönelen haksız fiillerin aynı zamanda ona müdahale niteliği taşıdığı, vakıf kurumunun yukarıda zikredilen kendine has niteliklerinin yanında, incelenen fetvalarda bu hususların ele alınış üslubundan ve verilen hükümlerden de anlaşılmıştır. Öte yandan vakfa müdahale fiillerinin, hem fetva mecmualarının vakıf ile ilgili kısımlarında, hem de ahkâm-ı şikayet defterlerinin vakfı konu alan hükümlerinde en çok karşılaşılan hukuki anlaşmazlık konusunu teşkil ettiği müşahede edilmiştir. Örneklerin ve hükümlerin fazlalığı, vakfa müdahale fiilinin hem haksız fiil kimliği ekseninde maddi ve manevi unsurlarını, hem de olası failleri ile işleniş biçimlerini, ince farklılıkları ve tüm detayları ile ortaya koyabilmemizi mümkün kılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Divan-ı Hümayûn Şâm-ı Şerîf Ahkâm Defterleri (A.DVNS.AHK.ŞM.d):

1.defter (1155-1167)

2.defter (1167-1177)

3.defter (1193-1197)

4.defter (1197-1208)

5. defter (1208 -1219)

Bab-1 Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme-i Mısır Defterleri
(A.DVNS.MSR.MHM.d)

Uluskan, Murat, Çelik, Yüksel, Hut, Davut ve Tomar, Cengiz. **Mühimme Defterlerinde Kudüs**. Halit Eren (ed.). İstanbul: IRCICA, 2016.

3. Cilt (1700-1719)

4. Cilt (1720-1749)

5. Cilt (1750-1778)

6. Cilt (1780-1799)

Kudüs Şer'iyye Sicilleri

KŞS: 201, 202, 209, 218, 230, 232, 248, 256, 262, 264.

Kaynak Eserler, Araştırmalar ve İncelemeler

- Adam, Baki. “Üç Dinde Kudüs”. **Vakıf ve Toplum Dergisi**. S. 5, 2017, ss. 16-21.
- Akdağ, Mustafa. **Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi**. C. 2. İstanbul: Cem Yayınevi, 1974.
- Akgündüz, Ahmet. “Galle”. **DİA**. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- _____. **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2013.
- _____, (haz.). **Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları**. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2018.
- Akıntürk, Turgut ve Karaman, Derya Ateş. **Borçlar Hukuku Genel Hükümler Özel Borç İlişkileri**. İstanbul: Beta Yayınları, 2014.
- Akkuş, Yakup. “Osmanlı Vakıflarının Tüzel Kişiliği Var mıydı?”. **İnsan ve İnsan Dergisi**. C. 6, S. 19, 2019, ss. 9-31.
- Akman, Ahmet. **Eski Vakıflar Hukuku ve İdaresi**. Ankara: Adalet Yayınevi, 2019.
- _____. “Ali Haydar Efendi’de Vâkıfın Şartları (Şart-ı Vâkıf)”. **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. C. 26, S. 3, 2018, ss. 45-86.
- _____. “Eski Vakıflar Hukuku Kapsamında Vakıf Müessesesi ve Günümüzdeki Etkileri”. **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. C. 26, S. 2, 2018, ss.189-224.
- Ali Haydar. **Tertibü's-sunuf fî ahkâmi'l-vukuf**. C. 1. Bağdad: Matbuat-u Bağdad, 1950.
- Allahverdi, Reyhan Şahin. “Zürri Vakıfların İdaresinde Yaşanan Sorunlar”. **The Journal of Academic Social Science Studies**. S. 43, 2016, ss. 313-323.
- Araz, Yunus. **İslam Hukukunda Menfaatin Tazmini**. Bursa: Emin Yayınları, 2016.
- el-Arif, Arif. **el-Mufasssal fî Tarihi'l-Kuds**. Beyrut: El-müessesetül Arabiyye li-dirasat ve en-neşr, 2005.
- Armaoğlu, Fahir. **Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948 – 1988)**. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.
- Armstrong, Karen. **A history of Jerusalem: One City, Three Faiths**. London: Harper Collins Publishers, 1996.
- el-Aseli, Kamil Cemil. “Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)”. **DİA**. C. 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.
- Aslan, Taner. “Osmanlı Döneminde Filistin’e Yahudi Ziyaretleri Ve Buna Dair Bir Belge”. **Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi**. S. 2, 2012, ss. 83-102.

- _____. “Yahudilerin Filistin’e Göçü Üzerine Bazı Düşünceler”. **Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**. S. 59, 2011, ss. 37-83.
- Ateş, İbrahim, (haz.). **Kanuni Sultan Süleyman’ın Su Vakfiyesi**. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- _____. **Mimar Sinan Vakfı**. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1990.
- _____. “Vakfiyelerde Dua ve Beddualar”. **Vakıflar Dergisi**. S. 17, 1983, ss. 5-54.
- Avcı, Casim. “Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar Kudüs”. **DİA**. C. 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Avcı, Mustafa. **Osmanlı Ceza Hukuku**. Konya: Mimoza Yayınları, 2014.
- Avcı, Yasemin. **Değişim sürecinde bir Osmanlı Kenti: Kudüs: (1890-1914)**. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004.
- Aydın, Fuat. “Yahudiler/ Yahudilik Açısından Kudüs”. **Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi**. S. 37, 2018, ss. 109-125.
- Aydın, Mehmet. **Ansiklopedik Dinler Sözlüğü**. Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005.
- Aydın, Mehmet Akif. **Türk Hukuk Tarihi**. İstanbul: Beta Yayınları, 2014.
- _____. “Gasp”. **DİA**. C. 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.
- el-Bağdadi, Ebû Muhammed Gıyaseddin Ganim b. Muhammed Ganim. **Mecmaü'd-damânât fî mezhebi'l-İmami'l-A'zam Ebî Hanife en-Nu'man, 1032/1623**. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”. **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**. C. 23, S. 1-2, 1962-1963, ss. 239-296.
- _____. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”. **Vakıflar Dergisi**. C. 2, S. 2, 1942, ss. 357-358.
- _____. “İslam Türk Mülkiyet Hukukunun Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller: 1. Şer’i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar”. **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**. C. 4, S. 1, 1940, ss. 180-194.
- _____. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdari Mali Muhtariyeti Meselesi”. **Türk Hukuk Tarihi Dergisi**. C. 1, 1941-1942, ss. 11-25.
- Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü (haz.). **Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar**. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2012.
- Bayartan, Mehmet. “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıfların Şehirlere Kattığı Değerler”. **Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi**. C. 10, S. 1, 2008, ss. 157-175.

- Basit, Musa İsmail, Mustafa, Hamza Zib, Muhibiş, Gassan Musa, Kik, Said Süleyman. **Beyt'ül Makdis Abre't Tarih**. Ali Benli (çev.). İstanbul: Nida Yayıncılık, 2011.
- Bedir, Murteza. **Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında 10-15. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme**. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Berki, Ali Himmet. **Vakıflar**. Ankara: Cihan Kitaphanesi, 1940.
- _____. "903 Sayılı Vakıflar Kanun ve Nizamnamesine Göre Vakıflar İdare ve Uzuvarlarının Vazife ve Mesuliyetleri". **Vakıflar Dergisi**. S. 10, 1973, ss. 63-65.
- _____. "Hukuki ve İçtimaî Bakımdan Vakıf". **Vakıflar Dergisi**. S. 5, 1962, ss. 9- 13.
- _____. "İslam'da Vakıf, Zağanus Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyeleri". **Vakıflar Dergisi**. S. 4, 1958, ss. 19-37.
- _____. "Müstağn-en Anh Vakıflar". **Vakıflar Dergisi**. S. 7, 1968, ss. 17-18.
- _____. "Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhmaller". **Vakıflar Dergisi**. S. 8, 1969, ss. 335-340.
- _____. "Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi". **Vakıflar Dergisi**. S. 7, 1968, ss. 13- 16.
- _____. "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekamülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler". **Vakıflar Dergisi**. C. 6, 1965, ss. 9-15.
- Besalel, Yusuf. **Yahudi Tarihi**. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. **Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**. C. 4-5, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Buhl, Frantz. Kudüs, **İslam Ansiklopedisi**. C. 6, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Burhanpurlu Şeyh Nizam (der.). **Fetâvâ-yı Hindiyeye (Fetâvâyi Alemgiriyye)**. C. 5. İsmail Karakaya (ed.), Mustafa Efe (çev.). Ankara: Akçağ Yayınları, 1985.
- Bursalı, Osman Safa. "Ebedi Fakat Tamire Muhtaç: Osmanlı Hukukunda Vakıf Malın Tamiri". **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 2019.
- Cerasi, Maurice. **Osmanlı Kenti – Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi**. Aslı Ataöv (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Cin, Halil, Akgündüz, Ahmet. **Türk Hukuk Tarihi**. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995.
- Cohen, Amnon. **Economic Life in Ottoman Jerusalem**. Cambridge: Cambridge University Press, 1989a.

- _____. **The Walls of Jerusalem**, The Islamic World from Classical to Modern Times: Essays in Honor of Bernard Lewis, C.E. Bosworth ve Charles Issawi. Princeton: The Darwin Press, 1989b.
- _____. **The Guilds of Ottoman Jerusalem**. Leiden, Boston, Köln: Brill Academic Pub, 2000.
- Coşkun, Menderes. “Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn Adlı Seyahatnamesinin Edebî Kaynakları”. **İlmi Araştırmalar Dergisi**. S. 12, 2001, ss. 63-72.
- Cübûrî. Câsim Aziz Ali. **Evkâf'ül-müslimin fi'l-Kudsi's-Şerif hilâle'l-karni's-sâmin aşer el-miladi**. Amman: Darü'l Hamid, 2017.
- Çatalcalı Ali Efendi. **Açıklamalı Osmanlı Fetvaları: Fetâvâ-yı Ali Efendi**. H. Necati Demirtaş (açıklayan). İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2014.
- Çataltepe, Sipahi. **İslam-Türk Medeniyetinde Vakıflar**. İstanbul: Türkiye Milli Kültür Vakfı Yayınları, 1991.
- Çay, Mahmut. “Çağdaş Arap Şiirinde Kudüs”. **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Harran Üniversitesi SBE, 2017.
- Çınar, Hüseyin ve Kaya, Miyase Koyuncu. **Vakıflar Kaynakçası**. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2015.
- Çınar, Hüseyin. “Bin Yıllık Vakıf Medeniyeti ve Vakıfların Eğitimdeki Yeri Sempozyumu”. **Vakıflar Dergisi**. S. 35, 2011, ss. 275-280.
- Çilingir, Hamdi. **Vakıfta Amaç: Hanefi Hukuku Çerçevesinde Bir Araştırma**. İstanbul: İktisat Yayınları, 2018.
- Çizakça, Murat. **İslam Dünyasında Vakıflar**. Elif Süreyya Genç (çev.). Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Demirkent, Işın. “Kudüs- Haçlılar Dönemi”, **DİA**. C. 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.
- Demirkol, Erdem. “II. Abdülhamid Döneminde Kudüs'te Kilise İmar ve İnşa Faaliyetleri”. **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 2007.
- Demirtaş, Necati. **Fetvalarla Osmanlı Vakıfları**. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2019.
- Dolu, Alaattin. “Osmanlı Kudüs'ünde Toplum ve Siyaset (1703-1789)”. **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Hacettepe Üniversitesi SBE, 2017.
- _____. “Kudüs'te Hayırseverlik: 1700-1750.” **İnsanlığın Kırmızı Çizgisi Kudüs içinde** (201-213). Mefail Hızlı, Ahmet Güç, Süleyman Sayar (ed.). Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2019.
- Döndüren, Hamdi. **Günümüzde Vakıf Meseleleri**. İstanbul: Erkam Yayınları, 1998.
- Düzdağ, Ertuğrul. **Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.

Ebü'l-Mehasin Fahreddin Hasan b. Mansur b. Mahmûd Kadıhan. **Fetâvâ Kadıhan**. C. 3. Kahire: Muhammed Şahin Efendi, 1865.

Ekinci, Ekrem Buğra. **İslam Hukuku ve Önceki Şeriatlar**. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017.

_____. **İslam Hukukunda Değişmenin Sınırı**. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2005.

_____. **Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk**. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2008.

_____. “Tanzimat Dönemi Osmanlı Mahkemeleri”. **Yeni Türkiye**. Y. 6, S. 31, 2000, ss. 764-773.

_____. “Vakıflara Padişah Bile El Koymazdı!”. **Derin Tarih**. Mayıs 2020, ss. 16-20

Ercan, Yavuz. **Kudüs Ermeni Patrikhanesi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Erdemir, Hatice ve Erdemir, Halil. “66-70 Yılları Arası Kudüs’te Yahudi İsyanı ve Günümüze Yansımaları”. **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmalar Merkezi Uluslar Arası Dördüncü Orta Doğu Semineri**. Elazığ, 29-31 Mayıs 2009.

Erdoğan, Mehmet. **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.

Ergin, Osman (haz.). **Fatih İmareti Vakfiyesi**. İstanbul: İstanbul Belediye Matbaası, 1945.

Ertem, Adnan. **Osmanlıdan Günümüze Vakıflar**. İstanbul: Divan Dergisi Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, 1999.

_____. “Osmanlıdan Günümüze Vakıflar”. **Divan Dergisi**. S. 6, 1999, ss. 111-150.

Faroghi, Suraiya. “Osmanlı Sultanlarının Hususî Şahıslar Tarafından Tesis Edilen Vakıflara Çeşitli Müdahaleleri”. **I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**. İstanbul, 15-20 Ekim 1973.

Feyzullah Efendi. **Fetâvâ Feyziye maa’n-Nukûl ve’s-Şevâhidi’l-Kaviye**. Süleyman Kaya (haz.). İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.

F. Yaşar, S. Özcan ve Z. Kor. **Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin**. İstanbul: İHH Yayınları, 2010.

Furat, Ahmet Hamdi. **İslam Hukukunda Vakıf Akdinin Bağlayıcılığı**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012.

Garaudy, Roger. **İlâhi Mesajlar Toprağı Filistin**. Cemal Aydın (çev.). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2014.

Gedikli, Fethi. “Osmanlı Uygulamasında Vakıftan Geri Dönülebilir mi?”, **1. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri** içinde (497-502). Fethi Gedikli (ed.). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014.

- Genç, Mehmet. “Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar”. **Vakıflar Dergisi**. S. 42, 2014, ss. 9-18.
- Genç, Yusuf ve diğerleri, (haz.). **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**. İstanbul: Başbakanlık Basımevi, 2010.
- Gerber, Haim. **İslamic Law and Culture 1600-1840**. Leiden: Brill, 1999.
- Gibb, Hamilton and Bowen, Harold. **Islamic Society and the West**. London: Oxford University Press, 1971.
- Gill, Mosche. “The Earliest Waqf Foundations”. **Journal of Near Eastern Studies**. Vol. 57, No.2 1998, ss. 125-140.
- Goldhill, Simon. **Kudüs Tapınağı**. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2011.
- Gökbilgin, Tayyib. **Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış**. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1977.
- Gökçen, Ahmet “Vakıfların Ekonomik Yönü ve Vakıf Müesseselerinin İktisadî Tesirleri”. **Vakıf Haftası Dergisi**. Y. 1985, ss. 124-126.
- Guşe, Muhammed Haşim. **el- Evkafü'l- İslamiyye fi'l-Kudsi's-şerif**. C. 1-2, İstanbul: IRCICA, 2009.
- Günay, Hacı Mehmet. “Vakıf”. **DİA**. C. 42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- Gül, Muammer. “Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler”. **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. C. 11, S. 2, 2001, ss. 305-312.
- Hacak, Hasan. **Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- el-Hafif, Ali. **Buhûs ve Makâlât fi't-teşrî'i'l-İslâmî**. Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabi, 2010.
- Hakeri, Hakan. **Ceza Hukukunda İhmal Kavramı ve İhmali Suçların Çeşitleri**. Ankara: Seçkin Yayınevi, 2003.
- Halaçoğlu, Yusuf. **XIV – XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Halebî, İbrahim. **Mültekâ El Ebhur**. C. 1-2. Vehbi Süleyman Gavecî (thk.). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989.
- Harman, Ömer Faruk. “Kudüs”. **DİA**. C. 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.
- Haseki Hürrem Sultan Kudüs Vakfiyesi**. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017.
- Hassâf. **Kitab-u Ahkami'l-evkâf**. Kahire: Mektebü's-Sekafeti'd-Diniyye.
- Hüseyin Hüsnü. **el-İhsâf fî ahkâmî'l-evkâf**. İstanbul: Alem Matbaası, 1310.

Hatemi, Hüseyin. **Medenî Hukuk Tüzel Kişileri: Giriş, Tarihi Gelişim, Eski Vakıflar**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1979.

_____. **Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1969.

_____. “Vakıf Kurumuna Hukuk Tarihi Açısından Genel Bir Bakış”. **İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası**. C. 55, S. 4, 1997, ss. 111-114.

Hitti, Philip Khuri. **Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi**. Salih Tuğ (çev.). İstanbul: İFAV, 1995.

Hourani, Albert. **A History of the Arap Peoples**. London: Faber and Faber, 1991.

_____. **The Emergence of the Modern Middle East**. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1981.

Humphreys, R. Stephen. “XIII. Yüzyılda Eyyûbîler, Memlûkler ve Latin Doğu”. Mustafa Kılıç (çev.). **C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**. C. 11, S. 1, 2007, ss. 359-378.

Islahi, Abdul Azim. **Waqf: A Bibliography**. Jeddah: Scientific Publishing Centre, King Abdul Aziz University, 2003.

İbn Abidin. **Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar**. C. 9. Ahmed Davudoğlu (çev.). İstanbul: Şamil Yayınevi, 1983.

İbnü'l-Esir. **El-Kamil Fi't-Tarih**. C. 11. Abdülkerim Özaydın (çev.). İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.

İmam Tahâvî. **Mukayeseli Hanefî Fıkıhı Tahavî Muhtasarı**. Soner Duman (çev.). İstanbul: Beka Yayıncılık, 2013.

İnanır, Ahmet. “İbn Kemal’in “Risâle Fî Duhûli Veleddi'l-Bint Fi'l-Mevkûf Ala Evlâdi'l-Evlâd” Adlı Risalesi Bağlamında Osmanlı Zürrî (Evlatlık-Evladiye) Vakıf Uygulamasında “Evlâd'ül-Evlâd” Meselesi”. **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**. C. 7, S. 2, 2012, ss. 44- 62.

İpşirli, Mehmet ve et-Temîmî, Muhammed Davud. **Evkaf ve Emlak'ül-müslimin fi Filistin**. İstanbul: IRCICA, 2009.

Jableh, Amer Abu. **Osmanlı Döneminde Kudüs'teki Yahudilerle İlişkiler: Kudüs Vesikası Örneği, Osmanlı Yönetiminde Arap Coğrafyası: İdarî, Siyasî ve Sosyal Yapı**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.

Kahraman, Seyit Ali (haz.). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Karaman, Hayrettin. **Mukayeseli İslam Hukuku**. İstanbul: İZ Yayıncılık, 2003.

_____. “Ayn”. **DİA**. C. 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.

Karaman, M. Lütfullah. “Filistin”. **DİA**. C. 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.

- Kayaoğlu, İsmet. “Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler”. **Vakıflar Dergisi**. S. 11, 1978, ss. 49- 55.
- Kazıcı, Ziya. **İslamî ve Sosyal Açıdan Vakıflar**. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1985.
- Knauf, Ernst Axel. “Jerusalem in the Late Bronz Age and the Early Iron Age: A Proposal”. **Tel Aviv Journal of the Institute of Archaeology of Tel Aviv University**. Vol. 27, No.1, 2000, ss. 75-90.
- Koca, Mahmut ve Üzülmüş, İlhan. **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**. Ankara: Seçkin Yayınları, 2014.
- Korkmaz, Seyfullah. “Türklerin Gözünde Kudüs: Hüzün ve Elem”. **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**. Y. 5, S. 61, 2017, ss. 28-30.
- Köprülü, Fuad. **Vakıfların Hukuki Mahiyeti**. Yahya Kemal Taştan (haz.). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013.
- Köprülü, M. Bülent. “Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyetleri ve İcareteynli Vakıflar”. **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. C. 17, S. 3-4, 1952, ss. 215-257.
- Köse, Feyza Betül. “Osmanlı Dönemi Kudüs'ünde Mimari Çalışmaları”. **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**. S. 29, 2017, ss. 29-38.
- Köse, Murteza. “İslam Hukuku ve Modern Hukuka Göre Tüzel Kişilik”. **EKEV Akademi Dergisi**. C. 1, S. 2, 1998, ss. 221-230.
- _____. **İslam Hukukunda Anonim Ortaklıklar**. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kuban, Doğan. “Anadolu - Türk Şehri: Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”. **Vakıflar Dergisi**. S. 7, 1968, ss. 53-73.
- Kunter, Halim Baki. **Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd**. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939.
- Kuran, Timur. “The Absence of the Corporation in Islamic Law: Origins and Persistence”. **American Journal of Comparative Law**. Vol. 53, July 2005, ss.785-834.
- Kurşun, Kübra Ceren. “Selimname ve Süleymannameelerde Kudüs”. **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2019.
- Kurt, İsmail. **Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996.
- Kütükoğlu, Mübahat. **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1994.
- Lewis, Bernard. **Tarihte Araplar**. Hakkı Dursun Yıldız (çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- Maalouf, Âmin. **Arapların Gözünden Haçlı Seferleri**. Ali Berktaş (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

- Makdisi, George. **Ortaçağda Yüksek Öğretim: İslam Dünyası Hristiyan Batı**. Ali Hakan Kuşoğlu (çev.). İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.
- Marcus, Abraham. **The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century**. New York: Columbia University Press, 1989.
- Mardin, Ebulûla. **Toprak Hukuku Dersleri**. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1947.
- Mardin, Şerif. **Din ve İdeoloji**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969.
- el-Mavsılî. **el-İhtiyâr metni el-Muhtar li'l-fetvâ**. Celal Yeniçeri (çev.). İstanbul: Şamil Yayınevi, 2015.
- Memiş, Şerife Eroğlu. **Hurufat Defterlerinde Kudüs-i Şerif: Vakıflar, Görevler ve Görevliler**. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.
- _____. “Osmanlı Taşra Toplumu ve Vakıf Kurumu: Kudüs, 1703-1831”. **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Hacettepe Üniversitesi SBE, 2016.
- Merginani, Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr. **el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi**. C. 2. Muhammed Muhammed Tamir ve Hafız Aşur Hafız (thk.). Kahire: Dârü's-Selam, 2000.
- Mert, Rabia. “Tarihsel, Mitolojik ve Dini Bağlamda Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs”. **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, 2017.
- Mohsin, Magda Ismail Abdel, Dafterdar, Hisham, Cizakca, Murat, Alhabshi, Syed Othman, Razak, Shaikh Hamzah Abdul, Sadr, Seyed Kazem, Anwar, Thamina ve Mohammed, Obaidullah. **Legal Framework of the Institution of Waqf**. New York: Palgrave Studies in Islamic Banking, Finance, and Economics, 2016.
- Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî. **Mebûsûl**. C. 12. Mustafa Cevat Akşit (ed.). İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008.
- al-Muhtadi, Abla Said. **Osmanlı Padişahlarının Kudüs'e Yaptığı Bağışlar ve Bunların İktisadî Hareketliliğe Etkisi, Osmanlı Yönetiminde Arap Coğrafyası: İdarî, Siyasî ve Sosyal Yapı**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Munshar, Maher Y. “Abû Hristiyan Tarihçilerin Gözünden Haçlı Vahşeti”. **Derin Tarih**. S. 10, 2017, ss. 68-73.
- Mustafa Nuri Paşa. **Netâyicü'l-Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**. Çağatay, Neşet (haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1979.
- Netîcetü'l-Fetâvâ**. es-Seyyid Ahmed ve es-Seyyid Mehmed b. Ahmed el-Gedûsî (ed.), S. Kaya, B. Algin, A.N. Çelikçi ve E. Kaval (haz.). İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Nyazee, Imran Ahsan Khan. **Islamic Law of Business Organizations Corporations**. Islamabad: International Institute of Islamic Thought and Islamic Research Institute, 1998.

- Oğuzman, M. Kemal ve Öz, M. Turgut. **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**. C. 2. İstanbul: İstanbul Vedat Kitapçılık, 2014.
- Onar, Sıddık Sami. **İdare Hukukunun Umumî Esasları**. İstanbul: Marifet Basımevi, 1952.
- Öcalan, Hasan Basri. “Dini-Sosyal-Ekonomik Kurumlar”, **İslam Tarihi ve Medeniyeti: İslam Medeniyeti-2, Osmanlı Dönemi** içinde. Seyfettin Erşahin (ed.). İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Öke, Mim Kemal. **Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar**. İstanbul: Çağ Yayınları, 1991.
- Ömer Hilmi Efendi. **Eski Vakıfların Temel Kitabı**. İsmet Sungurbey (haz.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978.
- _____. **İthafü'l-ahlaf fi ahkâmî'l-evkaf**. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977.
- Özcan, Azmi (ed.). **Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000.
- Özcan, Tahsin. **Osmanlı Para Vakıfları: Kanunî Dönemi Üsküdar Örneği**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.
- _____. **Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları**. İstanbul: Türkiye Finans Katılım Bankası Kültür Yayınları No:2, 2010.
- _____. “Osmanlı Vakıf Hukuku Çalışmaları”. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. C. 3, S. 5, 2005, ss. 513-552.
- Özen, Güven. “Osmanlı Hâkimiyeti Öncesinde ve Sırasında Makâmât-ı Mübareke Meselesi”. **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, 2009.
- Özgenç, İzzet. **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**. Ankara: Seçkin Yayınları, 2012.
- Öztürk, Mustafa. “Türk Edebiyatında Kudüs Teması”. **Journal of Islamic Jerusalem Studies**. C. 17, S. 2, 2017, ss. 39-57.
- Öztürk, Nazif. **Elmalı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- _____. **Menşei ve Tarihî Gelişimi Açısından Vakıflar**. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983.
- _____. **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- _____. “Batılılaşma Döneminde Vakıfların Çözülmesine Yol Açan Uygulamalar”. **Vakıflar Dergisi**. S. 23, 1994, ss. 297-309.
- Pamuk, Şevket. **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Pappe, Ilan. **Modern Filistin Tarihi**. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007.

_____. **The Rise and Fall of a Palestinian Dynasty: The Husaynis (1700-1948)**. London: Saqi Books, 2017.

Paton, Lewis Bayles. "Jerusalem In Bible Times, The Biblical World". **Chicago Journals**. Vol. 29, No. 5, 1907, ss. 407-417.

Peri, Oded. "Waqf And Ottoman Welfare Policy: The Poor Kitchen of Hasseki Sultan in eighteenth-century Jerusalem". **Journal of the Economic and Social History of the Orient**. Vol. 35, No. 2, 1992, ss. 167-168.

Polat, Ziya. "Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs Haçlı Krallığıyla Yaptığı 581/1185 Yılı Antlaşması". **Journal of Islamic Jerusalem Studies**. C. 15, 2015, ss. 47-68.

Ruben, Walter. "Budist Vakıfları Hakkında". **Vakıflar Dergisi**. S. 2, 1942, ss. 172-181.

Runciman, Steven. **Haçlı Seferleri Tarihi**. C. 1. Fikret Işıltan (çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.

Sami, Şemseddin. **Kâmûs-ı Türkî**. İstanbul: İdeal Kültür ve Yayıncılık, 2011.

Satış, İhsan. "19. Yüzyılda Kutsal Yerler Sorunu: Osmanlı Devleti, Kudüs ve Hristiyanlık". **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Cumhuriyet Üniversitesi SBE, 2015.

Schacht, Joseph. **Early Doctrines on Waqf, In Mélanges Fuad Köprülü**. İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1953.

al-Shora, Salih. **Osmanlı Yönetiminde Arap Coğrafyası: İdarî, Siyasî ve Sosyal Yapı**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.

Şakir, Mahmud. **Hız. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi**. C. 6. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1994.

Şeker, Mehmet. **İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.

Serbestoğlu, İbrahim. "19. Yüzyılda Filistin'de Yahudiler Üzerinde İngiliz ve Amerikan Himayesi". **History Studies**. C. 4, S. 1, 2012, ss. 489-500.

Severcan, Şefaettin. "Keşfi'nin Selim-namesi". **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Erciyes Üniversitesi SBE, 1988.

Şeyhülislam Ebussuud Efendi. **Ma'rûzat**. Pehlul Düzenli (haz.). İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.

Singer, Amy. **Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008.

_____. **Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.

- _____. **Palestinian Peasants and Ottoman Officials**. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Sitchin, Zecharia. **Gökyüzüne Merdiven**. Yasemin Tokatlı (çev.). İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 2002.
- Sungurbey, İsmet (haz.). **Medeni Hukuk Terimleri Sözlüğü**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1966.
- Şeşen, Ramazan. “Selâhaddîn-i Eyyûbî”. **DİA**. C. 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.
- et-Taftâzânî, Sa’düddîn. **Şerhu’l Akâid**. Talha Hakan Alp (çev.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Tanlak, Acar (çev.). **Kudüs (Tarihi Belge)**. Ankara: İslam Konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi Yayını, 1988.
- Telkenaroğlu, M. Rahmi. **İslam Hukukunda İhmali Suçlar**. Konya: Hüner Yayınevi, 2014.
- Tomar, Cengiz. “Kudüs/ Memlükler Dönemi”. **DİA**. C. 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- _____. “Geçmişten Günümüze Kudüs Sorunu”. **Üsküdar Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi**. S. 2, 2017, ss. 43-50.
- Tur, Salih. “Nizar Kabbanî’nin Şiirlerinde Filistin”. **Şarkiyat Mecmuası**. C. 1, S. 26, 2015, ss. 157- 192.
- Üdeh, Abdulkâdir. **Seküler Ceza Hukuku Kurumlarıyla Mukayeseli İslam Ceza Hukuku** (C. 1). Ali Şafak (çev.). İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2012.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi**. C. 2. Ankara: Ankara Kültür, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Üçok, Coşkun. “Türk Hukuk Tarihi Bakımından Devlet Arşivlerinden İstifade İmkanları”. **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. C. 8, S. 1, 1951, ss. 696-702.
- Üçok, Coşkun, Mumcu, Ahmet ve Bozkurt, Gülnihal. **Türk Hukuk Tarihi**. Ankara: Turhan Kitabevi, 2015.
- Van Leeuwen, Richard. **Bir Osmanlı Şehri: Şam Vakıflar ve Şehir**. İstanbul: Küre Yayınları, 2012.
- Yaşar, Şükran. “Kudüs’ün Osmanlı Yönetimine Girişi ve Yavuz Sultan Selim’in Kudüs Ermenilerine Tanıdığı İmtiyazlar”. **Celal Bayar Üniversitesi S.B.E. Dergisi**. C. 1, S. 2, 2003, ss. 105-115.
- Yediyıldız, Bahaeddin. **18. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.
- _____. “Vakıf İstılahları Lügatçesi”. **Vakıflar Dergisi**. S. 17, 1983, ss. 153-172.

- Yenişehirli Abdullah Efendi. **Behcetü'l-Fetâvâ maa'n-Nukûl**. S. Kaya, B. Algın, Z. Trabzonlu ve A. Erken (haz.). İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.
- Yerlikaya, Ünal. "Hanefî Borçlar Hukuku Literatüründe Teaddî Kavramının Anlam Çerçevesi: Teaddî-Hukuka Aykırılık-Kusur İlişkisi Bağlamında Bir İnceleme". **Diyanet İlmî Dergi**. C. 53, S. 3, 2017, ss. 25-51.
- Yıldız, Kenan. "Osmanlıda İcâreteynin Başlangıç Tarihi Meselesi: İlk Uygulamalara Dair Tespitler". **Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi**. C. 5, S. 2, 2019, ss. 25-46.
- Yılmaz, Yasin. **Kanuni Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi**. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008.
- Yüksel, Hasan. **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)**. Sivas: Dilek Matbaası, 1989.
- Ze'evi, Dror. **Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Zeylaî. **Tebyînü'l-hakâ'ik fî şerhi Kenzi'd-dekâ'ik**. Bulak: el-Matba'atü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1314.